

Олена Пометун

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ

2. Те, що педагоги традиційно вважали помилками в розумовому процесі учнів, має сприйматися як процес просування до знань, як проблема на цьому етапі навчання. Це сприяє появі в учня бажання вчитися й разом з учителем розв'язувати проблеми, що виникли.

3. Виклад педагогом готової інформації не виключається з навчального процесу, але місце й роль його змінюються. Монолог учителя застосовується, якщо:

- необхідно налаштувати учнів на вивчення нового матеріалу;
- учні не можуть самостійно вирішити проблему через брак інформації. У такому випадку вчитель викладає лише основні положення певної теми, організуючи їх активне обговорення.

У процесі багатосторонньої комунікації учні отримують можливість поділитися своїми думками, враженнями й відчуттями в межах певної теми, розповісти про власні висновки й вислухати думки не тільки педагога, а й однокласників.

Учитель виступає організатором процесу навчання, консультантом, фасилітатором, який ніколи не «закриває» навчальний процес на собі. Готовними в процесі навчання стають зв'язки між учнями, їхня взаємодія та співпраця. Результати навчання досягаються взаємними зусиллями учасників процесу навчання, учні беруть на себе взаємну відповідальність за результати навчання.

Г. Методи навчання

Переконалися в перевагах і результативності інтерактивного навчання можна тільки за умови безпосередньої його реалізації в педагогічній діяльності. Наявне нині велике число методів інтерактивного навчання, описаних, зокрема, і в цій книзі, дозволяє здійснювати даний процес достатньо успішно.

У педагогічній літературі часто можна зустріти дві категорії: «інтерактивні методи» і «методи інтерактивного навчання». Для нас відмінність цих категорій полягає у змісті слова «інтерактивні». Говорячи «інтерактивні методи», ми тим самим наголошуємо на якостях самого методу. Пізнавальна діяльність учнів при цьому є вторинною, тобто, як тільки перестає працювати метод — учень перестає активно навчатися та взаємодіяти з іншими. В інтерактивному навчанні основною є активність учня, що задається не тільки безпосередньо методом, але й іншими чинниками, наприклад, освітнім середовищем, створюваним у навчальному закладі, тощо.

ЩО ТАКЕ ІНТЕРАКЦІЯ І НАВІЩО ВОНА ПОТРІБНА В НАВЧАННІ

У свідомості українських учителів поступово формується думка, що інтерактивні методи навчання створюють необхідні умови як для формування життєвої та навчальної компетентностей учнів, так і для розвитку й виховання особистості активних громадян з відповідною системою цінностей. У зв'язку з цим, видається важливим визначення самого поняття і сутності цієї групи методів, їх відмінностей від інших.

Насамперед зазначимо, що термін «інтерактивна педагогіка» відносно новий: його ввів у 1975 р. німецький дослідник Ганс Фріц. Лінгвістичне тлумачення слова свідчить, що поняття «інтерактивність», «інтерактив» запозичені з англійської мови. «Inter» — поміж-, серед-, взаємо- «act» — діяти, отже, Interact — взаємодіяти. Інтерактивність у навчанні можна пояснити як взаємодію учнів, перебування їх у режимі бесіди, діалогу, спільної дії. Отже, дослівно інтерактивним може бути названий метод, у якому той, хто навчається, є учасником, який здійснює щось: говорить, управляє, моделює, пише, малює тощо, тобто не виступає тільки слухачем, спостерігачем, а бере активну участь у тому, що відбувається, створює це.

Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається тільки шляхом постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці) де і учень, і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, уміють і здійснюють.

Учитель в інтерактивному навчанні виступає організатором процесу навчання, консультантом, фасилітатором, який ніколи не «закриває» навчальний процес на собі. Головними в процесі навчання є зв'язки між учнями, їх взаємодія та співпраця. Результати навчання досягаються взаємними зусиллями учасників процесу навчання, учні беруть на себе відповідальність за результати навчання.

У початковій ланці школи раніше за інших почали вивчати проблеми активізації навчання. Було встановлено, що маленькі діти найкраще вчать, якщо залучені до активної діяльності. Учителі початкових класів розуміють, що маленькі діти не можуть довго концентрувати увагу, так само як і зберігати одне й те саме положення тіла. Їх здатність сидіти не рухаючись є обмеженою. Для того щоб компенсувати їм певну нерухомість під час навчання, треба підтримувати активність дітей, а також забезпечувати їм можливість рухатися.

У навчанні старших учнів панує тенденція до зниження рівня активності дитини в навчанні. Майже всі викладачі від старшої школи до вищого навчального закладу віддають перевагу лекційним заняттям, інколи перериваючи їх випадковими обговореннями певної проблеми чи бесідами. Дехто, але досить рідко, включає у процес навчання гру, розігрування рольової ситуації або роботу в малих групах. Однак такі вкраплення живого активного навчання є скоріше епізодичними, аніж системними. Так, за даними одного з обстежень, проведеного у 2006 році на уроках правознавства, лише 23 % учителів цього предмета не вважають лекцію основним методом навчання, лише 14 % — систематично включають в урок елементи групової роботи та дискусії. Чому така ситуація є панівною?

На це є кілька причин. Наприклад, учителі схильні обирати той стиль викладання, яким колись навчали їх самих. Крім того, у свідомості багатьох педагогів існує стереотип, що ефективне навчання старших учнів не потребує посиленої активності, що старші учні оптимально засвоюють матеріал, сидячи та слухаючи на уроці. Цей стереотип не руйнується навіть тим, що результати такого навчання в більшості учнів, як правило, далекі від ідеалу. Можливо, за часів досить обмеженого обсягу інформації, засвоюваної учнями (наприклад, у середньовіччі), рівень їхньої навченості був задовільним. Але сьогоднішні учні є продуктом інформаційного суспільства, що відрізняється різноманітністю, рухливістю та мінливістю. Крім того, кожен зі школярів є яскравою особистістю, яка характеризується, крім статі, етнічної, релігійної приналежності тощо, й особливим індивідуальним рівнем інтелектуального розвитку і стилем учіння (сприйняття, запам'ятовування, дослідження тощо). Інтерактивне навчання необхідне насамперед для забезпечення індивідуальних потреб дитини в навчанні.

Інша причина недостатньої активності навчання старших учнів полягає в уявленні вчителів про те, що глибоке вивчення предмета потребує значної кількості часу, і не можна витрачати його даремно на роздуми учнів, їх спілкування, власні судження тощо. Ідея значної частини вчителів про те, що серйозне навчання потребує засвоєння якомога більшої кількості інформації в поєднанні з упевненістю, що інтерактивне навчання займає надто багато часу, є тим аргументом «проти», який часто можна почути у вчительській аудиторії під час обговорення цієї проблеми.

Зрештою, найпосутнішою причиною переваги пасивного навчання над активним, напевно, є відсутність у широкій практиці доступних ефективних і зрозумілих технологій, які дозволили б учителеві організувати інтерактивне навчання в будь-якому класі при вивченні будь-якого предмета.

У популярній серед українських учителів книзі «Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання»¹¹ наведені слова китайського філософа Конфуція, сказані більше ніж 2 400 років тому: «Те, що я чую, я забуваю. Те, що

¹¹ Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. — К., 2003.

я бачу, я пам'ятаю. Те, що я роблю, я розумію». Ці три прості твердження обґрунтовують потребу людини в активному навчанні. Дещо змінивши слова китайського філософа, можна сформулювати кредо інтерактивного навчання: «Те, що я чую, я забуваю. Те, що я бачу й чую, я трохи пам'ятаю. Те, що я чую, бачу й обговорюю, я починаю розуміти. Коли я чую, бачу, обговорюю й роблю, я набуваю знань і навичок. Коли я передаю знання іншим, я стаю майстром».

Чому це важливо? Що відбувається, коли викладачі тільки повідомляють учням власні думки або використовують переважно такі методи, як демонстрації та пояснення до них? Таке навчання абсолютно не формує в учнів умінь і навичок. Сприйняття матеріалу може здійснювати безпосередній вплив на мозок, проте без механічної пам'яті така інформація не може зберігатися протягом тривалого часу. Зрозуміло, що навчання не можна звести до запам'ятовування. Учні не здатні «ковтати» порції матеріалу, їм потрібен час, аби самостійно «жувати» його. Учитель не може зробити розумову працю за учнів, оскільки тільки вони здатні поєднати те, що вони чують і бачать, у значуще ціле. **Без можливості обговорювати, ставити питання, опрацьовувати і навіть навчати іншого реальне засвоєння не відбувається.**

І ще одне. Важливо розуміти, що засвоєння завжди передбачає наявність декількох «хвиль». Потрібно кілька «підходів» учнів до одного і того ж змісту, що дати їм можливість «розжувати» його. До того ж такі підходи мають бути різноманітними, такими, що не повторюють початковий етап сприйняття. Наприклад, у математиці це засвоєння теорії, а потім розв'язування прикладів, що поступово ускладнюються. Кожен спосіб опрацювання матеріалу учнями формує їх розуміння змісту. Інколи сам спосіб є важливішим, ніж зміст інформації. Тільки таким чином ми можемо забезпечити розумовий розвиток учня. Коли процес навчання пасивний, учень «перебуває» в ньому без запитань, без інтересу, без зацікавленості в результатах. **Коли навчання активне, учень постійно перебуває в стані пошуку, хоче отримати відповідь на запитання, потребує інформації, щоб вирішити проблему, або розмірковує разом з іншими над способом виконати завдання.**

Західні дослідження останніх років (наприклад, праці М. Шредера) свідчать про наявність у теорії різних підходів до визначення індивідуальних стилів навчання в учнів. Зокрема встановлено, що приблизно 60 % від загальної кількості тих, хто навчається, зорієнтовані не на вивчення теорії, а на практичні аспекти змісту. І відсоток таких учнів збільшується з роком в рік. Учні хочуть відразу отримати досвід безпосередньої діяльності й експериментування, а не спочатку вивчати теоретичну концепцію і лише потім застосовувати її. Інші дослідження показують, що співвідношення між тим, що учнями, які віддають перевагу активній конкретній діяльності перед теоретичною рефлексивною, складає п'ять до одного. Це ще раз доводить

що активний режим навчання є найбільш бажаним і виправданим для сучасних учнів. **Щоб бути ефективними сьогодні, вчителі мають використовувати як повсякденний інструментарій кооперативне навчання з усіма технологіями роботи в малих групах, проекти, дебати та інші види дискусії, експериментальні вправи, моделювання, соціологічні й польові дослідження тощо.**

Очевидно, що зміна позиції вчителя в навчанні, якої потребує інтеракція, викликає в частини педагогів сумніви й запитання, які часто лунають на семінарах для вчителів. Перерахуємо їх.

Чи може інтеракція бути основною моделлю навчання — адже це окремі прийоми, що дозволяють урізноманітнити урок, додати йому ігрової та мотиваційної привабливості?

Інтеракція — це не тільки урізноманітнення навчання, хоча таке навчання дійсно може бути надзвичайно привабливим, цікавим і водночас ефективним. Теорія і практика доводять, що інтеракція дозволяє часто створювати навчальні ситуації, які потребують від учнів не менш (а інколи й більш) важкої зосередженої праці, ніж традиційне навчання.

Чи можуть учні зосередитися на змісті матеріалу, адже інтеракція потребує від них постійного виконання багатьох дій та операцій?

Така небезпека є реальною. Результатів інтерактивного навчання можна досягти лише за умови проведення рефлексії як завершення будь-якої інтерактивної технології. Рефлексія як найважливіший принциповий момент інтерактивного навчання передбачає, що активні дії учнів уже завершені, й учень розмірковує про спосіб їх виконання, результати діяльності, можливість подальшого застосування набутих знань і навичок. В інтерактивному навчанні є багато прийомів організації рефлексії, яка також має передувати засвоєнню учнями тих чи інших теоретичних концепцій.

Чи можна забезпечити засвоєння всього змісту навчання, коли ми застосовуємо інтеракцію, адже вона потребує набагато більше часу, ніж традиційне навчання?

Питання не в тому, що інтеракція потребує більше часу, ніж традиційне навчання, а в тому, щоб знайти способи уникнення зайвої та непотрібної витрати часу. Крім того, навіть при тому, що лекція може охопити значну кількість матеріалу, що вивчається, реальне засвоєння матеріалу учнями потребує набагато більше часу. Лектори схильні закладати у свій «текст» (зміст лекції) якомога більше інформації з теми, вважаючи, що принаймні вони зробили все можливе для того, щоб забезпечити поінформованість учнів. Інтерактивне навчання завжди ставить набагато більш конкретні й вузькі цілі, оскільки свідомі вчителі розуміють, що учні здатні запам'ятати набагато менше інформації, ніж забути. Постановка

і досягнення таких конкретних цілей дозволяє передбачити й організувати спеціальну діяльність учнів для осмислення, застосування й усвідомлення того, що вивчається. Отже, засвоєння учнями змісту освіти йдуть за принципом: краще менше, але реально, на достатньому рівні компетентності.

Чи можна за допомогою інтеракції викладати сухий нецікавий матеріал? Звичайно, можна. Коли тема викликає безпосередній інтерес учнів, так і важливо, якою буде методика її вивчення. Проте, коли тема є сухою саме захоплення та мотивація учнів, що обов'язково виникає під час інтерактивного навчання, сприяє і допомагає опанувати нудний, але необхідний матеріал.

Якщо ми застосовуємо навчання в малих групах, як можна уникнути створення груп, що будуть неефективно використовувати навчальний час і не досягнуть необхідних результатів?

Групи можуть бути непродуктивними, коли вчитель з самого початку не приділяє уваги процесам формування груп і дотримання в їх діяльності принципів кооперативного навчання. Найбільшою небезпекою є слабко структурованість групової діяльності. Крім того, дезорганізуючими чинниками можуть бути нечіткий інструктаж відносно процедури та завдань групової діяльності, відсутність розподілу ролей у групі, неправильний підбір завдань (особливо коли вони надто легкі для виконання) тощо. Цінні рекомендації щодо організації ефективної роботи малих груп ви можете знайти в спеціальній літературі¹².

Якщо часто застосовувати технології роботи в малих групах, чи не може це знизити їх ефективність?

Безумовно, це можливо. Деякі викладачі можуть зловживати груповою діяльністю. Це не дає учням можливості навчатись індивідуально, що є також принципово важливим, крім того, учні не достатньо працюють усім класом у процесі навчання. Ключем ефективного навчання завжди є урізноманітнення його технологій, форм, методів, засобів.

Оскільки в інтерактивних вправах ми часто спираємося на пізнавальний і життєвий досвід учнів, залучаючи його в процесі обговорень і дискусій, чи не може статися так, що інформація, яку треба засвоїти, буде викривленою?

Певна небезпека дійсно існує, проте переваги інтерактивного навчання будуть набагато більшими. До того ж після закінчення інтерактивної частини уроку вчитель завжди може за допомогою традиційних методів

¹² Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. — К., 2003. С.19–24.

що активний режим навчання є найбільш бажаним і виправданим для сучасних учнів. **Щоб бути ефективними сьогодні, вчителі мають використовувати як повсякденний інструментарій кооперативне навчання з усіма технологіями роботи в малих групах, проекти, дебати та інші види дискусії, експериментальні вправи, моделювання, соціологічні й польові дослідження тощо.**

Очевидно, що зміна позиції вчителя в навчанні, якої потребує інтеракція, викликає в частини педагогів сумніви й запитання, які часто лунають на семінарах для вчителів. Перерахуємо їх.

Чи може інтеракція бути основною моделлю навчання — адже це окремі прийоми, що дозволяють урізноманітнити урок, додати йому ігрової та мотиваційної привабливості?

Інтеракція — це не тільки урізноманітнення навчання, хоча таке навчання дійсно може бути надзвичайно привабливим, цікавим і водночас ефективним. Теорія і практика доводять, що інтеракція дозволяє часто створювати навчальні ситуації, які потребують від учнів не менш (а інколи й більш) важкої зосередженої праці, ніж традиційне навчання.

Чи можуть учні зосередитися на змісті матеріалу, адже інтеракція потребує від них постійного виконання багатьох дій та операцій?

Така небезпека є реальною. Результатів інтерактивного навчання можна досягти лише за умови проведення рефлексії як завершення будь-якої інтерактивної технології. Рефлексія як найважливіший принциповий момент інтерактивного навчання передбачає, що активні дії учнів уже завершені, й учень розмірковує про спосіб їх виконання, результати діяльності, можливість подальшого застосування набутих знань і навичок. В інтерактивному навчанні є багато прийомів організації рефлексії, яка також має передувати засвоєнню учнями тих чи інших теоретичних концепцій.

Чи можна забезпечити засвоєння всього змісту навчання, коли ми застосовуємо інтеракцію, адже вона потребує набагато більше часу, ніж традиційне навчання?

Питання не в тому, що інтеракція потребує більше часу, ніж традиційне навчання, а в тому, щоб знайти способи уникнення зайвої та непотрібної витрати часу. Крім того, навіть при тому, що лекція може охопити значну кількість матеріалу, що вивчається, реальне засвоєння матеріалу учнями потребує набагато більше часу. Лектори схильні закладати у свій «текст» (зміст лекції) якомога більше інформації з теми, вважаючи, що принаймні вони зробили все можливе для того, щоб забезпечити поінформованість учнів. Інтерактивне навчання завжди ставить набагато більш конкретні й вузькі цілі, оскільки свідомі вчителі розуміють, що учні здатні запам'ятати набагато менше інформації, ніж забути. Постановка

і досягнення таких конкретних цілей дозволяє передбачити й організувати спеціальну діяльність учнів для осмислення, застосування й усвідомлення того, що вивчається. Отже, засвоєння учнями змісту освіти йд за принципом: краще менше, але реально, на достатньому рівні компетентності.

Чи можна за допомогою інтеракції викладати сухий нецікавий матеріал?

Звичайно, можна. Коли тема викликає безпосередній інтерес учнів, не так і важливо, якою буде методика її вивчення. Проте, коли тема є сухою, саме захоплення та мотивація учнів, що обов'язково виникає під час інтерактивного навчання, сприяє і допомагає опанувати нудний, але необхідний матеріал.

Якщо ми застосовуємо навчання в малих групах, як можна уникнути створення груп, що будуть неефективно використовувати навчальний час і не досягнуть необхідних результатів?

Групи можуть бути непродуктивними, коли вчитель з самого початку не приділяє уваги процесам формування груп і дотримання в їх діяльності принципів кооперативного навчання. Найбільшою небезпекою є слабко структурованість групової діяльності. Крім того, дезорганізуючими чинниками можуть бути нечіткий інструктаж відносно процедури та завдань групової діяльності, відсутність розподілу ролей у групі, неправильний підбір завдань (особливо коли вони надто легкі для виконання) тощо. Цінні рекомендації щодо організації ефективної роботи малих груп ви можете знайти в спеціальній літературі¹².

Якщо часто застосовувати технології роботи в малих групах, чи не може це знизити їх ефективність?

Безумовно, це можливо. Деякі викладачі можуть зловживати груповою діяльністю. Це не дає учням можливості навчатись індивідуально, що є такою ж принципово важливим, крім того, учні не достатньо працюють усім класом у процесі навчання. Ключем ефективного навчання завжди є урізноманітнення його технологій, форм, методів, засобів.

Оскільки в інтерактивних вправах ми часто спираємося на пізнавальний і життєвий досвід учнів, залучаючи його в процесі обговорень і дискусій, чи не може статися так, що інформація, яку треба засвоїти, буде викривленою?

Певна небезпека дійсно існує, проте переваги інтерактивного навчання будуть набагато більшими. До того ж після закінчення інтерактивної частини уроку вчитель завжди може за допомогою традиційних методів

¹² Пометун О., Пирожено Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. — К., 2003. С. 19–24.

(наприклад, роботи з текстом підручника) ще раз повернутися до основних теоретичних положень навчального матеріалу.

Чи завжди учні задоволені інтерактивним навчанням?

Звичайно, ні. Чим менш активним було їхнє попереднє навчання, тим більш складно вони переходитимуть до інтеракції. Учні можуть спробувати посісти позицію спостерігача або навпаки, працюючи в групі, намагатися виконати всю роботу індивідуально. Деякі учні скаржитимуться, що інтеракція — це зайва витрата часу, оскільки їм потрібна гарно організована, відструктурована й ефективно подана вчителем порція інформації. Дехто, навпаки, говоритиме про неможливість плідної індивідуальної роботи і творчості в умовах інтеракції. Проте, якщо ви запроваджуватимите інтеракцію поступово, учні звикатимуть і згодом зможуть оцінити переваги саме такого навчання. Але спроби застосовувати великий обсяг інтерактивної діяльності в непідготовленій аудиторії **ЗАВЖДИ** викликають значний опір тих, хто навчається.

Чи не потребує інтерактивне навчання значно більшої підготовки і розвинутого творчого потенціалу вчителя, ніж традиційний урок?

Відповіддю в цьому випадку буде і «так», і «ні». Як тільки ви набуватимете навичок підготовки до інтерактивних уроків, ваш творчий потенціал буде весь час знаходитись у збудженому стані. Творчість, якої потребує від учителя підготовка і проведення інтерактивного заняття, стане для вас звичайним явищем. Ваше захоплення проведенням таких уроків буде захоплювати та збуджувати ваших учнів. Це станеться тоді, коли інтерактивне навчання стане для вас дійсно потрібним, коли, готуючись до викладання кожної теми, ви зможете відразу побачити, як можна зробити це навчання інтерактивним. Зрозуміло, що вам потрібен деякий час, аби навчитися застосовувати інтеракцію у викладанні свого предмета. Однак інтеракція придатна для будь-якого змісту, оскільки жоден предмет не можна викладати, залишаючи дитину в пасивній позиції. Чим скоріше ви, прочитавши про ці методи, станете активним користувачем цієї інформації, подумки приміряючи її до різних навчальних ситуацій, тим скоріше відбудеться ваше перетворення на інтерактивного вчителя.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ

«К оли перший раз меблі були розставлені по-новому, учні не могли заспокоїтися 10–12 хвилин уроку: не могли знайти собі бажаного місця. Добре, що була велика перерва. Вона і пішла на адаптацію до нових умов», — ось такий цікавий факт був описаний в одній з анкет на семінарі з інтерактивних методів навчання. Що викликало в учнів таку реакцію?

Спробуємо пояснити цей феномен, звернувшись до поняття «психологічного комфорту» (за британською дослідницею Дж. Льюїс). І вона вважає, що за період навчання учні пристосовуються, звикають до традиційних методів навчання, до обстановки в класній кімнаті, що змінюється з року в рік, до постійних форм і способів власної діяльності й діяльності вчителя. Їм знайомі «правила гри», всі «закони» звичайного навчального заняття, в якому все зрозуміло і передбачено і немає місця для чогось невідомого. Таким чином, кожен учень створює собі в цій ділянці навчального простору певну «зону комфорту», де відчувається у нього певна безпека. Вихід за межі цієї зони породжує спочатку стан непевноти, тривоги, почуття дискомфорту, бажання повернутися до звичного. Це вимагає від учителя певних дій, спрямованих на адаптацію учнів до нової ситуації, що змінилася. Після їх адаптації до нових умов діяльності їхня «зона комфорту» розширюється, й учні відчують себе знову в психологічній безпеці й затишку (див. рис. 4).

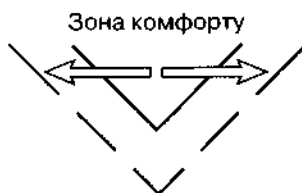

Рис. 4. Схема «Зона комфорту»

Нова форма розташування меблів у класі змінила звичні уявлення про порядок, позбавила можливості використання звичних схем діяльності та створила ситуацію невідомого, змусивши адаптуватися до нових умов. Це й викликало окреслену реакцію дітей. До речі, інколи й на семінарах учителів ми можемо спостерігати таку саму реакцію, хоча в більш стриманішій формі.

Застосування вчителем інтерактивних технологій навчання також змінює звичну для учня ситуацію навчання, характер його діяльності й ставить його в іншу позицію: учень перестає бути «пасивною по-

диною», в яку «вливають чергову порцію знань», а стає активним учасником навчання.

Зміни в заняттях, викликані застосуванням інтерактивних технологій, потребують від учня «просування в невідомому просторі»: у його життєвому досвіді не представлені ані нові правила діяльності, ані алгоритми дій, ані новий статус у новій ситуації. Раніше він повністю підкорявся педагогові, а тепер від нього чекають проявів активності, висловлювання своїх думок, ідей, сумнівів, розв'язання завдань і проблем, що часто не мають єдиної правильної відповіді. Правила взаємодії з учителем і однокласниками підлягають перегляду, так само як норми самооцінки, способи аналізу власної діяльності та її результатів. Усе це учень ще мусить відкрити, визначити й побудувати.

Для того, щоб процес адаптації до нових технологій розпочався та пройшов успішно, учень має вийти за межі попередньої «зони комфорту» (рис. 1), розширити її, відчувати себе в новій ситуації безпечно. Подолання страхів, невпевненості перед новою ситуацією, розуміння та прийняття учнями нових вимог буде у свою чергу впливати на ефективність його навчальної діяльності.

Для підтвердження цієї тези звернемося до схеми «айсберг» (рис. 5), що демонструє наявність двох аспектів у діяльності будь-якої групи під час навчання (ділового і соціально-психологічного), які тісно пов'язані і чинять вплив на навчальний процес.

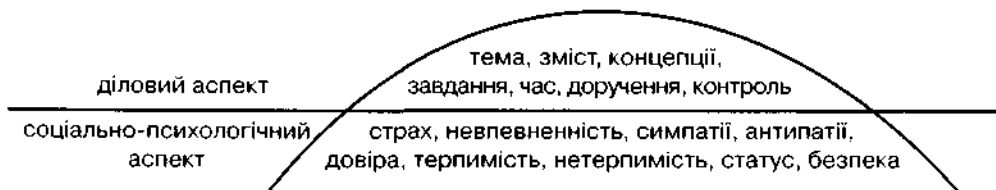

Рис. 5. Схема «Айсберг»

Діловий аспект навчання містить:

- опрацювання учнями змісту навчального матеріалу;
- виконання ними різноманітних навчальних завдань;
- отримання та запам'ятовування інформації.

Цей аспект перебуває «на поверхні», його можна легко спостерігати та керувати ним. Тому у своїй діяльності педагог найчастіше й орієнтується на нього: чи вивчено учнем навчальний матеріал чи ні, чи виконано завдання, чи дисципліновано поводить себе учень тощо. Якщо вчитель ураховуватиме у своїй діяльності лише цей аспект, це загрожує переростанням у вимогу досягнення дитиною навчального результату «за будь-яких умов» і будь-якою ціною.

А. Організація навчального процесу як багатосторонньої, партнерської, інтенсивної комунікації

Ми вже зауважували на тому, що інтерактивне навчання потребує **багатостороннього типу комунікації**, коли зв'язки виникають не тільки між учителем і учнями, а й між усіма учнями, а педагог стає рівноправним учасником навчальної діяльності.

У процесі такої комунікації учні здобувають можливість поділитися думками та почуттями в межах певної теми, розповісти про свої висновки, вислухати думки не тільки вчителя, а й однокласників. Застосування багатосторонньої комунікації дозволяє залучати до процесу навчання **ВСІХ** учнів класу. На цьому моменті наполягає, наприклад, відома дослідниця Дж. Шерман: «Учням треба частіше надавати можливість взаємодіяти один з одним і з більш досвідченими людьми, включаючи педагога»¹³.

Психологи також зауважують на важливості взаємодії учнів один з одним, оскільки консультування, що проводиться самими учнями або взаємонавчання є одним з найефективніших способів засвоєння знань.

Процес взаємодії між учнями на основі багатосторонньої комунікації можливий, з одного боку, за умов опанування ними навичок міжособистісного спілкування (уміння слухати себе й інших, відтворювати почуте, пояснювати, ставити запитання тощо), з іншого боку — за умов зміни вчителем основ, на яких будується така взаємодія. Мова в даному випадку йде про застосування принципів кооперування, кооперативного навчання. Сутність кооперації в навчанні можна коротко відобразити однією фразою: «Я виграю в тому випадку, якщо виграєш ти»¹⁴.

Б. Сприятлива, позитивна психологічна атмосфера в класі

Розпочати створення в класі *сприятливої психологічної атмосфери* вчитель може вже з *представлення учням програми майбутньої діяльності*. Учителі по-різному представляють учням таку програму з нового конкретного предмету, курсу тощо. Вони можуть обмежуватися називанням теми і переліком того, чим займатимуться учні, а можуть розкрити зміст майбутніх уроків, визначити завдання учнів та очікувані результати їхньої діяльності, розповісти про передбачувані методи і норми роботи й оцінювання її результатів. Важливо, представляючи програму діяльності, говорити не про один урок, а показувати перспективу у вивченні теми чи розділу. Якщо застосувати і в цьому місці уроку спеціальні технології, то це, на нашу думку, допоможе зробити процес представлення змісту матеріалу, що буде вивчатися, не тільки цікавішим але й наочнішим¹⁵.

¹³ Sherman Dj. From Behavior to Constructed Learning // Constructing Knowledge in Social Studies, 1998.

¹⁴ Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібник. — К., 2003. — С. 23.

¹⁵ Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібник. — К., 2003. — С. 27.

Відкрита позиція педагога, ґрунтовне представлення програми майбутньої спільної діяльності сприяють зняттю напруження в аудиторії, дозволяють учням побачити перспективу власної діяльності, позбутися почуття невпевненості і страху перед майбутнім. Для реалізації такої позиції вчителю бажано:

- на початку уроку *познайомити учнів з його цілями* (тими результатами, яких він очікує від учнів наприкінці)¹⁶. Учні мають чітко зрозуміти, що від них вимагається. Це дозволить педагогові повернутися до результатів діяльності наприкінці уроку та проаналізувати разом з учнями рівень їх досягнення;
- *познайомити із завданнями використання кожної технології чи методу*. Це необхідно для того, щоб в учнів не виникало почуття маніпуляції ними. Учитель, наприклад, має пояснити, що таким способом він не діагностує учнів, а допомагає їм краще організувати свою діяльність. У такому випадку учні ставляться до навчальності більш свідомо;
- *розповісти учням, чому для вивчення цієї теми були обрані такі методи чи технологія*. Важливо, щоб учні розуміли, що ця технологія слугує не для розваги, а допомагає їм краще розібратися в матеріалі, що вивчається, звернути увагу на деякі важливі аспекти, сприятиме набуттю ними потрібного досвіду;
- *акцентувати увагу учнів на особливостях тієї чи іншої технології* та її ефектах, яких вони можуть досягти при правильній роботі. Деякі інтерактивні технології мають особливості при застосуванні. Наприклад, інколи дуже важливим є початковий етап індивідуальної роботи, тому в цей час не можна розмовляти та ділитися своїми думками з однокласниками. Або вчитель пропонує класу виконати завдання мовчки, знаходячи відповідні способи взаємодії між собою. Це не тільки забезпечує тишу на уроці, але й надає учням досвід, який потім аналізується. Тому вчителю варто спеціально зауважити на цих особливостях до початку роботи, щоб потім розпочати говоріння, дискусію, бесіду навколо отриманих результатів, урештештуючи отриманий досвід і знання;
- *розкрити алгоритм проведення технології та розповісти про подальші дії* (надати пам'ятку діяльності). Не варто думати, що в кожному випадку учням не буде цікаво. Їм необхідно бачити перспективу власної діяльності, знати її етапи та готуватися до них;
- *відповісти на запитання учнів*. Часто технологія передбачає різноманітну діяльність учнів, котра регламентується певними правилами, які учням важко втримати у своїй увазі. Бажано після знайомства з алгоритмом відповісти на всі їхні запитання. Це дозволяє уникнути непорозумінь безпосередньо в момент роботи в технології.

¹⁶ Пошетун О. Після вашого уроку учні зможуть або Поговоримо про результати навчання історія в школах України. — 2004. — № 6. — С. 15–19.

інтерактивних уроках інколи може бути організований процес виявлення очікувань, що, на наш погляд, сприяє визначенню учнями своїх потреб і цілей у навчальному курсі, на уроці, допомагає вчителеві коригувати свою діяльність, висвітлюючи більш повно питання, що цікавлять учнів.

Важливо постійно повертатися до даних, одержаних протягом виявлення очікувань, аналізуючи хід освітнього процесу та зачіпаючи такі моменти, як:

- чи відповідають стиль викладу та зміст матеріалу, що вивчається очікуванням і потребам учнів;
- чи відповідає зміст заняття на запитання, поставлені учнями на початку заняття;
- чи не породжують дії вчителя на занятті відчуття страху та недовіри учнів.

Подоланню деяких побоювань сприятиме *встановлення правил поведінки чи норм роботи на уроці*. Наприклад, деякі учні не висловлюються на занятті, бо відчувають страх перед критичними зауваженнями своїх товаришів. Цю проблему, на наш погляд, допоможе подолати визначення правил зворотного зв'язку та норм спільної діяльності.

Г. Андреева в книзі «Соціальна психологія» зазначає, що норми спільної групової роботи — «це певні правила, що вироблені групою, прийняті нею, і яким повинна підкорятися поведінка її членів, щоб їх спільна діяльність була можлива»¹⁸. У традиційній педагогіці педагог, приходячи до аудиторії, зазвичай знайомить учнів з правилами, за якими будуватиметься робота на заняттях, з вимогами, які він висуватиме. Вимоги стосуються дотримання тиші і відсутності розмов учнів між собою, порядку ведення записів і виконання різних письмових, контрольних робіт. Такі норми створюють умови для ефективної роботи вчителя, адже, скажімо, шум заважає йому говорити, а учням — слухати, і найменш стосуються організації діяльності учнів, відводячи їм роль пасивних спостерігачів. Гарантом дотримання правил, установлених таким шляхом, є сам учитель, і, якщо в класі порушується порядок, то він вимушений підтримувати встановлені норми роботи, спираючись насамперед на свій авторитет.

Реалізація моделі інтерактивного навчання вимагає інших правил роботи та способів визначення цих правил. Перш за все, необхідно встановити такі норми, які дозволили б організувати спільну діяльність учнів, створити атмосферу комфорту та безпеки. Прикладом найпростіших правил роботи можуть бути такі:

- не оцінювати висловів один одного,
- говорити тільки від себе,
- конструктивно ставитися до висловів інших тощо.

¹⁸ Андреева Г. М. Социальная психология. — М., 2000. — С. 147.

Визначення норм роботи відбувається в процесі спільної діяльності педагога й учнів. Якщо правила будуть прийняті й усвідомлені учнями як особисті, це гарантує їх дотримання в навчальній аудиторії незалежно від того, чи присутній там педагог. Крім того, під час такого визначення вчитель має можливість запропонувати класові норми, виконання яких вважає обов'язковим.

Бажано, щоб учитель приділив увагу процесу визначення норм спільної діяльності вже на перших заняттях з курсу чи предмета. Це дозволить йому спиратися на них протягом усього навчального часу.

На уроках має панувати атмосфера пошуку та відкритості. Учителі і учні ставлять одне одному запитання, аналізуючи проблеми й ухвалюючи рішення. Учні мають певні ролі під час виконання завдань, застосовують на практиці знання, уміння, навички: роблять припущення, збирають інформацію, впорядковують її, ставлять під сумнів висновки та достовірність джерел, оцінюють інформацію. Учителі показують підопічним, як виконувати завдання в класі та радше дають поради з метою корекції їхньої діяльності, ніж критикують чи оцінюють їх.

В інтерактивній, як і в будь-якій іншій моделі навчання, вчитель надає учням підтримку, та лише в тому обсязі, якого вони дійсно потребують. Педагоги пильнують за тим, що учні засвоюють, і тим, як вони думають, досліджують і спілкуються в процесі навчання. Учнів навчають відслідковувати власне навчання та поліпшувати рівень виконання роботи. Учителі варіюють ступінь керівництва учнями, надаючи їм більшої незалежності, коли зрозуміло, що вони до цього готові. Створюється навчальне середовище, де учні почуваються захищеними і вільними для випробування нових завдань і в якому навіть невдалі спроби можуть зрештою призвести до остаточного успіху.

В. Спеціальна організація навчального простору

Навчальний простір має бути побудовано таким чином, щоб зробити легкою і природною співпрацю та комунікацію учнів. Усе, що знаходиться в навчальній аудиторії (обладнання, меблі тощо), має допомогти вчителю організувати простір для інтерактивної діяльності учнів.

Щоб краще пояснити вплив цього чинника на успіх інтерактивного навчання, звернемося до давно вже реалізованої в середній школі ідеї створення кабінетів з різних навчальних предметів. Наприклад, більшість педагогів вважає незручним, коли заняття з математики необхідно проводити в кабінеті співу.

На наш погляд, ідея організації навчальних кабінетів з предметів мала на меті не лише полегшення праці педагога, але і створення певних умов для організації навчального простору, що дозволяє педагогові й учням використовувати різноманітні можливості у виборі форм і методів діяльності. Дидактичні матеріали, експонати, репродукції, прилади й устатку-

вання, карти, наочні посібники, саме приміщення, експоновані результати творчої праці учнів допомагають створити такий навчальний простір.

Ми не наполягаємо на тому, що всі навчальні приміщення обов'язково мають бути оснащені найсучаснішою технікою або мати необмежені ресурси навчальних матеріалів. Цей простір можуть конструювати як педагоги, так і учні, використовуючи різні засоби, що забезпечують освітню діяльність або є її результатами: плакати з програмою предмета, результатами групової роботи або «мозкового штурму»; навчальні матеріали, зроблені руками педагога; різні речі, предмети, листівки, виготовлені учнями. Коли учні потрапляють в аудиторію, де багато створених ними на попередніх заняттях матеріалів, вони ніби «занурюються» в цей простір, поступово залучаються в навчальну діяльність.

Оформлення кабінету, безумовно, важливе, та важлива є й форма розстановки меблів у кабінеті.

Нині в навчальних закладах домінує традиційна форма розташування меблів у кабінеті: декілька рядів поставлених одна за одною парт, перед якими знаходяться стіл педагога і дошка для записів (назвемо її «Клас» див. рис. 6).

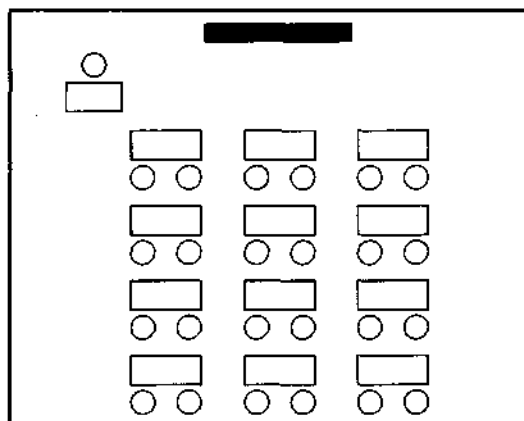

Рис. 6. Схема розташування меблів за формою «Клас»:

○ — учень, ○ — педагог, □ — парт, □ — стіл, ■ — дошка

За такого розташування меблів з'являється можливість:

- розмістити велику кількість учнів;
- учителю посідати центральну позицію;
- створити єдиний центр концентрації уваги учнів;
- використовувати дошку для ведення записів;
- організувати взаємодію між учнями в парах.

Ця форма дуже зручна для панівних зараз методів навчання, але ми зупинимося детальніше на її обмеженнях.

Перш за все, через фізіологічні особливості увага педагога звернена переважно на середину аудиторії, а перші й останні парті частіше за все випадають з його поля зору. Така розстановка меблів дуже добре сприяє організації процесу «списування» на контрольних і самостійних роботах, розмов «по секрету» між учнями, надає учням можливості «сховатися» за спини товаришів і створювати лише вигляд присутності на занятті. Столи та парті обмежують активність учнів, перш за все рухову, створюють відчуття меж, бар'єрів. Педагог домінує над класом, а комунікація здійснюється переважно за лінією «педагог — учень». Нарешті з окремих парт дошку видно погано.

Застосування технологій інтерактивного навчання потребує, крім цієї, й інших форм розміщення меблів у класі. Учитель, готуючись до заняття, обирає методи навчання та визначає форму розташування меблів. Перед початком заняття йому варто лише попросити учнів розставити столи та стільці відповідно до певної схеми.

Ми пропонуємо, крім традиційної форми розташування меблів, розглянути ще декілька варіантів їх розстановки в класі.

«Буква «П»» — столи, за якими сидять учні, зсунуті і створюють букву «П». Учительський стіл стоїть між «ногами» букви (див. рис 7).

Таке розташування меблів зручне, бо всі учні бачать один одного, проте також існує єдине місце концентрації уваги. Як і в попередній формі, можна використовувати дошку для записів. Учні можуть вести свої записи в зошитах, а вчитель — підходити до окремих учнів і надавати індивідуальні консультації.

Але варто звертати увагу на те, що столи можуть викликати в учнів відчуття психологічних бар'єрів. Контакт між учнями, які сидять на одному боці, ускладнений. Крім того, як і будь-яка нова форма, вона може викликати дискомфорт в учнів, які звикли до традиційного розташування меблів в аудиторії.

«Прямокутник» — усі учні сідають за одним великими прямокутним столом, а вчитель сидить разом з учнями (див. рис. 8).

Така форма забезпечує зоровий контакт між більшістю учнів, що важливо для ефективної комунікації. Вона сприяє вільній дискусії. Водночас учні мають можливість робити записи під час занять.

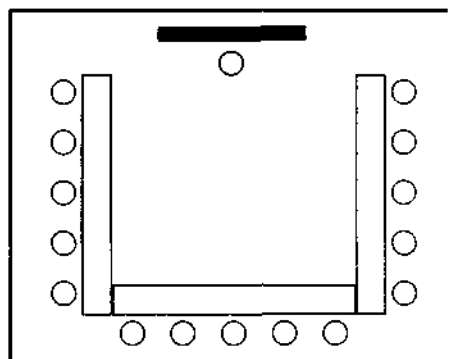

Рис. 7. Схема розташування меблів у формі «Буква «П»»

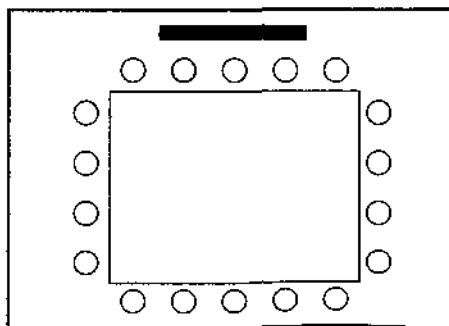

Рис. 8. Схема розташування меблів у формі «Прямокутник»

Проте вчителеві варто пам'ятати, що в такій ситуації відсутня єдин позиція концентрації уваги. Відповідно складно знайти місце для презентації результатів групової роботи чи використовувати дошку. Учитель не виділяється просторовою позицією, що може ускладнювати керування ситуацією в класі. Ускладнений також контакт між учнями, які сидять на одному боці.

«Коло» — учні розміщуються без столів на стільцях по колу, вчитель сідає разом з учнями (див. рис. 9).

Переваги такої форми:

- можна розмістити велику кількість учнів
- відсутні бар'єри між педагогом і учнями;
- існує єдина позиція концентрації уваги;
- педагог виділяється позицією та має можливість впливати на ситуацію в класі;
- можливе використання дошки або стіни для ведення записів;
- можна швидко змінювати форму розташування учнів (організовувати групову роботу, використовувати методи, пов'язані з пересуванням учнів).

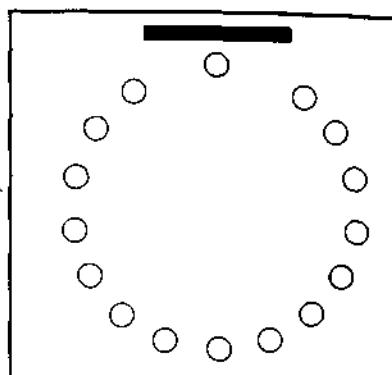

Рис. 9. Схема розташування меблів у формі «Коло»

Проте вчителеві варто пам'ятати, що така форма розташування може викликати дискомфорт в учнів, які звикли сидіти за партами. Учням незручно вести записи. Немає місця для розміщення навчальних чи додаткових матеріалів.

«Дискусійний клуб» — учні розміщуються малими групами (4–5 осіб) навколо декількох столів. Між столами є вільний простір для пересування (див. рис. 10).

За такої форми педагог може організувати спільну діяльність учнів, які сидять за одним столом. Є можливість використовувати дошку для ведення записів і презентації результатів роботи груп. Учні можуть вести записи під час уроку. Учитель виділяється позицією та може контролювати хід уроку й поведінку учнів.

Слабкими сторонами цієї форми є те, що вчителю інколи важко розподіляти увагу між усіма групами учнів, тому контроль за роботою кожної групи ускладнений. Необхідна попередня робота з підготовки учнів до роботи в малих групах,

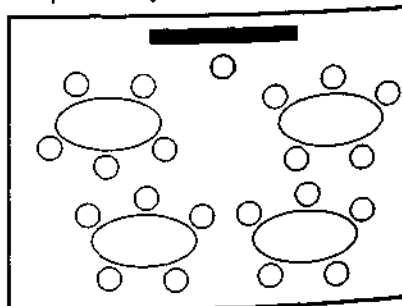

Рис. 10. Схема розташування меблів у формі «Дискусійний клуб»

зокрема бажано перед початком роботи за такої форми встановити колективні норми поведінки під час спільної діяльності.

Отже, кожен з варіантів має специфічні особливості та є зручним для використання певних методів і технологій. Наприклад, традиційна форма розстановки меблів зручна для перегляду кінофільму або організації роботи в парах і не придатна для проведення дискусії. Можливо, наведена таблиця допоможе вчителям обрати оптимальний варіант (див. табл. 1).

Таблиця 1

Зв'язок між формою розташування меблів та використовуваними методами навчання

Метод	Клас	Буква «П»	Прямокутник	Коло	Дискусійний клуб
Лекція	+	+	+		
Індивідуальна робота	+	+	+		+
Контрольна робота		+	+		+
Групова робота				+	+
Лабораторна робота, експеримент	+	+			+
Метод, що передбачає пересування учнів				+	+
Дискусія, дебати		+	+	+	+
Демонстрація фільму тощо	+				
Робота в парах	+	+	+	+	+

Підбиваючи підсумки, варто зауважити, що реалізація описаних умов є абсолютно обов'язковою під час застосування інтерактивної технології навчання. У цьому переліку немає головних чи другорядних умов. Усі вони однаково важливі. Якщо ваше рішення щодо застосування поруч з пасивною та активною моделями навчання ще й інтеракції є чітким і впевненим, варто звернути увагу на ці положення, бо вони можуть зробити такий варіант організації вашої діяльності дійсно ефективним і значно полегшать вашу роботу.

ЯКИМ МАЄ БУТИ ІНТЕРАКТИВНИЙ УРОК

У багатьох попередніх статтях і публікаціях¹⁹ ми вже зауважували, що інтерактивна модель навчання передбачає застосування технологічного підходу і бачиться нами як застосування в навчанні сукупності інтерактивних технологій, загальною ознакою яких є принципи інтеракції: багатостороння комунікація, взаємрдія і взаємонавчання учнів, кооперована навчальна діяльність з відповідними змінами у ролі і функціях як учнів, так і вчителя. Така модель передбачає й особливе розуміння уроку як форми навчання, що теж ґрунтується на технологічному підході. Тому вважаємо за доцільне пояснити деякі аспекти цього підходу.

Технологія навчання, по суті, означає таку організацію процесу навчання, що передбачає певну **систему дій і взаємодій** усіх, але насамперед активних елементів навчального процесу (його учасників). При цьому важливо підкреслити два моменти. По-перше, технологія навчання детально розглядає систему дій не тільки вчителя, викладача, але й, насамперед, того, хто навчається — учня, студента. По-друге, вона **забезпечує, гарантує**, при коректному застосуванні, досягнення певного результату. Дослідження свідчать, що структура технології навчання, або технологічна структура процесу навчання є системою певних операцій, технічних дій і функцій учителів і учнів, згрупованих за основними етапами процесу навчання.

Якщо з цих позицій спробувати дати визначення поняття інтерактивна технологія навчання, то це — така організація навчального процесу, за якої неможлива неучасть школяра в колективному взаємодоповнювальному, заснованому на взаємодії всіх його учасників процесі навчального пізнання: або кожен учень має конкретне завдання, за яке він має публічно звітувати, або від його діяльності залежить якість виконання поставленого перед групою та перед усім класом завдання. Інтерактивні технології навчання включають в себе чітко спланований очікуваний результат навчання, окремі інтерактивні методи і прийоми, що стимулюють процес пізнання, та розумові і навчальні умови й процедури, за допомогою яких можна досягти запланованих результатів. На відміну від методик, інтерактивні навчальні технології не обираються для виконання певних навчальних завдань, а самою своєю структурою визначають кінцевий результат.

Застосування інтерактивних технологій висуває певні вимоги й до структури уроку. Як правило, структура інтерактивного уроку складається з трьох основних частин:

- **вступної**, завданням якої є мотивація навчальної діяльності учнів,

¹⁹ Див., насамперед: Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібник. — К., 2003.

зокрема бажано перед початком роботи за такої форми встановити колективні норми поведінки під час спільної діяльності.

Отже, кожен з варіантів має специфічні особливості та є зручним для використання певних методів і технологій. Наприклад, традиційна форма розстановки меблів зручна для перегляду кінофільму або організації роботи в парах і не придатна для проведення дискусії. Можливо, наведена таблиця допоможе вчителям обрати оптимальний варіант (див. табл. 1).

Таблиця 1

Зв'язок між формою розташування меблів та використовуваними методами навчання

Метод	Клас	Буква «П»	Прямокутник	Коло	Дискусійний клуб
Лекція	+	+	+		
Індивідуальна робота	+	+	+		+
Контрольна робота		+	+		+
Групова робота				+	+
Лабораторна робота, експеримент	+	+			+
Метод, що передбачає пересування учнів				+	+
Дискусія, дебати		+	+	+	+
Демонстрація фільму тощо	+				
Робота в парах	+	+	+	+	+

Підбиваючи підсумки, варто зауважити, що реалізація описаних умов є абсолютно обов'язковою під час застосування інтерактивної технології навчання. У цьому переліку немає головних чи другорядних умов. Усі вони однаково важливі. Якщо ваше рішення щодо застосування поруч з пасивною та активною моделями навчання ще й інтеракції є чітким і впевненим, варто звернути увагу на ці положення, бо вони можуть зробити такий варіант організації вашої діяльності дійсно ефективним і значно полегшать вашу роботу.

ЯКИМ МАЄ БУТИ ІНТЕРАКТИВНИЙ УРОК

У багатьох попередніх статтях і публікаціях¹⁹ ми вже зауважували, що інтерактивна модель навчання передбачає застосування технологічного підходу і бачиться нами як застосування в навчанні сукупності інтерактивних технологій, загальною ознакою яких є принципи інтеракції: багатостороння комунікація, взаємрдія і взаємонавчання учнів, кооперована навчальна діяльність з відповідними змінами у ролі і функціях як учнів, так і вчителя. Така модель передбачає й особливе розуміння уроку як форми навчання, що теж ґрунтується на технологічному підході. Тому вважаємо за доцільне пояснити деякі аспекти цього підходу.

Технологія навчання, по суті, означає таку організацію процесу навчання, що передбачає певну **систему дій і взаємодій** усіх, але насамперед активних елементів навчального процесу (його учасників). При цьому важливо підкреслити два моменти. По-перше, технологія навчання детально розглядає систему дій не тільки вчителя, викладача, але й, насамперед, того, хто навчається — учня, студента. По-друге, вона **забезпечує, гарантує**, при коректному застосуванні, досягнення певного результату. Дослідження свідчать, що структура технології навчання, або технологічна структура процесу навчання є системою певних операцій, технічних дій і функцій учителів і учнів, згрупованих за основними етапами процесу навчання.

Якщо з цих позицій спробувати дати визначення поняття інтерактивна технологія навчання, то це — така організація навчального процесу, за якої неможлива неучасть школяра в колективному взаємодоповнювальному, заснованому на взаємодії всіх його учасників процесі навчального пізнання: або кожен учень має конкретне завдання, за яке він має публічно звітувати, або від його діяльності залежить якість виконання поставленого перед групою та перед усім класом завдання. Інтерактивні технології навчання включають в себе чітко спланований очікуваний результат навчання, окремі інтерактивні методи і прийоми, що стимулюють процес пізнання, та розумові і навчальні умови й процедури, за допомогою яких можна досягти запланованих результатів. На відміну від методик, інтерактивні навчальні технології не обираються для виконання певних навчальних завдань, а самою своєю структурою визначають кінцевий результат.

Застосування інтерактивних технологій висуває певні вимоги й до структури уроку. Як правило, структура інтерактивного уроку складається з трьох основних частин:

- **вступної**, завданням якої є мотивація навчальної діяльності учнів,

¹⁹ Див., насамперед: Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібник. — К., 2003.

- актуалізація опорних знань і уявлень учнів та оголошення, представлення теми й очікуваних навчальних результатів;
- **основної**, що передбачає опанування учнями нового змісту;
- **підсумкової**, коли засвоєне систематизується й узагальнюється, відбувається рефлексія процесу навчання й оцінювання результатів уроку²⁰.

У цьому посібнику пропонувані прийоми, методи та технології представлені в чотирьох розділах, три з яких пов'язані саме з трьома частинами інтерактивного уроку. Використовуючи їх, зверніть увагу, що деякі можуть бути застосовані в кількох частинах.

ЯК ОБРАТИ МЕТОД НАВЧАННЯ

У кожному розділі цієї книги представлена широка палітра методів інтерактивного навчання. Як у цьому розмаїтті обрати той метод, що дозволить досягти найбільш ефективного результату? Як вибудувати інтерактивне навчання в школі?

У книзі «Інноваційні методи навчання у громадянській освіті»²¹ було визначено підхід до вибору методу інтерактивного навчання у громадянській освіті. Наведемо цитату з цієї книги: «... вибір методу — це кропітка робота, що передбачає ретельний аналіз групи (її склад, попередній досвід, готовність до навчання, рівень знайомства з таким видом діяльності); визначення мети використання методу; розуміння проблеми, якої торкається метод; свої власні проблеми та труднощі, що можуть виникнути, і, нарешті, просто технічні умови застосування». На наш погляд, цей підхід можна використовувати і в освітньому процесі середньої та вищої школи.

Необхідно акцентувати увагу й на тому, що інтерактивний метод не можна перетворювати на засіб розважання учнів під час уроку. Створена методом сприятлива психологічна атмосфера не може бути єдиним і достатнім результатом заняття. «Не можна приховати некомпетентність у змістовному й методичному плані, переповнюючи освітній процес різноманітними методами. Навіть нетрадиційні методи не можуть самі собою гарантувати успіх освітнього процесу. Тільки відпрацьоване й обмірковане застосування методів у поєднанні з ґрунтовним знанням теми забезпечує планомірний розвиток освітньої ситуації»²².

²⁰ ґрунтовніше про складові уроку див.: Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібник. — К., 2003.

²¹ Инновационные методы в гражданском образовании / В. Величко, Д. Карпиевич, Е. Карпиевич, Л. Кирилук. — Мн., 1999. — С. 134.

²² Там само. — С. 9.

Продовжуючи відповідати на запитання, поставлені вище, ми хотіли б звернутися до матеріалів статті Ч. Бонуелла та Т. Сазерленда «Безперервність активного навчання: вибір видів діяльності для залучення студентів до роботи в аудиторії», присвяченої питанням реалізації активного (інтерактивного) навчання у вищій школі²³. На наш погляд, ідеї цієї статті про безперервність навчання та про інструменти вибору методів відповідають також умовам середньої школи.

Для пояснення своїх ідей автори статті залучають термін «безперервність», що графічно виражається у вигляді «лінії, що з'єднує дві крайні характеристики... Жоден з кінців цієї безперервності не розглядається як кращий або більш бажаний, ніж інший». Обираючи Метод, педагог може «пересуватися» від одного кінця безперервності до іншого, визначаючи своє місце розташування на ній. У статті наведено чотири «безперервності»: складність завдання, цілі предмета, взаємодія в аудиторії, індивідуальний досвід учнів.

1. Досвід учнів

Недосвідчені

Досвідчені

Педагогові, перш ніж застосувати той чи інший метод інтерактивного навчання, бажано з'ясувати наявність в учнів досвіду участі в подібній діяльності. «Найкращі наміри викладача провести дискусію в аудиторії можуть розбитися через мовчання студентів, бо вони знервовані або не впевнені в тому, що викладач очікує від них... Якщо вид діяльності новий для більшості студентів, він має бути ретельно структурований і пояснений стільки разів, скільки необхідно для того, щоб студенти його прийняли»²⁴. Починати інтерактивне навчання бажано з найбільш простих для учнів і вчителя прийомів: робота в парах, у малих групах, обговорення в загальному колі тощо, ретельно пояснюючи учням послідовність дій і організуючи після завершення технології хід діяльності учнів, успіхи та невдачі цієї діяльності, рефлексуючи і коригуючи процес навчання.

2. Взаємодія в аудиторії

Обмежена взаємодія

Розширена взаємодія

Обираючи метод, учителеві бажано визначити та проаналізувати свій стиль викладання, оскільки індивідуальний стиль впливає на вибір рівня взаємодії між педагогом і учнями, між учнями в групі (класі).

Індивідуальний стиль викладання залежить, зокрема, від темпераменту педагога, його бажання контролювати процес. Екстраверт (або педагог,

²³ Бонуэлл Ч., Сазерленд Т. Непрерывность активного обучения: выбор видов деятельности для активизации учебной работы студентов в аудитории // Университетское образование: от эффективного преподавания к эффективному учению. Сборник рефератов статей по дидактике высшей школы. — Мн., 2001.

²⁴ Там само. — С. 20.

для якого контроль є менш значущим) буде заохочувати розширену взаємодію між учнями. Це означає, наприклад, що учні можуть працювати самостійно, навіть не презентуючи проміжні результати роботи, більшу частину уроку (25–35 хвилин). Або вчитель може давати учням значну свободу у виборі ролей у навчанні, методів, змісту та способів його засвоєння, тощо, контролюючи лише результат навчання.

Навпаки, інтроверт (або вчитель, який надає перевагу високому рівню контролю) може використовувати більш структуровані методи навчання, тобто такі, за яких він може стежити за діяльністю учнів поетапно, наприклад, ставлячи їм чіткі виконувати за певний час і перевірювані завдання. Так само вибір варіанту взаємодії учнів між собою може залежати і від підготовленості вчителя до складних технологій (досвід їх застосування), кількості часу, який відведено на технологію на уроці (адже розширені взаємодії часто потребує більше часу для презентації результатів) та ін.

3. Цілі предмета

Засвоєння знань _____ **Формування вмінь/ставлень**

Вибір методу не може бути випадковим і мусить ґрунтуватися на розумінні педагогом як цілей використання методу, так і передбачувані результати його застосування.

При визначенні цілей, які мають досягатися педагогом і учнями в освітньому процесі, вчителеві важливо:

- визначити той обсяг знань, що учні повинні винести з уроку;
- визначити те, чого учні повинні навчитися робити (як діяти);
- визначити, що учні повинні «відчути» під час вивчення предмета.

Кожен з методів, за умови його правильного обрання, може найкраще забезпечити рівень засвоєння учнями певних елементів змісту (знань, умінь, ціннісних орієнтацій, досвіду творчої діяльності тощо) і має свою спрямованість на визначені результати навчання. Щоб правильно оцінювати метод, важливими є два моменти: 1) наявність у вчителя власного досвіду «переживання» методу в «ролі» учня під час професійного навчання 2) виконання інструкції щодо застосування методу, де, як правило, вказано і на спрямованість методу.

Обираючи метод навчання, вчитель має чітко прогнозувати, який саме результат може бути гарантований за умови використання саме цього методу.

4. Складність структури методу (очікуваної) діяльності учнів
Проста структура _____ **Складна структура**

Проаналізувавши досвід учнів, свій стиль викладання, визначивши цілі предмета, педагог підходить до вибору методу, виходячи з його складності.

Автори статті визначають прості методи як «короткі й відносно автономні»²⁵. До них можна віднести роботу в парах, лекцію з паузами. До складних методів, які є тривалішими за часом проведення і мають складну структуру, можна віднести, наприклад, метод «Ажурна пилка» чи «Килим ідей».

Якщо вчитель вирішив застосувати у своїй діяльності методи інтерактивного навчання й організовувати навчальну взаємодію в аудиторії, але учні ще не мають достатнього досвіду, необхідно спочатку використовувати прості методи, поступово переходячи до більш складних.

Для того щоб зробити процес вибору методу більш усвідомленим і цілеспрямованим, пропонуємо своєрідну пам'ятку «Контрольний аркуш вибору методів навчання», запозичену в білоруських колег²⁶ і адаптовану для середньої освіти.

Контрольний аркуш вибору методів

Обираючи метод інтерактивного навчання, подумайте:

I. Якою є загальна картина класу?

- Скільки учнів у класі?
- Який вік учнів?
- Яким досвід участі в інтерактивному навчанні мають учні?
- Чи переважають у групі хлопчики (дівчатка) або спостерігається рівновага? (це може бути важливим під час формування груп, особливо в підлітковому віці)

II. Якими є рамкові умови застосування методу?

- Скільки часу метод потребуватиме на уроці?
- Які особливості кабінету, у якому буде проходити заняття, зокрема розташування меблів?
- Яке технічне обладнання наявне?
- Чи можна використовувати хол, коридор біля кабінету?
- Чи є всі необхідні матеріали для проведення методу?

III. Як пов'язати метод і тему (як забезпечити зв'язок змісту уроку і методів навчання)?

- З яким змістом, якими питаннями та проблемами мають працювати учні?
- Які аспекти змісту будуть особливо виділені (акцентовані) за допомогою запланованого методу?
- Яких навчальних цілей треба досягти, забезпечуючи засвоєння учнями цієї теми?
- Які результати очікуються від учнів? Чи можна їх забезпечити, використовуючи цей метод?

²⁵ Там само. — С. 14.

²⁶ Основы проведения семинаров молодежного образовательного центра. — Мн., 2002. — С. 10–11.

- На якому етапі навчального процесу, уроку буде використаний метод? Чи відповідає він потребам актуалізації, мотивації, побудови знань, рефлексії тощо?

IV. Яким є ступінь готовності вас як учителя до використання методу?

- Чи є у вас досвід використання цього методу?
- Якщо досвід є, то що в ньому ви оцінюєте позитивно і які складності усвідомлюєте?
- Які побоювання виникають при використанні обраного методу?
- Які шляхи подолання можливих труднощів ви бачите?
- Чи відповідає обраний метод вашому звичайному стилю роботи?

V. Чи відповідає обраний вами метод поставленим цілям навчання?

- На що спрямовано метод: на отримання інформації, виявлення взаємозв'язків, формування умінь, ставлень, презентацію вчителем (учнями) власних знань і досвіду, спонукання до дії, надання допомоги учням у визначенні критеріїв діяльності тощо?
- Чи сприятиме метод створенню доброзичливої атмосфери; ефективній роботі над змістом?
- Чи сприяє метод індивідуальній, груповій або фронтальній роботі класу?

Наприкінці зауважимо, що інтерактивне навчання не може бути епізодичним, тобто сьогодні педагог використовує методи інтерактивного навчання, а завтра знову повертається до традиційної системи організації освітнього процесу. Це безперервний процес, що поступово змінює всю діяльність суб'єктів навчального процесу.

ЯК ЗАСТОСУВАТИ ІНТЕРАКЦІЮ МАКСИМАЛЬНО ЕФЕКТИВНО

Опанування нових методів викладання подібне до навчання нового руху або прийому в спорті: треба побачити, як це виконується, спробувати виконати під наглядом когось, хто знає, як це робиться, і потім вислухати пропозиції щодо власного виконання. Семінари з такого навчання саме так і організовані: ви берете участь у демонстраційних заняттях, начебто ви учень, потім обговорюєте ці методи та вчитеся, як їх застосувати, а потім плануєте та проводите урок, використовуючи цей метод самостійно. Наприкінці семінару ви маєте спланувати реальний урок, який проведете у своєму класі після закінчення.

У розділах 2–5 цього посібника містяться описи інтерактивних прийомів (це прості невеличкі процедури організації інтерактивної взаємодії), методів (способів діяльності вчителя і учнів з організації ефективного інтерактивного процесу навчання) та складних технологій (які поєднують у собі кілька методів і різні форми навчання).

У кожному описі крок за кроком пояснюється, як використати ці методи викладання. Інколи після опису використання методу в посібнику запропоновані деякі інші пов'язані з ним методи чи їх варіанти, які можна використати для досягнення аналогічних цілей.

Опис кожного методу подається в тому самому форматі, щоб вам легше було використати його при плануванні уроку. У тексті використано спеціальні рубрики:

Мета — опис цілей цього методу і як він може допомогти учням учитися
Кількість учнів — розмір групи учнів, якій найбільш відповідає даний метод
Необхідний час
Обладнання — які матеріали потрібні
Порядок роботи — кожен крок цього методу в деталях
Додаткові міркування — тут подані примітки, що допоможуть читачеві скласти краще уявлення про те, яким чином або чому варто застосовувати цей метод
Поради — пропозиції щодо того, як успішно застосувати цей метод або ж урахувати особливі потреби певної групи учнів

Пам'ятайте, що вам необхідно апробувати ці методи, щоб навчитися добре ними користуватися. Рекомендується випробувати новий метод багато разів, щоб вирішити, чи підходить він для вашої вчительської роботи. Не тільки ви повинні звикнути до застосування цього методу у викладанні, але також і ваші учні повинні звикнути до його застосування в процесі навчання.

Крім того, ви маєте налагодити співробітництво з іншими вчителями. Принаймні один раз на місяць намагайтеся збиратися разом з одним або декількома вчителями, які використовують у викладанні ці ж нові методи. Записуйте свої запитання, успіхи та приносьте їх із собою на такі зустрічі для обговорення. Також беріть з собою свої плани уроків і приклади/зразки робіт учнів. Ви обов'язково знайдете гарні пропозиції для ваших колег, як допомогти їм подолати наявні в них проблеми, а в них будуть пропозиції, які допоможуть вам.

Розділ II. ПРИЙОМИ І МЕТОДИ СТВОРЕННЯ ПОЗИТИВНОЇ АТМОСФЕРИ НАВЧАННЯ Й ОРГАНІЗАЦІЇ КОМУНІКАЦІЇ УЧНІВ

ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Створення плідної конструктивної атмосфери у стосунках учасників педагогічної взаємодії, встановлення між ними багатоаспектної змістовної комунікації — важливі умови оптимального розвитку учнів у педагогічному процесі. Реалізація цих умов означає, що учні почуватимуться досить вільно, щоб відповідати на питання, ставити нові питання й висловлювати власні думки, не боячись, що вони будуть «виглядати нерозумними». Це також означає, що в них буде бажання працювати разом і надавати один одному підтримку при виконанні навчальних завдань. Саме з цього варто починати педагогічну взаємодію (на уроці, занятті, позакласному заході).

Призначення прийомів і методів цієї групи — насамперед розвиток позитивної мотивації в наступній діяльності, взаємодія, розвиток спектру позитивних емоцій і почуттів стосовно процесу навчання і предмета, психологічне розвантаження учнів, згуртування колективу класу.

Корисно розпочати навчальний рік, семестр із серії таких прийомів для розігріву, щоб допомогти «розколоти лід» у відносинах між учнями, які ще недостатньо добре знають один одного. Такі прийоми та методи часто так і називають «криголамами». Учитель має періодично повторювати їх протягом шкільного року. Коли учні спільно працюють у малих групах, педагогові варто частіше використовувати спеціальні прийоми, що згуртовують групи (щонайменше кілька разів на тиждень) — особливо в ті моменти, коли формуються нові групи, а їхні члени ще недостатньо знають один одного. Деякі з прийомів, наприклад, прийняття правил чи розподіл ролей, відіграють певну дисциплінуючу роль, допомагають організувати та структурувати процес навчання.

Для початку ми рекомендуємо вам спробувати наведені нижче прийоми та методи. Намагайтеся збільшити їхню кількість, запитуючи інших педагогів, які криголами застосовують вони.

Деякі прийоми краще виконувати в групах з 20 учнів або менше. Оскільки часто кількість учнів у класі більша, можна спробувати виконувати їх одночасно в кількох малих групах. Ви можете пояснити прийом всьому класу, а потім запропонувати учням виконати його в малих групах. Якщо дозволяє погода, відповідні вправи добре проводити на свіжому повітрі, де більше місця для їхнього виконання.

ПРИЙОМИ, МЕТОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

АКТИВНЕ СЛУХАННЯ

Мета: сформувати навички активного слухання та висловлювання власних думок. За допомогою цієї вправи можна акцентувати увагу учнів на важливості вдосконалення цих навичок для навчальної діяльності та життя. Розвиток цієї навички також є важливим для ефективного партнерства учнів під час групової чи парної роботи.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: до 20 хвилин залежно від кількості учнів та обраного варіанту методу.

Обладнання: великий аркуш паперу, на якому написані основні правила активного слухання.

1. Використовуйте:

А) *мову тіла:* Сідайте обличчям до того, з ким говорите, нахилийтеся вперед, установіть контакт очима.

Б) *звуки та жести заохочення:* хитання головою, доброзичливу посмішку, слова «так-так», «м-м-м...» тощо.

В) *уточнювальні запитання,* що допомагають прояснити ситуацію, уточнити дещо з того, що вже відомо. Наприклад, «Ви маєте на увазі, що...?», «А як щодо...?».

2. Не бажано під час активного слухання:

- давати поради;
- змінювати тему розмови;
- давати оцінки людині, яка говорить;
- перебивати;
- розповідати про власний досвід.

Порядок роботи:

Крок 1. Запитайте в учнів, які ознаки активного слухання їм відомі (коли ви можете сказати, що вас слухають; не слухають; чи завжди ви добре слухаєте своїх друзів, чого можна досягти шляхом активного слухання

тощо). Запропонуйте класові відповісти на такі запитання:

- Чому люди не слухають один одного?
- Як реагує людина, якщо вона відчуває, що її не слухають?
- Згадайте випадок, коли ви зрозуміли, що вас не чують. Що ви відчули? Що ви зробили?

Крок 2. Запропонуйте учасникам та учасницям прочитати основні правила активного слухання.

Поясніть, що правило відносно застосування уточнювальних запитань слід застосовувати обережно: коли людина дуже схвильована або роздратована, слід утриматися від будь-яких розмов включно з запитаннями уточнення.

Запитайте в учнів, чому не бажано вдаватися до дій, зазначених у пункті 2.

Крок 3. Об'єднайте учнів і учениць у пари. Запропонуйте першим номерам розповісти другим про щось приємне (наприклад, нещодавнє свято чи приємну несподіванку, що сталася в їхньому житті). Другі номери натомість мають активно слухати, демонструючи це мімікою, спонукальними вигуками тощо та намагаються запам'ятати якомога більше інформації. Далі другі номери розповідають те, що вони запам'ятали.

Крок 4. Потім учні й учениці міняються ролями.

Крок 5. Проведіть обговорення методу:

- що було легше: розповідати чи слухати? Чому?
- як ви себе відчували під час роботи?
- навіщо ми цього навчалися?

БАЖАНО. ОBOB'ЯЗКОВО. НЕ МОЖНА²⁷

Мета: організувати учнів і створити можливості для успішної ефективної роботи, подолати побоювання деяких учнів щодо активної участі в занятті.

Кількість учнів: до 35.

Необхідний час: від 10 до 45 хвилин.

Обладнання: великі аркуші паперу для малих груп, папір або дошка та крейда, щоб вести записи, коли буде складатися й обговорюватися спільний варіант правил, а також великий аркуш паперу, на якому будуть згодом записані ці правила і постійно вивішені на видноті в класі.

Порядок роботи:

Крок 1. Об'єднайте учнів у малі групи. Кожна з груп отримує великий аркуш паперу і завдання: визначити норми поведінки в класі під час уроків, об'єднавши ці норми в три групи (по 4 в кожній): «У нашому класі бажано...», «У нашому класі обов'язково...», «У нашому класі не можна...»

²⁷ Методи «Бажано, обов'язково, не можна» і «Спільна угода» є варіантами складання правил роботи в класі під час інтерактивної взаємодії.

Напрацьовані правила кожна група записує на свій аркуш. По завершенні всі групи презентують результати роботи.

Крок 2. Учитель пропонує знайти ті правила, які збіглися в усіх групах і виписати їх на окремий аркуш паперу. При цьому зміст і формулювання правил уточнюються й обговорюються.

Усі учні мають право доповнити список тими нормами, які були пропонувані групами раніше, але не ввійшли до загального списку, або запропонувати зняти якесь правило.

Крок 3. Після обговорення учні приймають правила шляхом голосування.

Додаткові міркування:

Якщо думки груп взагалі не збіглися, вчитель пропонує обговорити кожен список груп по черзі та знайти спільне рішення.

ВІТЕР ДМЕ

Мета: створення сприятливої атмосфери, організація комунікації між учнями, оперативне включення їх у діяльність.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: до 7 хвилин.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Крок 1. Учитель пояснює, яким є порядок роботи. Учні й учениці сидять за партами, а вчитель вимовляє фразу: «Вітер дме для того, хто...

вже прокинувся...

хоче працювати...

сьогодні в спідницях...

не снідав...

має на собі щось червоне...

у доброму гуморі...

хотів би дізнатися щось нове...

хоче спілкуватися тощо».

Крок 2. Ті, хто відповідає на запитання позитивно, підводяться, відповідаючи таким чином на запитання чи висловлюючи своє ставлення до якихось подій, явищ. Якщо відповідь негативна — учні та учениці залишаються сидіти.

Додаткові міркування

Цей метод може бути використаний з метою рефлексії взаємодії, що відбулася. У цьому випадку вчитель може включити у формулювання оцінних суджень, а учні, підводячись, висловлюватимуть оцінку. Наприклад, «Вітер дме для тих, хто...

*задоволений сьогоднішньою роботою
не задоволений
кому важко визначити свій емоційний стан
хто чогось навчився
високо оцінює зміст уроку, заходу
працював творчо
втомився
хотів би продовжити роботу».*

ГЕРБ

Мета: подолання психологічного дискомфорту, який, можливо, пануватиме в класі на початку позакласного заходу.

Кількість учнів: до 35.

Необхідний час: до 30 хвилин.

Обладнання: аркуші паперу із зображенням герба на кожного учня й ученицю.

Порядок роботи:

Крок 1. Запропонуйте учням та ученицям заповнити «віконечка» у схематично зображеному гербі, відповідаючи на подані вами запитання. Наголосіть на тому, що необхідно зображувати відповіді у вигляді малюнка, схеми, піктограми, умовної позначки. Для кожного питання виділене окреме «віконечко», а для останнього — стрічка під гербом.

Запропонуйте такі запитання:

- *дві речі, які я роблю найкраще;*
- *мій найбільший успіх у житті;*
- *я очима батьків і вчителів;*
- *я очима друзів;*
- *моя найбільша мрія;*
- *три слова, які б я хотів (хотіла) почути на свою адресу;*
- *мій життєвий девіз.*

Крок 2. Попросіть когось відкрити одне «віконечко» та сказати, що зображено та що цим зображенням учень чи учениця хотіли сказати. Присутні висловлюються по колу.

За браком часу можна не відкривати всі «віконечка», а запропонувати відкрити одне за бажанням. Присутні висловлюються по колу.

Крок 3. Обов'язково проведіть **рефлексію** вправи за питаннями: *Як вам працювалося? Які думки та почуття викликала у вас ця вправа? Навіщо ми це робили?*

Запропонуйте лишити герб на згадку, тому що далі думки учнів про себе можуть змінитися.

ГРАДУСНИК²⁸

Мета: діагностика емоційного стану учнів, сприяння позитивним змінам настрою учнів.

Кількість учнів: до 35.

Необхідний час: 10–15 хвилин.

Обладнання: великий аркуш паперу із зображенням великого уявного градусника; 2–3 маркери (можна застосувати дошку та крейду).

Порядок роботи:

Крок 1. Поясніть учням умови: кожен і кожна мають визначити свій теперішній душевний емоційний стан у градусах. Верхні та нижні значення шкали не мають відповідно перевищувати +12 і -12).

Крок 2. Потім кожен і кожна по черзі визначають температуру свого емоційного стану та пояснюють свою думку. Учитель також описує свій емоційний стан і може навіть почати процедуру, задавши алгоритм висловлювання. «Температуру кожного» вчитель фіксує маркером на градуснику.

Крок 3. Після того, як усі висловилися, запропонуйте учням подивитися на загальну картину та сформулювати свої враження від градусника.

Додаткові міркування

Знаючи, які емоції, відчуття переважають у учнів, педагог відповідно вибудовує свою діяльність. Якщо всі крапки на «Градуснику» знаходяться, наприклад, у верхній частині, яку ви обрали як позитивну, то можна починати проводити заняття. У разі, коли є велика кількість крапок, що сигналізують про погане емоційне самопочуття, вчителю небажано відразу застосовувати ту чи іншу інтерактивну технологію, особливо, якщо вона вимагає налагодження взаємодії між учнями. Можна значно поліпшити психологічну атмосферу в аудиторії, поговоривши з учнями та налаштувавши їх на виконання завдання. Навіть сама діагностика може сприяти зміні настрою учнів.

ДВІ ПРАВДИ Й ОДНА БРЕХНЯ

Мета: допомогти учням і вчителю краще пізнати один одного, створити сприятливу атмосферу для уроку чи позакласного заходу.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: до 20 хвилин залежно від кількості учнів.

Обладнання: немає.

Порядок проведення:

Крок 1. Попросіть кожного учня написати про себе три речі — як найбільше ви любите проводити час, обов'язки, які доводиться виконувати вдома тощо. Два з цих тверджень мають бути правдивими, а одне — ні.

²⁸ Метод «Градусник» є варіантом методу «Прогноз погоди» — методу діагностики та покращення емоційного стану учнів.

При цьому брехня має бути схожа на правду, а правдиві твердження мусять бути трохи дивними.

Крок 2. Інші учні класу (або малої групи) повинні здогадатися, котре з тверджень є помилковим.

СПІЛЬНА УГОДА²⁹

Мета: навчити учнів під час роботи в малій групі поводитися з відповідальністю та співпрацювати один з одним таким чином, щоб вони виконували свою роботу й самі керували своєю поведінкою.

Кількість учнів: до 35.

Необхідний час: від 10 до 45 хвилин.

Обладнання: дошка та крейда, щоб вести записи, коли буде складатися й обговорюватися «Спільна угода», а також великий аркуш паперу, на якому буде згодом записана ця угода і постійно вивішена на видному місці в класі.

Порядок роботи:

Крок 1. Учитель просить учнів сісти по своїх звичайних («домашніх») групах. Кожна група має подумати про групове завдання, що у їхній групі було виконане особливо добре, тобто, коли їхня група була продуктивною, а всім її членам було особливо приємно працювати в групі. Потім учитель просить учнів подумати, які правила вони могли б запропонувати іншим, щоб робота в групах була завжди такою ж ефективною, як того разу в їхній групі.

Крок 2. Тепер учитель просить кожну групу назвати одне правило. Пропозиції записуються на дошці. Далі він просить кожну групу назвати ще по одному правилу, які ще не були згадані, і теж записує їх на дошці.

Крок 3. Коли всі групи висловили свої ідеї, вчитель обговорює їх з усім класом. Він пояснює, що зараз клас намагатиметься виробити «Спільну угоду» — набір правил продуктивної поведінки в групах, яких будуть добровільно дотримуватися всі члени кожної групи. Таких правил не має бути більше чотирьох або п'яти, оскільки це максимальна кількість, яку учні можуть легко запам'ятати. Учитель намагається поєднати схожі ідеї й виокреслити зайві таким чином, щоб зрештою на дошці залишилося чотири або п'ять ідей.

Поради

У типовій «Спільній угоді» можуть бути такі правила:

- Усі беруть участь.
- Ніхто не домінує.

²⁹ Метод описано в книзі: Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення. Науково-методичний посібник для вчителів ЗОНЗ. Переклад з англ. — К. — 2006.

- Не треба відхилятися від поставленого завдання.
- Ніхто не повинен бути «приниженим» (учні свідомо намагаються не скривдити кого-небудь і не критикувати)
- Учні намагаються слухати активно.

Крок 4. Потім учитель пояснює, що, звичайно, важливо мати такий список правил, але для того, щоб учні могли дотримуватися «Спільної угоди» при роботі в групах, необхідне виконання ще однієї роботи. На великому аркуші паперу намалюйте таблицю з трьох стовпчиків. Як заголовок для таблиці візьміть одне з прийнятих правил «Спільної угоди», наприклад:

НАМАГАТИСЯ СЛУХАТИ АКТИВНО		
Як це виглядає?	Як це звучить?	Як це відчувається?

Крок 5. Попросіть учнів класу описати, *як це виглядає*, коли люди активно слухають один одного. Вам, можливо, доведеться продемонструвати, що відбувається, коли людина слухає активно. (Учитель може сказати: «Слухач нахиляється до промовця. Слухач дивиться на промовця. Слухач киває, погоджуючись»).

Крок 6. А тепер попросіть учнів сказати, *як це звучить*, коли люди слухають активно. (Учні можуть сказати: «Говорить тільки одна людина — промовець або доповідач. Інші можуть говорити: «Так-так!», або «Правильно!»).

Крок 7. А тепер запитайте, як *почувається* промовець, коли його активно слухають. (Учні можуть сказати: «Він почувається впевнено. Промовець відчуває, що те, що він говорить, важливо. Він відчуває, що він розумний!»).

Крок 8. Нарешті, зробіть такі таблиці з трьох стовпчиків за кожним правилом «Спільної угоди» і вивісьте ці таблиці в класі.

Крок 9. Надалі повсякчас нагадуйте учням, що необхідно виконувати цю угоду. Наприклад, коли вони зайняті роботою в групах, вам варто ходити по класу та спостерігати, час від часу вказувати на приклади того, як виконується «Спільна угода» в класі — на основі того, що ви спостерігаєте — учні активно слухають, приязно розмовляють, не критикуючи один одного тощо. Нагадуйте учням, як це виглядає, як це звучить.

Додаткові міркування

Дуже бажано витратити час на те, щоб разом з учнями створити такі правила поведінки й навчити учнів того, як їх виконувати. Навчальні завдання, виконувані в групах, будуть набагато ефективнішими, якщо учні знають, як поводитися в групах.

ЗЕМЛЕТРУС

Мета: допомогти учням і вчителю краще пізнати один одного, зняти чи зменшити емоційне або інтелектуальне напруження. За допомогою цього

методу можна створити трійки для спільної роботи учнів на основі випадкового вибору.

Кількість учнів: від 10 до 25.

Необхідний час: до 5–7 хвилин.

Обладнання: немає.

Порядок проведення:

Крок 1. Учасники й учасниці стають у коло, а вчитель пояснює порядок дій.

Об'єднайтесь у трійки, кожна трійка має стати таким чином: два учні беруться за руки (вони створюють «будиночок»), а третій — знаходиться між їхніми руками — (мешканець «будиночка»).

За командою «Мешканці!» всі учні — «мешканці» будиночків міняються місцями, знаходячи собі нові будиночки. «Будиночки» в цей час мають стояти на місці.

За командою «Будиночки!» учні, не розмикаючи рук, пересуваються і заходять собі нового «мешканця». «Мешканці» в цей час мають стояти на місці.

За командою «Землетрус» усі учасники гри якомога скоріше мають змінити свої ролі: будиночки можуть розчепитися, й учні, які їх утворювали, можуть стати «мешканцями» або утворити новий «будиночок».

Крок 2. Запропонуйте учням потренуватися кілька разів, змінюючи команди. А потім проведіть контрольний раунд гри, коли неуважні учні виходять з кола.

Крок 3. Привітайте переможців оплесками.

ЗНАЙОМСТВО

Мета: допомогти учням і вчителю краще пізнати один одного, створити сприятливу атмосферу для уроку.

Кількість учнів: до 35.

Необхідний час: від 10 до 30 хвилин залежно від варіанту вправи.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Запропонуйте учням і ученицям познайомитися. Варіантів знайомства може бути кілька, обирайте варіант залежно від класу та мети вашої взаємодії.

Варіант 1. Коротка розповідь

Попросіть кожного та кожену назвати своє ім'я, коротко розповісти про себе (сім'я, місце проживання, захоплення тощо). Почніть знайомство за бажанням, а потім рухайтесь по колу. Не пропускайте нікого, у тому числі себе, дякуйте кожному й кожній за висловлювання і переходьте далі.

Варіант 2. Історія імені

Запропонуйте учням і ученицям назвати своє ім'я та розповісти історію свого імені. Дотримуйтесь вимог варіанту 1 щодо порядку проведення.

Варіант 3. Ім'я та характер

Кожен і кожна називає своє ім'я та рису характеру (таку, яка подобається в собі, позитивну), яка починається на першу літеру імені. Можна продемонструвати рису за допомогою пантоміми. Не слід забувати про порядок проведення, зазначений у варіанті 1.

Варіант 4. Я пишаюсь

Нехай кожен і кожна назве своє ім'я та продовжить речення «Сьогодні я пишаюсь...». Поясніть, що пишатися можна будь-якими своїми рисами. Дотримуйтесь правил добровільності висловлювання та правил роботи в загальному колі. Якщо хтось із присутніх відмовиться висловлюватися, пропустить його або її, однак поверніться до них після того, як завершите коло — зазвичай вони вже мають що сказати.

Варіант 5. Інтерв'ю

Об'єднайте присутніх у пари так, як вони сидять у колі. Якщо комусь не вистачило пари, залучіть викладача чи викладачку. Попросіть визначити, хто в парі буде номером першим, а хто — номером другим. Оголосіть, що протягом трьох хвилин першим номерам треба поставити своєму сусідові чи сусідці п'ять запитань про друзів, сім'ю, захоплення тощо з метою якомога більше дізнатися про нього чи про неї. Після цього запитання ставлять другі номери. Далі запропонуйте кожному та кожній лаконічно розповісти у великому колі про свого сусіда чи сусідку, виокремивши найцікавіше й найсуттєвіше з отриманої інформації. Пам'ятайте про добровільність висловлювання, безперервність кола, нагадуйте тим, хто говорить довго, про умову лаконічності. Можна замість номерів присвоїти учасникам та учасницям кожної пари імена Щастя та Радість. У такому разі представлення починається зі слів: «Я хочу представити вам своє Щастя (свою Радість)».

Варіант 6. Іграшка

Кожен і кожна в колі називає своє ім'я та розповідає, яка улюблена іграшка чи гра була в нього чи неї в дитинстві і пояснює чому. Початок висловлювання має бути добровільним, а продовження — обов'язково по колу.

Варіант 7. Монетка

Скористайтеся невеличкою колекцією монет, яку заздалегідь підготуйте. Нехай кожен і кожна вибере одну монету з вашої колекції. Запропонуйте їм розглянути «свою» монету — яка це монета (копійка, цент тощо), рік її карбування та пригадати найяскравішу подію з власного життя, що ста-

лася саме цього року. Зберіть спогади учасників і учасниць по колу, нагадуйте, що розпочинають вони свою розповідь з представлення власного імені. Не забудьте зібрати монети відразу після закінчення вправи.

Варіант 8. Рефлексія

Запропонуйте учням та ученицям назвати своє ім'я та закінчити речення, пов'язане з попереднім етапом навчання (уроком, семестром, навчальним роком тощо).

Мене звати..., сьогодні для мене уроки етики – це... або Мене звати..., після минулого уроку я зрозумів (зрозуміла), що...

Варіант 9. Візитки

Учні на невеличких, заздалегідь розданих учителем невеличких різнокольорових або білих клаптиках паперу малюють і підписують свою «візитку». По завершенні роботи, кожен по черзі розповідає, що він намалював (написав) і чому. Візитки можуть бути вивішені на дошці або прикріплені до одягу кожного учня. Для цього можна використовувати стандартні бейджі або виготовити їх самим (картон і англійська шпилька або прищіпка).

В учнів залишаються своєрідні картки з їх іменами. Їх можна зняти, а можна залишити прикріпленими до кінця уроку, що, поза сумнівом, полегшить роботу педагога, якщо клас є новим. Адже для учнів так важливо, щоб педагог звертався до них за іменами, а не прізвищами.

Варіант 10. Ім'я та жест

Розташуйте учнів і учениць у класі таким чином, щоб усі могли бачити кожного і кожену. Хай кожен і кожна назве своє ім'я, супроводжуючи це будь-яким виразним жестом. Наступний по колу учень чи учениця мають повторити імена та жести всіх попередніх учасників кола і лише потім назвати себе.

Варіант 11. Я змінюю своє ім'я

Кожен і кожна називає своє ім'я та ім'я, яке вони хотіли б мати, і за бажанням пояснюють свій вибір.

Варіант 12. Я через 10 років

Кожен і кожна називає своє ім'я і додає свої міркування щодо того, які зміни відбудуться з ними через 10 років.

Додаткові міркування

Обирайте варіант знайомства залежно від часу, який ви готові на це витратити (наприклад, візитки потребують більше часу, ніж інші методи), від потреб етапу навчання, на якому ви перебуваєте, від теми уроку чи заняття.

Незалежно від обраного варіанту обов'язково проведіть рефлексію за питаннями: *Як ви почувалися під час вправи? Навіщо ми це робили?*

КОМПЛІМЕНТ

Мета: створення сприятливої атмосфери, організація комунікації між учнями, оперативне включення їх у діяльність.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: до 7 хвилин.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Крок 1. Учитель називає метод і пояснює порядок роботи: кожен і кожна по черзі роблять комплімент людині, яка сидить праворуч (ліворуч).

Крок 2. Учитель починає коло, зробивши комплімент учню чи учениці праворуч від себе. Потім усі присутні по черзі роблять комплімент сусідові. Останній учень чи учениця роблять комплімент учителеві.

Крок 3. Після завершення поставте класові такі запитання:

- навіщо ми цього навчалися?
- чого ви особисто навчилися?
- де ви можете використовувати це у своєму житті?

ОЧІКУВАННЯ

Мета: прояснення очікувань і побоювань дітей, що дозволить учителеві краще зрозуміти свої дії, формулювання учнями власної мети діяльності, мотивація та усвідомлення відповідальності за досягнення певних результатів.

Кількість учнів: до 20.

Необхідний час: 10–15 хвилин залежно від кількості учнів та обраного варіанту методу.

Обладнання: великий аркуш паперу чи дошка і крейда.

Порядок роботи:

Крок 1. Зазначте, що всі ви знаходитися на початку важливого шляху, і для того, щоб шлях був успішним, треба визначити, чого очікують від роботи на цьому уроці присутні. Запропонуйте всім учням та ученицям продовжити речення *Від цього уроку (курсу, предмету тощо) я очікую...* Просіть висловлюватися лаконічно. Якщо ви бажаєте прояснити побоювання дітей, розділіть аркуш навпіл і запропонуйте кожному та кожній висловлювати як очікування, так і побоювання.

Крок 2. Нехай хтось з учнів занотує всі висловлювання на дошці. Можна попередньо намалювати соняшник, пелюстки якого будуть очікуваннями, або корабель, вітрила якого треба напнути вітром — очікуваннями від заняття.

Крок 3. Обов'язково проведіть рефлексію за питаннями: *Які думки викликає у вас цей перелік очікувань? Навіщо ми це робили?*

ОЦІНКА

Мета: визначення та формулювання емоційних та інформаційних підсумків уроку, заняття, заходу кожним і кожною з учнів та учениць, емоційне завершення роботи, спілкування.

Кількість учнів: до 35.

Необхідний час: від 10 до 30 хвилин залежно від варіанту оцінки.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Запропонуйте учням і ученицям виконати оцінку. Її варіантів може бути кілька, обирайте варіант залежно від складу класу та мети вашої взаємодії.

Варіант 1. Піраміда позитивних почуттів

Учитель говорить, що впродовж уроку, заняття або курсу всі здобували нові знання, уміння, а тепер побудуємо піраміду позитивних почуттів. Він (вона) підходять до середини класу, простягаючи руку, повідомляє, про що він (вона) дізналися сьогодні. Далі кожен з учнів чи учениць по черзі за бажанням, поклавши свої руки на руки присутніх, повідомляють, про що вони дізналися сьогодні.

Варіант 2. Віночок

Усі присутні по черзі кладуть руки на плече сусідові зліва (або справа, але всі в одному напрямку) і «дарують» знання або навички, набуті впродовж уроку чи курсу. У кінці віночок замикається. Учитель зауважує, що, навіть приймаючи руку, ми не розриваємо вінок, а приєднуємось до великого вінка тих, хто теж мав такі уроки чи вивчав цей курс.

Варіант 3. З чим я йду

Учитель просить учнів і учениць уявити, що перед ними знаходиться великий кошик, де вміщені всі знання, уміння, навички, думки, ідеї, почуття, що вони отримали на уроці і зараз кожен і кожна може взяти собі будь-що, ідучи додому. Він пропонує по черзі сказати: «Я йду з цього уроку... (і назвати те, що кожен і кожна бажають узяти з собою з уявного кошика).

ПАВУТИННЯ

Мета: допомогти створити інклюзію (включити всіх у співтовариство) і почуття спільноти через практику активного слухання.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: до 20 хвилин залежно від кількості учнів.

Обладнання: немає.

Порядок проведення:

Крок 1. Попросіть учнів сісти в одне велике коло.

Крок 2. Поясніть, що під час виконання цієї вправи в кожного учня буде можливість назвати своє ім'я та розповісти про себе щось особливе. Дайте їм одну хвилину на те, щоб вирішити, що вони скажуть про себе.

Крок 3. Попросіть одного учня почати, сказавши своє ім'я та щось про себе (наприклад, «Мене звуть Ганна й у мене чудова пам'ять»). Потім попросіть його міцно взятися за кінчик довгої мотузки (вовняної пряжі), а весь клубок перекинути (або перекотити по підлозі) кому-небудь навпроти в колі. Запропонуйте учням продовжувати цей процес доти, поки не висловляться всі (якщо хтось не хоче говорити, він має право сказати «пропускаю») і поки не утвориться свого роду «павутиння» зв'язків з пряжі.

ПАРАФРАЗУВАННЯ

Мета: надати можливість учням і ученицям оволодіти прийомом перевірки порозуміння між співрозмовниками, враховуючи здатність інформації до спотворення й часто неоднозначне тлумачення партнерами по спілкуванню однієї і тієї ж інформації.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: до 20 хвилин залежно від кількості учнів.

Обладнання: великий аркуш паперу (дошка), де написані фрази порозуміння.

Порядок проведення:

Крок 1. Організуйте обговорення якоїсь проблеми, наприклад: чи завжди можуть порозумітися хлопці і дівчата. Попросіть учасників та учасниць обговорення перевіряти щоразу, чи правильно вони зрозуміли співрозмовника або співрозмовницю за допомогою висловів-повторень, тобто переказування своїми словами того, що сказала інша людина (робити парафразування), починаючи зі слів:

- Ти маєш на увазі те, що...
- Якщо я правильно тебе зрозумів (зрозуміла),...

Обов'язково наголосіть на необхідності стверджувальної чи заперечної відповіді на ці запитання попереднього учасника чи учасниці.

Крок 2. Вказані позиції (вислови) попередньо напишіть на аркуші або на дошці. Хай учні та учениці висловлюються по черзі за наданим зразком протягом 10–15 хвилин, поки не візьме участь більшість класу. Важливим у цьому випадку є не зміст, а форма висловлювань.

Крок 3. Після цього поставте класові такі запитання:

- навіщо ми цього навчалися?
- чого ви особисто навчилися?
- де ви можете це використовувати у своєму житті?

Крок 4. Наприкінці нагадайте учням про необхідність зробити парафразування повсякденною звичкою і наведіть кілька власних прикладів, що свідчать про її важливість.

ПОГОВОРИ ЗІ МНОЮ!

Мета: допомогти учням і вчителю краще пізнати один одного, створити сприятливу атмосферу для уроку, позакласного заходу. Метод також надає можливість попрактикуватися в розумінні під час читання.

Кількість учнів: від 10 до 30.

Необхідний час: до 20 хвилин залежно від кількості учнів.

Обладнання: немає.

Порядок проведення:

Крок 1. Порахуйте кількість учасників. Зробіть маленькі аркуші паперу для кожного. На кожному аркушику варто написати вказівку, наприклад:

Скажи мені неправду.

Говори зі мною сердито.

Дивися на мої туфлі.

Часто закривай очі.

При розмові зі мною доторкайся до свого носа.

Не звертай на мене уваги (ігноруй мене).

Дивися на стелю.

Говори мені компліменти.

Мінй партнерів.

Ви можете написати безліч подібних указівок. Деякі можна використати двічі.

Крок 2. Приклейте вказівки липкою стрічкою на спину кожному учневі. Учень не повинен бачити папірець, що йому приклеюється!

Крок 3. Попросіть учнів ходити по класу. Вони мають читати вказівки на спинах інших.

Крок 4. Запропонуйте їм розмовляти з учнем, якого вони зустріли, і виконувати вказівки, написані в нього на спині. Наприклад, якщо у вказівці говориться «Часто заплющуй очі», то при розмові з цим учнем вам належить часто заплющувати очі. Через кілька хвилин перейдіть до наступного учня. Звичайно, при цьому інші учні будуть читати ті вказівки, які написані на вашій спині. Отже, всі будуть читати записки на чужих спинах і виконувати вказівки.

Крок 5. Наприкінці цього завдання кожен учень повинен спробувати здогадатися, що написано в записці на його спині.

ПОДАРУЙ КВІТКУ

Мета: створення сприятливої атмосфери, організація комунікації між учнями, оперативне включення їх у діяльність.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: до 10 хвилин.

Обладнання: жива чи штучна квітка.

Порядок роботи:

Крок 1. Учитель називає метод і пояснює порядок роботи: комусь з учнів чи учениць дається квітка і пояснюється, чому це зроблено (чому він чи вона викликали бажання подарувати квітку). У свою чергу цей учень чи учениця дарують квітку комусь з присутніх, супроводжуючи це відповідними поясненнями.

Крок 2. Учитель першим дарує квітку комусь з присутніх і говорить, чому він це зробив. Після цього всі учні та учениці по черзі дарують одне одному квітку і пояснюють мотивацію дарування.

Крок 3. Після завершення вчитель ставить класові такі запитання:

- навіщо ми цього навчалися?
- чого ви особисто навчилися?
- де ви можете це використовувати це у своєму житті?

Додаткові міркування

Квітку можна дарувати одним і тим самим учням і ученицям неодноразово. Завершити метод можна тоді, коли квітка побувала в багатьох з присутніх (можливо, повернулася до вчителя).

ПРИЙНЯТТЯ ПРАВИЛ

Мета: організувати учнів і створити можливості для успішної ефективно роботи, подолати побоювання деяких учнів щодо активної участі в занятті.

Кількість учнів: до 35.

Необхідний час: від 10 до 45 хвилин.

Обладнання: великий аркуш паперу або дошка з крейдою, щоб вести записи, коли проводитиметься мозковий штурм та обговорюватиметься спільний варіант правил, а також великий аркуш паперу, на якому будуть згодом записані ці правила і постійно вивішені на видному місці в класі.

Порядок роботи:

Крок 1. Запитайте в учнів, навіщо необхідні правила в житті. Запропонуйте присутнім установити правила для роботи на уроці.

Крок 2. Хай учні за допомогою мозкового штурму запропонують перелік правил, які вони вважають необхідними.

Занотуйте кожне правило та запитуйте, як розуміють його учні, чи погоджується з ним аудиторія. Коли думки вичерпаються, ще раз зверніть увагу на перелік і запитайте, чи всі погоджуються працювати за цими правилами.

Записуючи правила, можна нумерувати їх 1, 2, 3,..., щоб у разі порушення можна було б сказати «Сергію, ти порушив правило № 2».

Запитайте, чи є ще доповнення до складеного переліку. Наголошуйте що правила мають бути здійсненними.

Крок 3. Проведіть демократичну процедуру прийняття правил (наприклад, голосування).

Домовтеся про жест (наприклад, відкриті долоні на рівні обличчя) та слова (наприклад, слово «правила»), які ви застосовуватимете у випадку порушення правил.

Крок 4. Вивісьте аркуш з переліком правил в аудиторії і звертайтеся до нього за потреби.

Додаткові міркування:

Рекомендуємо включити до переліку такі правила:

- приходити вчасно;
- говорити по черзі, коротко, не перебиваючи інших;
- говорити тільки від себе;
- бути позитивними;
- бути активними та добровільними.

Визначення норм роботи відбувається в процесі спільної (педагога й учнів) діяльності. Якщо правила будуть прийняті й усвідомлені учнями як свої особисті, це гарантує їх дотримання в навчальній аудиторії незалежно від того, чи присутній там педагог, чи ні. Крім того, під час визначення вчитель має можливість запропонувати класові норми і ті пункти, виконання яких він вважає обов'язковим.

Бажано, щоб учитель приділив увагу процесу визначення норм спільної діяльності вже на перших заняттях з курсу чи з предмету. Це дозволить йому спиратися на них протягом усього навчального часу.

Правила поведінки та роботи, вивішені в кабінеті, також є частиною педагогічних умов для реалізації моделі інтерактивного навчання.

ПРИХОВАНІ «СКАРБИ»

Мета: допомогти учням і вчителю краще пізнати один одного, створити сприятливу атмосферу для уроку, позакласного заходу.

Кількість учнів: до 35.

Необхідний час: до 15 хвилин.

Обладнання: великий аркуш паперу, де написано

Знайдіть людину, яка:

- 1) є середньою дитиною в родині;*
- 2) має цікаве хобі;*
- 3) знає гарний жарт (і попросить її розповісти його!);*
- 4) лівша;*
- 5) говорить більше, ніж двома мовами;*
- 6) нещодавно здобула якусь нову навичку.*

Порядок роботи:

Крок 1. Попросіть учнів і учениць взяти аркуш паперу й накреслити на ньому таблицю з шістьма пронумерованими клітинами. Дайте їм сім

хвилин походити по класу й зібрати підписи двох однокласників, які задовольняють відповідним критеріям, у кожен клітину.

Крок 2. Після завершення обговоріть, чи вдалося їм виконати завдання, що нового вони дізналися про однокласників та однокласниць.

ПРОГНОЗ ПОГОДИ

Мета: розвиток позитивної мотивації учнів до діяльності, організація комунікації, діагностика емоційного стану учнів.

Кількість учнів: до 35.

Необхідний час: 10–15 хвилин.

Обладнання: великий аркуш паперу із зображенням системи координат: вісь Y — температура емоційного стану, душевного настрою; вісь X — учасники педагогічної взаємодії; 2–3 маркери (можна застосувати дошку та крейду).

Порядок роботи:

Крок 1. Поясніть учням умови: кожен і кожна мають розповісти про свій теперішній душевний стан мовою «прогнозу погоди», наприклад, якій пор року це відповідає? Похмуро чи ясно? Вітряно чи тихо? Чи є опади? Яка температура? (при визначенні температури попросіть учнів визначити її в інтервалі від 0 до +10 °C).

Крок 2. Потім кожен і кожна по черзі розповідають про свій душевний стан. Учитель також описує свій емоційний стан і може навіть почати цю процедуру, задавши алгоритм опису. Останню ознаку — «температуру кожного» — вчитель фіксує маркером на аркуші паперу.

Крок 3. Після того, як усі висловилися, вчитель з'єднує всі позначки температури у графік.

Крок 4. Після побудови графіка всі мають змогу висловити своє ставлення до нього.

Додаткові міркування

Підбиваючи підсумки, зауважте, що кожен учень і учениця є особистістю, має право на свій стан почуття, емоції і побудований графік це відображає.

ТАЄМНІ ТАЛАНТИ

Мета: допомогти учням і вчителю краще пізнати один одного, створити сприятливу атмосферу для уроку, позакласного заходу.

Кількість учнів: до 35.

Необхідний час: до 20 хвилин залежно від кількості учнів в класі.

Обладнання: маленькі аркуші паперу на кожного учня.

Порядок роботи:

Крок 1. Роздайте маленькі аркуші паперу та попросіть учнів написа

ти щось одне, що їм подобається робити, і чого інші учні, напевно, не знають.

Крок 2. Зберіть ракуші, перемішайте їх і роздайте учням, слідкуючи, щоб ніхто не одержав свій власний аркуш.

Крок 3. Хай учні протягом 5 хвилин ходять по класу й намагаються знайти того учня, у якого є цей прихований талант.

Крок 4. Після завершення обговоріть, чи вдалося їм виконати завдання, що нового вони дізналися про своїх однокласників та однокласниць.

ТИ МЕНІ ПОДОБАЄШСЯ, ДРУЖЕ

Мета: допомогти учням і вчителю краще пізнати один одного, створити сприятливу атмосферу для уроку, позакласного заходу.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: до 20 хвилин залежно від кількості учнів.

Обладнання: немає.

Порядок проведення:

Крок 1. Попросіть учнів стати у велике коло.

Крок 2. Попросіть одного учня стати в центрі. Він повинен підійти до одного з учнів у колі і сказати: «Ти мені подобаєшся». Цей учень має відповісти: «Ти мені теж подобаєшся, але я не повинен посміхатися», і при цьому не посміхатися. Можна сказати це двічі одній і тій самій людині.

Крок 3. Якщо ця людина посміхнеться — а більшість учнів, як правило, посміхаються — то їй слід помінятися місцями з учнем, який знаходиться в центрі кола. Альтернатива — цей учень може приєднатися до того, хто стоїть у центрі, і далі вони разом намагатимуться змусити посміхнутися інших. Для сором'язливих учнів другий варіант може бути більш прийнятним і вправа проходитиме швидше.

ФІГУРКИ³⁰

Мета: діагностика емоційного стану учнів, сприяння позитивним змінам настрою учнів.

Кількість учнів: до 35.

Необхідний час: 10–15 хвилин.

Обладнання: заздалегідь вирізані з різнокольорового паперу фігурки звірів, домашніх тварин, рослин, геометричних фігур, будинків, побутових речей тощо за кількістю учнів у класі.

Порядок роботи:

Крок 1. Учнів повідомляють, що кожен колір і кожна фігурка символізує

³⁰ Метод «Фігурки» — варіант «Прогнозу погоди» — діагностики та покращення емоційного стану учнів.

певний емоційний стан. Учитель сам визначає, як співвідносяться колір форма з тим чи іншим станом.

Крок 2. Фігурки розкладаються на столі. Кожному з учнів і учениць пропонується обрати собі одну з фігурок, колір та форма якої відповідає його (її) емоційному стану.

Крок 3. Далі вчитель просить усіх підняти з місця свої фігурки, щоб він міг орієнтуватися в емоційному стані класу. Якщо учнів небагато, він може попросити кожного пояснити свій вибір, якщо клас переповнений, то пояснюють кілька учнів — за бажанням.

ЯКБИ Я БУВ (БУЛА) ЯВИЩЕМ ПРИРОДИ³¹

Мета: створення позитивної атмосфери, самоідентифікація учасників педагогічної взаємодії.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: до 10 хвилин.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Крок 1. Учитель пропонує учням і ученицям ідентифікувати себе з яким небудь явищем природи, завершуючи речення: «Якби я був (була) явищем природи — це було б...».

Крок 2. Учні дається 1–2 хвилини на самоідентифікацію (кожен і кож на працюють самостійно).

Крок 3. Одному з учнів (експертові) доручається зафіксувати всі явища природи, що не повторюються, і зробити коментар застосування методу.

Крок 4. Потім по черзі всі учні і учениці і вчитель пропонують власний варіант завершення речення і пояснюють свій вибір.

Крок 5. Експерт коментує отримані результати.

Крок 6. Після того, як усі висловилися, бажано запропонувати учням сформулювати свої враження від застосування методу.

³¹ Варіантами реалізації цього методу є «Якби я був твариною, то це була (був) би...», «Якби я був рослиною...» тощо.

Розділ III. ПРИЙОМИ І МЕТОДИ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Й АКТУАЛІЗАЦІЇ ОПОРНИХ ЗНАНЬ, УЯВЛЕНЬ УЧНІВ

ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Оскільки природа пізнавальної діяльності є такою, що учні можуть пізнати щось, лише використовуючи набуті знання, вже сформовані уявлення (навіть коли деякі їхні поняття й уявлення не цілком правильні, неповні або відбивають стереотипи, упередження), вчителям варто починати урок, з'ясовуючи, якими поняттями володіють учні, і готувати їх до навчання, ставлячи питання й додаючи нове до тих уявлень, що вони вже мають. Крім того, таке звернення до вже засвоєного привертає увагу учнів до теми, проблеми, пробуджує зацікавленість учнів, тобто виконує мотиваційну функцію.

Тому кожен урок має починатися зі вступної частини, завданням якої є організація спеціальної діяльності учнів, спрямованої на актуалізацію й мотивацію навчання. У цій частині педагог спрямовує учнів на те, щоб вони думали над темою, яку починають вивчати і ставили запитання. Варто розпочинати з такого вступу не тільки уроки, а й навіть виховні та інші позакласні заходи, оскільки це дозволить підвищити ефективність відповідного впливу на дітей.

Така вступна частина уроку має на меті:

- актуалізувати (оживити) в пам'яті учнів уже наявні знання;
- неформальним шляхом оцінити те, що вони вже знають (у тому числі їхні помилкові уявлення чи ідеї);
- представити контекст для того, щоб вони зрозуміли нові ідеї;
- сфокусувати увагу учнів (або учасників заходу) на проблемі та викликати інтерес до обговорюваної теми;
- установити завдання навчання;
- представити учням тему й очікувані результати навчання.

Для початку ми рекомендуємо вам спробувати наведені нижче прийоми та методи. Намагайтеся збільшити їхню кількість, запитуючи інших педагогів, які прийоми та методи організації діяльності учнів у вступній частині уроку застосовують вони.

ПРИЙОМИ, МЕТОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

ВІТЕР ДМЕ³²

Особливості використання прийому на даному етапі уроку

Ця технологія може бути використана для перевірки домашнього завдання й одночасно мотивації діяльності учнів для вивчення нової теми. У такому випадку вчитель говорить:

*«Вітер дме для тих,
хто зрозумів...
хто почуває...
хто поміркував над висловлюванням...
хто написав...
хто може ...
хто погоджується (не погоджується з твердженням)...
хто не виконав жодного з завдань.»*

А далі він просить тих учнів і учениць, які підвелися, пояснити свою позицію і вислуховує 1–2 відповіді, перш ніж перейти до наступного питання.

ГЕРБ³³

Особливості використання технології на цьому етапі уроку

Учитель може запропонувати учням малюнок герба, пов'язавши його з темою уроку. Наприклад, на уроках історії учні можуть скласти власні герби, уявляючи себе представниками певної верстви населення певного часу. Можна запропонувати намалювати 2–3 елементи та девіз, який відображає життєве кредо цієї людини. Наприклад, фараона, хрестоносця, середньовічного ремісника тощо.

Різновидом методу може бути складання учнями певного образного символу теми, що вивчалась або вивчатиметься. Елементами такого символу можуть бути «2–3 головні поняття теми», «Основна ідея», «Характеристики процесів чи явищ»

Додаткові міркування

Головне в застосуванні цього методу під час актуалізації та мотивації — не обмежувати творчість учнів, не критикувати їх за неповні або неправильні на

³² Даний прийом описаний у розділі II цієї книги.

³³ Дана технологія описана в розділі II цієї книги.

думку вчителя уявлення, пам'ятаючи, що головні етапи засвоєння матеріалу ще попереду. А в цій фазі уроку нашим завданням є концентрація уваги учнів на тому, що вивчається, і підготовка їх до основної фази — побудови знань.

ДВА – ЧОТИРИ – ВСІ РАЗОМ

Мета: актуалізація, мотивація, розвиток навичок спілкування в групі, умінь переконувати, приходити до консенсусу.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: від 3 до 10 хвилин.

Обладнання: немає.

Порядок роботи:

Крок 1. Дайте учням питання для обговорення, дискусії або аналізу гіпотетичної ситуації. Після пояснення питання або фактів, наведених у ситуації, дайте їм 1–2 хвилини для продумування можливих відповідей або рішень індивідуально.

Крок 2. Об'єднайте учнів у пари і попросіть обговорити свої ідеї одне з одним. Визначте час на висловлення кожного в парі і спільне обговорення. Попередьте, що пари обов'язково мають досягти згоди (консенсусу) щодо відповіді або рішення.

Крок 3. Об'єднайте пари в четвірки і попросіть обговорити попередньо досягнені рішення щодо поставленої проблеми. Як і в парах, прийняття спільного рішення обов'язкове.

Крок 4. Залежно від кількості учнів у класі можна об'єднати четвірки в більші групи чи перейти до колективного обговорення проблеми.

ДВІ ПРАВДИ Й ОДНА БРЕХНЯ³⁴

Особливості використання прийому на цьому етапі уроку

Метод може бути використаний на цьому етапі уроку, якщо вчитель запропонує учням сформулювати три твердження (2 «правди», 1 — «брехню»), пов'язавши їх з темою уроку, засвоєною раніше. Далі ці твердження можуть бути розглянуті учнями і прокоментовані ними в парах, групах і загальному колі. Таким чином буде забезпечено достатньо широке повторення матеріалу попередньої теми.

Головне — вимагати від учнів повної аргументації того, чому вони вважають те чи інше твердження правдивим, чи таким, що не відповідає дійсності.

ЗНАЙОМСТВО³⁵

Особливості використання прийому на цьому етапі уроку

Різноманітні варіанти технології «Знайомство» надають значні можливості для актуалізації опорних знань та уявлень учнів і мотивації навчання. У такому випадку їх можна пов'язати з темою попереднього чи наступного уроку.

³⁴ Даний прийом описаний у розділі II цієї книги.

³⁵ Дана технологія описана в розділі II цієї книги.

Наприклад, це можна зробити, скориставшись формулою «Мене звати... Для мене... (основне поняття уроку) — це...». Або: «Я — ... (ім'я). Сьогодні по дорозі до школи я зустрівся з... (фізичними, соціальними явищами тощо)».

МІКРОФОН

Мета: оперативне залучення учнів до діяльності, взаємодії, актуалізації опорних знань чи мотивація навчальної діяльності.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: від 3 до 10 хвилин.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Крок 1. Поставте запитання класові. Запропонуйте певний предмет (ручку, олівець тощо), що виконуватиме роль уявного мікрофона. Учні передаватимуть його один одному, по черзі беручи слово. Попередьте їх про необхідність говорити лаконічно та швидко (не більш ніж 0,5–1 хвилину). Не коментуйте та не оцінюйте подані відповіді.

Крок 2. Надайте слово першому з тих, у кого в руках уявний мікрофон. Слідкуйте, щоб він переходив від одного до іншого по черзі. Надавайте слово тільки тому, хто отримує «уявний» мікрофон. Вислуховуйте кількох учнів (їхня кількість залежить від завдання, яке ви ставили, і дидактичної мети цієї діяльності).

Крок 3. Наприкінці обговорення слово може взяти вчитель (якщо вважає за потрібне) і висловити свою думку чи підсумувати висловлювання учнів.

МОЗКОВИЙ ШТУРМ

Мета: вироблення спільними зусиллями кількох рішень конкретної проблеми, збирання якомога більшої кількості ідей щодо проблеми від усіх учнів протягом обмеженого періоду, актуалізація опорних знань чи мотивація навчальної діяльності. Мозковий штурм спонукає учнів виявляти уяву та творчість, дозволяє їм вільно висловлювати свої думки.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: від 5 до 10 хвилин.

Обладнання: великий аркуш паперу, маркери або дошка з крейдою.

Порядок роботи:

Запропонуйте учням і ученицям розв'язати проблему, використовуючи метод мозкового штурму. Варіантів мозкового штурму може бути кілька, обирайте варіант залежно від складу класу та мети вашої взаємодії.

Варіант 1. Мозковий штурм у загальному колі

Крок 1. Після презентації проблеми та чіткого формулювання проблемного питання (його краще записати на дошці) запропонуйте всім

висловити ідеї, коментарі, навести фрази чи слова, пов'язані з цією проблемою.

Крок 2. Коли учні висловлюють ідеї, записуйте всі пропозиції на дошці чи на великому аркуші паперу в порядку їх виголошення без зауважень, коментарів чи запитань.

Зверніть увагу учнів на такі моменти:

1. Під час «висування ідей» не пропускайте жодної. Якщо ви будете судити про ідеї й оцінювати їх під час висловлювання, учні зосередять більше уваги на відстоюванні своїх ідей, ніж на спробах запропонувати нові і більш досконалі.

2. Необхідно заохочувати всіх до висування якомога більшої кількості ідей. Варто підтримувати та фіксувати навіть фантастичні ідеї. (Якщо під час мозкового штурму не вдасться одержати багато ідей, це може пояснюватися тим, що учасники піддають свої ідеї цензурі — двічі подумують, перед тим, як висловлять.)

3. Кількість ідей заохочується. Зрештою кількість породжує якість. В умовах висування великої кількості ідей учасники штурму мають можливість пофантазувати.

4. Спонукайте всіх учнів розвивати або змінювати ідеї інших. Об'єднання або зміна раніше висунутих ідей часто веде до висунення нових, що перевершують первинні.

У класі можна повісити такий плакат:

А. Кажіть усе, що спаде вам на думку.

Б. Не обговорюйте і не критикуйте висловлювання інших.

В. Можна повторювати ідеї, запропоновані будь-ким іншим.

Г. Розширення запропонованої ідеї заохочується.

Крок 3. Наприкінці обговоріть й оцініть запропоновані ідеї.

Варіант 2. «Мережа» чи «кульки»

Пускове слово (питання) пишеться в «кульці» в центрі сторінки. Коли обговорюються споріднені проблеми, вони записуються на папері із зазначенням зв'язку. Водночас такий мозковий штурм «вільного» типу дає можливість за дуже короткий період (три-п'ять хвилин) записати ідеї, що зникли.

Коли учні висловлюють ідеї, записуйте всі пропозиції у вигляді пов'язаних кульок на дошці чи на великому аркуші паперу в порядку їх виголошення без зауважень, коментарів чи запитань.

На закінчення обговоріть й оцініть запропоновані ідеї.

Варіант 3. Мозковий штурм у парах

Попросіть учнів і учениць спочатку скласти список ідей з теми індивідуально. Потім, через кілька хвилин, запропонуйте їм об'єднатись у пари і поділитися своїми ідеями один з одним, а потім доповнити свій список.

Пізніше ви можете попросити пари учнів доповісти свої ідеї всьому класу, одночасно ви будете записувати їх на дошці.

Додаткові міркування

Використовуйте «Мозковий штурм» часто, щоб допомогти учням розвинути творче та гнучке мислення, те, що називають інтуїцією. Спочатку ви можете тренуватися на малозначущих темах — для того, щоб учні звикли до використання цього методу.

«Мозковий штурм» може проводитись учнями індивідуально, у парах, у малих групах або цілим класом.

МУЛЬТИГОЛОСУВАННЯ

Мета: актуалізація, мотивація, розвиток уміння оцінювати ідеї та здійснювати вибір.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: від 3 до 10 хвилин.

Обладнання: великий аркуш паперу, маркери або дошка з крейдою.

Порядок роботи:

Крок 1. Складіть список питань і пронумеруйте кожне питання.

Об'єднайте два або більше питань, якщо група погоджується, що вони однакові. Якщо необхідно, перенумеруйте групи питань.

Крок 2. Запропонуйте всім учням обрати кілька питань, які вони вважають важливими, обговорити й записати їх номери на окремому аркуші. Кількість обраних питань не повинна перевищувати одну третину загальної кількості питань у списку. Можна також голосувати відкрито, просто підносячи руку при згадуванні певного питання.

Крок 3. Підрахуйте голоси. Для скорочення списку видаліть запитання, що набрали найменше число голосів. При цьому мінімальна кількість голосів визначається відповідно до кількості учасників. Якщо клас невеликий (до 15–18 осіб), викресліть усі питання, що набрали менше трьох голосів. У великих класах (більше 15 чоловік) видаліть питання, що набрали менше чотирьох голосів.

Крок 4. Повторюйте дії в пунктах 2–3 з рештою питань, поки кількість питань не стане задовільною. Якщо список не зменшується через рівномірний розподіл голосів, оберіть питання, які всі вважають найбільш важливими.

Додаткові міркування

У цьому методі використовуються кілька раундів голосування для вибору найбільш важливих питань або тем з довгого списку. Вибір здійснюється шляхом серії голосувань, кожне з яких зменшує список рівно наполовину. Завдяки цьому методу навіть список з 30–50 питань можна скоротити до більш прийнятної кількості за 4 або 5 послідовних голосувань. Мультимедійно

голосування зазвичай потрібно за підсумками мозкового штурму для визначення питань, навколо яких учні вважають за необхідне сконцентрувати подальшу дискусію.

НЕЗАКІНЧЕНІ РЕЧЕННЯ

Мета: оперативне залучення учнів до діяльності, взаємодія, актуалізація опорних знань чи мотивація навчальної діяльності, можливість ґрунтовніше працювати над формою висловлення власних ідей, порівнювати їх з іншими, вільніше висловлюватися щодо запропонованих тем, відпрацьовувати вміння говорити коротко, але по суті й переконливо.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: від 3 до 10 хвилин.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Крок 1. Визначивши тему, з якої учні будуть висловлюватися по черзі або використовуючи уявний мікрофон, учитель формулює незакінчене речення і пропонує учням закінчувати його. Кожен наступний учасник обговорення повинен починати свій виступ із запропонованої формули. Учениці та учні працюють з відкритими реченнями, наприклад: «На сьогоднішньому уроці для мене найбільш важливим відкриттям було...», або: «Ця інформація дозволяє нам зробити висновок, що...», або: «Це рішення було прийнято тому, що...» тощо.

Крок 2. Учитель надає слово першому з бажаючих учнів. Вислуховуються кілька учнів (їхня кількість залежить від завдання, яке ви ставили, та дидактичної мети цієї діяльності).

Крок 3. Наприкінці обговорення слово може взяти вчитель (якщо вважає за потрібне) і висловити свою думку чи підсумувати висловлювання учнів.

Додаткові міркування

Цей прийом часто поєднується з «мікрофоном» чи обговоренням у загальному колі.

ОБГОВОРЕННЯ ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ КОЛІ

Мета: прояснення певних положень, привертання уваги учнів до складних або проблемних питань у навчальному матеріалі, мотивація пізнавальної діяльності, актуалізація опорних знань тощо.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: від 3 до 10 хвилин.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Крок 1. Поставте учням проблему чи запитання. Обговорення буде відбуватися навколо запланованої або імпровізованої теми, яку слід визначати

зрозуміло для всіх присутніх до початку обговорення. Запропонували метод уперше, пояснить учням, що в обговоренні має взяти участь якомога більше людей.

Крок 2. Учні й учениці висловлюються за бажанням. Обговорення триває, доки є бажання висловитися. Учитель бере слово (якщо вважає за потрібне) наприкінці обговорення. Він може висловити свою думку чи підсумувати висловлювання учнів.

Додаткові міркування

Учитель має заохочувати всіх до рівної участі. Ключем до ефективності обговорення великою групою є те, як учитель ставить запитання. Уникайте закритих запитань, тобто таких, на які можна відповісти коротко («так» або «ні»). Уживайте відкриті запитання, які починаються з «як», «чому», «який» або інші запитання, що потребують від учнів високого рівня мислення. Заохочуйте всіх учнів та учениць до висловлювання своїх ідей.

Те, як учитель реагує на запитання та коментарі, є вирішальним у створенні навчальної атмосфери. Демонструйте увагу до всіх, дякуючи кожному учневі за запитання та висловлювання. Це стимулюватиме присутніх продовжувати ділитися цінною інформацією, яку в іншому випадку вони відкинули б як нудну, нетипову, недоцільну та зайву.

Не дозволяйте будь-кому домінувати над групою під час обговорення. Обмежити це можна, сказавши: «А тепер послухаймо, що скаже хтось інший або інша, або «я би хотіла (хотів), щоб усі мали можливість сказати своє слово».

Не слід забувати, що велика кількість загальнокласних обговорень стомлює. Зловживання цією методикою призводить до втоми і нудьгування.

ОБМІРКУЙТЕ/ОБ'ЄДНАЙТЕСЯ В ПАРИ/ОБМІНЯЙТЕСЯ ДУМКАМИ

Мета: актуалізація, мотивація, розвиток навичок спілкування, вміння висловлюватися, критичного мислення, вміння переконувати й вести дискусію.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: від 3 до 10 хвилин.

Обладнання: великий аркуш паперу, маркери або дошка з крейдою.

Порядок роботи:

Крок 1. Запропонуйте учням завдання або питання для обговорення. Після пояснення питання або завдання дайте їм 1–2 хвилини для продукування можливих відповідей або рішень індивідуально.

Крок 2. Об'єднайте учнів у пари, визначте, хто з них буде висловлюватися першим, і попросіть обговорити свої ідеї одне з одним. Краще відразу визначити час на висловлення кожного в парі і спільне обговорення. Це допомагає звикнути до чіткої організації роботи в парах. Вони мають досягти згоди (консенсусу) щодо відповіді або рішення.

Крок 3. По закінченні часу на обговорення кожна пара має бути готовою до представлення результатів роботи, обміну своїми ідеями й аргументами з усім класом. Потім учитель викликає дві або три пари та просить їх поділитися своїми відповідями з усім класом. За потребою це може бути початком дискусії або іншої пізнавальної діяльності.

Додаткові міркування

Метод дає учням час подумати, обмінятися ідеями з партнером і лише потім озвучувати свої думки перед класом і використовувати для того, щоб учні придумали власні відповіді на поставлене вчителем запитання, а потім у парах поділилися своїми відповідями з партнером.

Використання такого виду співпраці сприяє тому, що учні не можуть ухилитися від виконання завдання. Під час роботи в парах можна швидко виконати вправи, наприклад, для перевірки домашнього завдання, які за інших умов потребують великої затрати часу. Серед них можна назвати такі:

- обговорити короткий текст, завдання, письмовий документ;
- взяти інтерв'ю і визначити ставлення партнера до заданого читання, лекції, відео, чи іншої навчальної діяльності;
- зробити критичний аналіз чи редагування письмової роботи один одного;
- зробити підсумок попереднього уроку чи серії уроків з теми;
- розробити разом питання до викладача;
- протестувати один одного;
- дати відповіді на запитання вчителя;
- порівняти записи, зроблені в класі.

ОЧІКУВАННЯ³⁶

Особливості використання прийому на цьому етапі уроку

Учитель може пов'язати очікування зі змістом теми уроку, що вивчається, і запропонувати учням «поочікувати» конкретного розвитку історичних подій, зв'язку нової теми з попередньою, вивчення нових явищ, ідей тощо. Головним у цьому випадку буде зосередження уваги учнів на попередньому чи новому матеріалі, посилення їх емоційного й інтелектуального занурення у зміст теми.

ПОНЯТТЯ ПРО...

Мета: оперативне залучення учнів до діяльності, взаємодія, актуалізація опорних знань чи мотивація навчальної діяльності, розвиток творчої уяви учнів.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: від 3 до 10 хвилин.

Обладнання: пакет з речами.

Порядок роботи:

Крок 1. У непрозорий пакет збираються невеликі речі (хустка, гребінець,

³⁶ Даний прийом описаний у розділі II цієї книги.

черевик тощо).

Крок 2. Учитель пропонує учням по черзі витягати з пакету певну річ і придумувати свою асоціацію цієї речі з основним поняттям або темою уроку. Ці асоціації можуть стати гарним ґрунтом для початку обговорення теми.

РОБОТА В ПАРАХ³⁷

Особливості використання технології на цьому етапі уроку

Перед початком вивчення нового матеріалу вчитель може запропонувати учням у парах пригадати якийсь матеріал, пов'язаний з темою, наприклад: «Згадайте, що ви знаєте про заходи, які можуть бути здійснені для збереження повітря від забруднення. Складіть список з 2–3 таких заходів». По закінченні учнями роботи (як правило, на це відводиться 1–2 хвилини), вчитель може заслухати 3–4 пари учнів. Одного-двох таких завдань достатньо, щоб увага учнів зосередилася на новій темі, і він міг перейти до вивчення нового змісту.

РОЛЬОВА ГРА (РОЗІГРУВАННЯ СИТУАЦІЇ ЗА РОЛЯМИ)³⁸

Особливості використання технології на цьому етапі уроку

На початку уроку з метою мотивації навчальної діяльності учнів і зосередження їхньої уваги на темі уроку можна провести розігрування короткої (протягом 2–3 хв.) рольової ситуації, пов'язаної з матеріалом уроку. Так, наприклад, урок правознавства, присвячений правам споживачів, можна розпочати з короткої сценки, що імітує ситуацію купівлі-продажу, коли покупець робить кілька типових помилок: не перевіряє гроші біля каси, не бере чек тощо. Від змісту ситуації можна відштовхнутись, переходячи з учнями до вивчення відповідного матеріалу.

Додаткові міркування

Для того, щоб рольова гра не відібрала багато часу, варто проінструктувати учнів щодо необхідності чітко дотримуватись ролей чи просто приготувати для дійових осіб гри аркуші з текстами, які вони будуть озвучувати по черзі. Інколи таку гру може замінити просто читання тексту за ролями.

СИТУАТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ (ІМІТАЦІЙНА ГРА)³⁹

Особливості використання технології на цьому етапі уроку

На початку уроку з метою мотивації навчальної діяльності учнів і зосередження їхньої уваги на темі уроку можна провести коротку (протягом 2–3 хв.) імітацію, пов'язану з матеріалом уроку. Наприклад, це може бути демонстрація досліду або імітація соціального явища (наприклад, «розмова» з предметом» щодо того, де і як його виготовили) тощо. Від змісту ситуації можна відштовхнутись, переходячи з учнями до вивчення відповідного матеріалу.

³⁷ Дана технологія описана в розділі IV цієї книги.

³⁸ Дана технологія описана в розділі IV цієї книги.

³⁹ Дана технологія описана в розділі IV цієї книги.

ХОДИМО НАВКОЛО — ГОВОРИМО НАВКОЛО

Мета: під час актуалізації дозволяє за короткий час висловити ідеї багатьом учням, розвиває навички говоріння і слухання. Дуже активний метод, що дозволяє значно підвищити мотивацію учнів.

Кількість учнів: 20–30 і більше учнів.

Необхідний час: від 7 до 15 хвилин.

Обладнання: великий простір, де учні можуть пересуватися.

Порядок роботи:

Крок 1. Учитель просить усіх учнів протягом короткого часу подумати про якусь проблему, пов'язану зі змістом уроку.

Крок 2. Учні підводяться та виходять на вільний від столів простір класу.

Крок 3. Учні рухаються в цьому просторі без будь-якої системи доти, поки вчитель не плескає один раз у долоні.

Крок 4. Учні зупиняються й кожен розмовляє з людиною, яка опинилася поруч з ним ближче за всіх, про те питання, що поставив учитель.

Крок 5. Приблизно за хвилину вчитель плескає у долоні два рази. Усі учні мають почати ходити.

Крок 6. Учитель знову плескає в долоні один раз. Учні знову зупиняються й розмовляють з людиною, яка опинилася до них найближче.

Крок 7. Весь процес повторюється втретє.

Крок 8. Після того як учні поговорять з однокласниками три рази, вчитель просить усіх знову сісти.

Крок 9. Учитель запрошує кількох учнів поділитися своїми ідеями щодо питання з усім класом, запитує, які міркування в них виникли, і записує їхні ідеї й запитання на великий аркуш паперу.

Крок 10. Потім учитель говорить учням: «Поговорімо про ці ідеї, а потім поділимо важливі проблеми».

ЯКБИ Я БУВ (БУЛА) ЯВИЩЕМ ПРИРОДИ⁴⁰

Особливості використання прийому на цьому етапі уроку

Учитель може використати асоціації як спосіб мотивації навчальної діяльності учнів, запропонувавши учням висловитися про те, які асоціації виникають у них з темою чи основним поняттям уроку, наприклад «культура середньовіччя», «землетруси», «демократична держава» тощо. Асоціації, названі учнями, можна просто вислухати або записати на дошці. Ці записи можна групувати, наприклад виокремлюючи позитивні чи негативні асоціації, аби потім спертися на результати цієї роботи в поясненні нового матеріалу.

Розділ IV. ПРИЙОМИ І МЕТОДИ ЗАСВОЄННЯ НОВИХ ЗНАНЬ, ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ, НАВИЧОК, ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ І СТАВЛЕНЬ УЧНІВ

ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Усвідомості багатьох педагогів існує стереотип, що глибоке вивчення предмета вимагає значного часу, оскільки серйозне навчання потребує засвоєння якомога більшої кількості інформації. Учні оптимально засвоюють матеріал, сидячи та слухаючи на уроці. Отже, не можна «даремно витрачати час» на роздуми учнів, їхнє спілкування, власні судження тощо. У поєднанні з упевненістю, що інтерактивне навчання забирає надто багато часу, це й є тим аргументом «проти», який часто можна почути в учительській аудиторії під час обговорення цієї проблеми.

Цей стереотип не порушує навіть те, що результати традиційного навчання у більшості учнів, як правило, далекі від ідеалу. Можливо, за часів достатньо обмеженого обсягу інформації, засвоюваної учнями (наприклад, у середньовіччі), рівень їх навченості за таких умов був задовільним. Але нинішні учні є продуктом інформаційного суспільства, що відрізняється різноманітністю, рухливістю та мінливістю. Крім того, кожен зі школярів є яскравою особистістю, яка характеризується крім статі, етнічної, релігійної належності тощо й особливим індивідуальним рівнем інтелектуального розвитку і стилем учіння (сприйняття, запам'ятовування, дослідження тощо). Інтерактивне навчання необхідне насамперед для забезпечення саме індивідуальних потреб дитини в навчанні.

Після початку уроку, що передбачає актуалізацію опорних знань, уявлень учнів, формування в них мотивів до опанування нової теми, вчитель має забезпечити активне опрацювання і повноцінне засвоєння учнями нового матеріалу. А це своєю чергою потребує підведення учнів до постановки запитань, пошуку, осмислення матеріалу, відповідей на попередні запитання, визначення нових запитань і намагання відповісти на них. Цю другу

або середню частину уроку — етап навчального пізнання — в активному навчанні часто називають етапом «побудови учнями знань», підкреслюючи таким чином, що учні не засвоюють передавані кимось знання, а будують їх самостійно в процесі активного пошуку та мисленнєвої діяльності.

З позиції психології структурними компонентами навчального пізнання є усвідомлення (розуміння, сприйняття) навчального завдання, сприйняття об'єкта учіння, усвідомлення навчального матеріалу, застосування знань, умінь, рефлексія, самоконтроль і самооцінка. Відповідно, у цій частині уроку вчитель створює умови усвідомлення учнями навчальних завдань, організує сприйняття, усвідомлення і застосування засвоєного.

Схарактеризуємо кожен із цих компонентів. Навчальне пізнання має починатися з **усвідомлення** (розуміння, сприйняття) кожним учнем навчального завдання (наприклад, у вигляді сформульованих очікуваних результатів уроку, проблемного питання) або самостійної її постановки. У цей момент уроку школяр свідомо чи несвідомо зіставляє навчальні завдання «зі значенням учіння для себе, зі своїми можливостями».

Далі учень мусить сприйняти об'єкт учіння, тобто ті явища, предмети дійсності або ідеї й теорії, що є предметом пізнання. **Сприйняття** може бути безпосереднім, тобто наочно-образним відображенням предметів, явищ, процесів навколишнього світу за допомогою органів чуття, або опосередкованим, основою якого є друга сигнальна система, коли сприйняття відбувається за допомогою словесного пояснення вчителя (інформації підручника тощо). На базі безпосереднього або опосередкованого сприйняття у свідомості учнів виникають образи предметів, явищ, процесів або уявлення про них. Сприйняття передбачає такі дії, як розглядання, слухання, читання, спостереження за процесами, предметами.

Наступним етапом навчального пізнання є **осмислення**, усвідомлення учнями виучуваного матеріалу. Це центральна ланка засвоєння, що вимагає певних дій:

- аналізу й синтезу (розділення об'єкта вивчення на частини й об'єднання їх на новій основі),
- визначення головного (для чого учень, наприклад, повинен визначити основну думку, знайти ключові слова та поняття, сформулювати заголовок, скласти план певного тексту тощо),
- порівняння, зіставлення (тобто встановлення схожості та різниці між предметами або їх окремими елементами й ознаками),
- абстрагування та конкретизації, які вимагають уявного відвернення від певних ознак предметів і визначення однієї, необхідної в конкретній ситуації,
- аргументації, доказу. Ці дії забезпечуються через виконання учнем відповідних пізнавальних завдань, наприклад, на обґрунтування учнями тих чи інших положень, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, написання рецензій, творів, участі в диспутах, розв'язанні проблемних питань тощо;

- узагальнення, тобто об'єднання об'єктів мислення, визначення загальних суттєвих рис.

Результатом усвідомлення, осмислення навчальної інформації є виникнення в учня нових понять, що відбивають узагальнені уявлення індивіда про сутність предмета, явища, процесу тощо.

Зрештою, навчальне пізнання передбачає етап **застосування знань**: виконання відповідних вправ, завдань, лабораторних робіт, практичне виготовлення предметів із заданими властивостями, проведення досліджень, експериментів тощо, що є відправною точкою для постановки учнями нових запитань до вивченого на уроці матеріалу.

До цього розділу включено технології, що саме й забезпечують послідовне, цілеспрямоване відтворення названих етапів засвоєння в процесі інтерактивної взаємодії. Причому інтеракція, будучи психологічно відповідною закономірностям процесу пізнання, дозволяє підвищити ефективність засвоєння учнями змісту в кілька разів.

Таким чином, підсумовуючи, зауважимо, що ця частина уроку насамперед має на меті:

- виявлення учнями ключових, основних положень навчального матеріалу, що засвоюється;
- організацію активного мислення /висловлення учнями перебігу думок;
- формулювання ними висновків і узагальнень щодо матеріалу;
- поєднання змісту уроку з особистим досвідом учнів;
- постановку запитань до вивченого на уроці матеріалу.

Зауважимо також, що, зважаючи на те, що учні вчаться лише осмислюючи, тобто досліджуючи та ставлячи запитання, вчителі мають заохочувати підопічних ставити запитання. А оскільки це вміння можна виробити, педагог має показувати учням, як ставити запитання (брати під сумнів інформацію, шукати та вивчати її тощо), що й передбачають описувані технології.

ПРИЙОМИ, МЕТОДИ І ТЕХНОЛОГІЇ

АЖУРНА ПИЛКА⁴¹

Мета: засвоєння значного обсягу інформації за короткий проміжок часу. Ефективна, може замінити лекції в тих випадках, коли початкова інформація має бути донесена до учнів перед проведенням основного (базисного) уроку або замінює, доповнює такий урок. Заохочує учнів

⁴¹ Усі варіанти групового навчання мають будуватися на опануванні учнями основних умінь і навичок, потрібних при спільному навчанні в малих групах. Отже, базовою технологією цьому випадку є робота учнів у малих групах.

допомагати один одному шляхом взаємонавчання, допомагає всім учням вивчити весь матеріал.

Кількість учнів: щонайменше 9, але не більше 90.

Необхідний час: у межах одного уроку (45 хвилин).

Обладнання: інколи це можуть бути картки із завданнями або аркуші з фрагментами тексту, який читають учні. Можна також приготувати кольорові позначки для об'єднання учнів у «домашні» та «експертні» групи.

Порядок роботи:

Крок 1. Щоб підготувати учнів до уроку з великим обсягом інформації, підберіть матеріал, необхідний для уроку, і підготуйте індивідуальний інформаційний пакет для кожного з учнів (матеріали підручника, додаткові матеріали — вирізки з газет, статті тощо).

Можна підготувати запитання, на які учні мають знайти відповіді самостійно, наприклад, у підручнику. У такому випадку вчитель починає з аналізу матеріалу, призначеного для вивчення, і складає до нього запитання, що спрямовуватимуть процес навчання учнів. Учителеві необхідно підготувати запитання й об'єднати їх у групи — стільки груп запитань, скільки буде груп учнів (як правило, чотири або п'ять). Кожна група запитань може ставитися до певної частини досліджуваного матеріалу.

Підготуйте також таблички з кольоровими позначками, щоб учні змогли визначитися з групою. Це мають бути аркушики паперу різного кольору, на кожному з яких написана цифра. Кожен учень буде входити у дві групи — «домашню» та «експертну».

Крок 2. Спочатку об'єднайте учнів у «домашні» групи (наприклад, за номерами 1, 2, 3...). Кожен учень має бути проінформований, хто входить до його «домашньої» групи, оскільки її члени працюватимуть разом.

У кожній «домашній» групі має бути по чотири або п'ять осіб. Вона повинна складатися з різних учнів: хлопців і дівчат, більш здібних учнів і менш здібних. «Домашня» група важлива, оскільки учні в ній можуть працювати разом протягом тривалого часу та братимуть відповідальність один за одного. Наприклад, групи можуть працювати в такому складі протягом трьох тижнів або більше, і вони повинні виконувати спільно й інші завдання, що передбачають кооперативну діяльність, а не тільки працювати на уроці методом «Ажурна пилка».

Крок 3. Якщо ви плануєте, що домашні групи будуть працювати разом не тільки на цьому уроці, а й протягом певного часу, дайте кожній «домашній» групі підготовчу вправу на створення чуття єдиної команди/колективу в групі. Для того, щоб члени команди ставилися один до одного невимушено, спочатку їм потрібна така підготовча вправа для створення в групі духу єдиної команди. Такі вправи варто періодично давати й надалі. Корисна розминка такого роду — запропонувати кожній «домашній» групі створити власний «девіз команди». Їм можна дати три хвилини для ство-

рення такого девізу, а потім необхідно попросити кожну групу проголосити його (хором) усьому класові.

Крок 4. Надайте кожному учневі з домашніх груп порцію інформації для засвоєння (учні кожної групи отримують свою частину інформації). Протягом кількох хвилин кожен учень засвоює надану інформацію. Примірник тексту має бути в кожного учня. Якщо це не текст, то вчитель читає чи розповідає учням історію, читає лекцію або керує учнями при виконанні якогось навчального завдання.

Крок 5. Потім домашня група має об'єднатися й обговорити, яким чином вони будуть навчати цій інформації представників інших груп. Завдання домашніх груп — опрацювати надану інформацію й опанувати її на рівні, достатньому для обміну цією інформацією з іншими.

Групи готуються навчати інших учнів своїх наборів питань. Учитель виділяє час на те, щоб групи обговорили свої питання й вирішили, яким чином навчати їх інших. Учні кожної групи мають знайти в наданому тексті або матеріалах ідеї, що відповідають на їхні запитання. Завдання учнів в домашніх групах полягає в тому, щоб вирішити, як краще вести обговорення кожного питання, коли вони об'єднуються в експертні групи. Учителю необхідно упевнитися в тому, що всі розуміють: їхнє завдання не в тому, щоб в експертній групі самим відповісти на запитання, а в тому, щоб підвести інших членів своєї групи до відповіді на ці запитання. Потім учні повинні придумати, якими методами вони скористаються, щоб їхні «експертні» групи обговорили ці питання.

Поки групи ведуть обговорення, учитель повинен рухатися між ними, щоб допомогти їм не відхилятися від теми й, за потреби, надавати їм пояснення.

Крок 6. Після завершення роботи домашніх груп створіть «експертні» групи, використовуючи кольорові позначки, попередньо роздані учням. Запропонуйте учням розійтися по своїх «кольорових» групах, де вони стануть експертами з окремої теми (своєї частини інформації). Наприклад, зберіть усіх «червоних» біля дошки, а усіх «синіх» — у холі. Кожна експертна група повинна мати представника з кожної «домашньої» групи.

Кожна експертна група надає слово всім представникам домашніх груп, аналізує матеріал у цілому, проводить його експертну оцінку за визначений час (для цього може знадобитися цілий урок, якщо матеріали складні або мають великий обсяг). Представники різних домашніх груп — експерти з різних питань — по черзі обговорюють довірені їм питання (записані на їхній експертній картці) з іншими членами своїх груп. У кожного учня має бути приблизно 5 хвилин, щоб керувати своєю частиною обговорення. Завдання експерта полягає не в тому, щоб повідомити ідеї, а в тому, щоб поставити групі запитання й відповісти на їхні запитання, подбавши, аби кожен добре продумав і вивчив ту частину тексту або досліджуваного матеріалу, за яку він призначений відповідальним.

Крок 7. Після завершення роботи запропонуйте учням повернутися «додому». Кожен учень має поділитися інформацією, отриманою в експертній групі, з членами своєї «домашньої» групи. У «домашніх» групах має бути по одній особі з експертних груп. Учні повинні прагнути донести інформацію членам своєї домашньої групи якісно, в повному обсязі та за визначений учителем час. Завдання домашніх груп у цьому випадку — вже остаточне узагальнення та корекція всієї інформації.

Крок 8. Оцініть процес. Учитель просить усіх подумати про те, який внесок кожен з них вніс в обговорення, і про те, як можна покращити заняття.

Додаткові міркування

Метод «Ажурна пилка» можна використовувати в межах одного уроку (45 хвилин), але цей час буде обмеженим. Виходячи з того, що обговорення в експертних групах потребує 8 хвилин, а кожному «експертові» знадобиться 4 хвилини, щоб керувати дискусією у своїй «домашній» групі зі свого питання, то залишається всього 20 хвилин, які потрібно розподілити на початок і закінчення уроку й читання (або інший спосіб викладу досліджуваного матеріалу). Аби мати більше часу, можна напередодні дати учням домашнє завдання прочитати матеріал, або ж учні можуть слухати лекцію чи взяти участь у проведенні експерименту в класі в інший день — щоб на уроці було більше часу на виконання «Ажурної пилки».

В ідеалі «домашні» групи повинні складатися з чотирьох осіб. Ці групи мають продовжувати роботу в такому складі протягом трьох тижнів чи довшого часу та складатися з різних учнів: хлопців і дівчат, більш здібних і менш здібних. Варто витратити час на допомогу учням, щоб їхня робота в групах була ефективною, особливо у звичайних «домашніх» групах. Експертні групи також в ідеалі мають складатися максимум з чотирьох-п'яти осіб. Це означає, що під час «Ажурної пилки» у вас може виявитися більше учнів у кожній «домашній» групі, ніж кількість експертних груп; тоді слід призначити методом випадкового вибору «додаткових» учнів у різні експертні групи, щоб кількість учнів в експертних групах залишалася відповідною. Якщо кількість учнів у класі цього вимагає, можна організувати більш ніж по одній експертній групі з однаковим завданням.

Девіз кооперативного навчання — «колективна відповідальність, але індивідуальна звітність». Ця фраза означає, що завдання, де використовується кооперативне навчання, вимагають, щоб учні відповідали один за одного, щоб дати можливість навчитися один в одного певних речей. Проте учні при цьому підзвітні індивідуально, тобто кожен учень повинен також вивчити весь матеріал. З цього випливає, що оволодіння матеріалом має перевірятися в кожного учня (протягом письмових чи усних перевірок). Однак учитель може заохочувати також спільні набутки успіхи груп, слідкуючи за успішністю групи протягом усього часу й присуджуючи бали всім членам групи, якщо підвищується загальна успішність групи.

Поради

Щоб ви могли надавати вказівки учням — наприклад, говорити їм, що настав час переходити з однієї групи в іншу, вам знадобиться якийсь метод швидкого привертання їхньої уваги під час роботи в групах. Навчіть учнів **безшумного сигналу**. Наприклад, піднесіть руку вище голови. Кожен учень, який помітив цей знак, має негайно припинити розмову, повернутися до вас обличчям і слухати, що ви збираєтеся сказати. Якщо поруч хтось не бачить сигналу та продовжує розмовляти, треба легко поплескати їх по плечу, аби дати їм знати, що треба зупинитися та слухати вас.

Попрактикуйтеся в застосуванні безшумного сигналу кілька разів на початку уроку, коли ви використовуєте його вперше, щоб всі навчилися, що потрібно робити.

ВЗАЄМНЕ НАВЧАННЯ

Мета: покращити вміння учнів «читати»: розуміти і пояснювати текст, виділяти основні ідеї, знаходити деталі й визначати зв'язки між ідеями в тексті, самостійно засвоювати нову інформацію.

Кількість учнів: до 35 осіб. Найкраще застосовувати при роботі в групах, що складаються з 4 чоловік. У класі може бути будь-яка кількість таких груп.

Необхідний час: 45–90 хвилин.

Обладнання: Кожній четвірці знадобиться принаймні один примірник тексту.

Порядок роботи:

Крок 1. Об'єднайте учнів у групи з 4–5 осіб. Поясніть їм, що вони будуть виконувати завдання із застосуванням навчального методу, який належить до кооперативного навчання і називається «Взаємне навчання». У своїй групі вони по черзі будуть виконувати роль учителя. Тому учень, який гратиме роль учителя, має виконати такі завдання:

1. Прочитайте абзац уголос. Читати треба повільно, чітко, виразно (розставляючи логічні наголоси).

2. Підсумуйте те, про що говорилося в цьому абзаці, тобто назвіть основні моменти у двох або трьох реченнях.

3. Поставте запитання до абзацу. Можна сформулювати й поставити запитання, що прояснюють:

- *основні ідеї* («Про які два типи ерозії ґрунту тут ідеться?»);
- *пояснення, що стоять за певними ідеями* («Чому через вітер ґрунт піддається ерозії в одних місцях більше, ніж в інших?»);
- *висновки, що випливають з цих ідей* («Виходячи з того, що ми прочитали, чи є тенденція до ерозії ґрунту в нашій місцевості?»).

4. Проясніть важкі частини. Намагайтеся прояснити все, що не дуже зрозуміло:

- *окремі слова* («Там, де в тексті мова йде про «лісозахисні смуги», це

означає «насадження дерев для запобігання ерозії ґрунту в результаті вітрів»);

- **фонові знання** («Верхній ґрунтовий шар — це шар родючої землі, що лежить зверху підстилкового шару ґрунту. У ньому містяться органічні речовини, що живлять рослини»).

5. Зробіть припущення, про що піде мова далі. Спробуйте здогадатися, у якому напрямі піде далі виклад автора. Скажіть, що нам необхідно дізнатися далі. Укажіть на ті слова в тексті, які випереджають те, що буде сказано далі, наприклад: «як ми побачимо...»

Крок 2. Прочитайте самі один абзац уголос. Потім ретельно узагальніть його. Поясніть учням, як, підсумовуючи прочитане, ви виділили основні ідеї. Потім поставте два запитання до прочитаного уривку. Зверніть увагу учнів на те, якого роду запитання ви поставили (основні ідеї, пояснення, висновки). Потім проясніть важкі моменти та відзначте, що особливу увагу ви звернули на терміни та фонові знання. І нарешті, висловіть припущення щодо подальшого плину розповіді, а також поясніть, на чому ви засновуєте ваше припущення.

Крок 3. На кожному етапі пояснення ви можете запропонувати учням спробувати це самим і прокоментувати те, що вони говорять. Після того, як ви пояснили методику виконання завдання, попросіть учнів у своїх групах з чотирьох або п'яти осіб попрактикуватися у використанні методу «**Взаємне навчання**» на прикладі наявного тексту.

Крок 4. Після того, як усі виконають перший етап «узагальнення», попросіть уваги та запропонуйте добровольцям навести приклади своїх узагальнень. Відзначте, що в їхніх узагальненнях добре, або запропонуйте, як їх можна поліпшити. Потім попросіть учнів виконати наступний етап і знову викличте добровольців, щоб вони назвали свої запитання, розберіть і прокоментуйте їх.

Крок 5. Тепер надайте групам можливість працювати самостійно. Якщо у вас недостатньо часу, то після того, як вони прочитають, принаймні, чотири абзаци, використовуючи цю методику, ви можете запропонувати їм дочитати текст самостійно.

Поради

Перш ніж просити учнів використовувати метод «Взаємне навчання», дуже важливо спочатку ґрунтовно пояснити та продемонструвати їм кожний крок.

ГРОМАДСЬКІ СЛУХАННЯ

Мета: моделювання громадського слухання за допомогою імітаційної (симуляційної) гри дозволяє учням зрозуміти мету та порядок слухань, а також ролі й обов'язки членів державних органів, комітетів, комісій. Крім цього, учні здобувають практичний досвід у визначенні та проясненні ідей, інтересів і цінностей, пов'язаних з предметом слухання.

Кількість учнів: до 35 осіб.

Необхідний час: 45–90 хвилин.

Обладнання: можуть бути використані картки з текстами чи завданнями для груп чи для кожного учня, за потреби папір, маркери, таблички для позначення робочих місць груп.

Порядок роботи:

Крок 1. Зв'яжіться з органами місцевого самоврядування, місцевими відділеннями чи представництвами загальнонаціональних організацій, яких цікавить тема уроку, щоб одержати інформацію з теми та з'ясувати, чи може співробітник організації або представник місцевих органів самоврядування взяти участь в уроці.

Крок 2. Запросіть на урок співробітника органу влади чи представника організації, які мають необхідні знання.

Крок 3. Домовтеся, якщо необхідно, про можливість проведення уроку в залі для слухань чи в приміщенні органу місцевого самоврядування або організуйте в передній частині класної кімнати стіл для учнів-«законодавців», стіл для секретаря і стіл чи кафедру для доповідачів.

Крок 4. Приготуйте таблички з іменами учнів і назвами їхніх посад за ролями, щоб розставити їх на столах.

Крок 5. Розпочавши урок, поясніть учням мету громадських слухань, суть питання, яке буде розглядатись.

Крок 6. Розподіліть між учнями ролі. Ролі можуть визначатися залежно від складу громадських груп, які можуть бути зацікавлені у розв'язанні питання, винесеного на слухання.

Ролі можуть бути, наприклад такі.

Представники законодавчого органу, органу місцевого самоврядування. Вони будуть проводити слухання, оголошувати виступи доповідачів і приймати рішення з обговорюваного питання. Один з них має бути головою.

Групи з особливими інтересами. Буде організовано кілька груп з п'яти чи менше осіб. Кожна група ознайомить представників влади зі своєю позицією щодо питання. Повинна бути непарна кількість груп, що виступають за і проти обговорюваного питання. (Число і розмір груп буде залежати від теми і кількості учнів у класі.) Необхідно, щоб було представлено кілька різних точок зору, які б відповідали реально існуючим думкам у певній місцевій громаді. Кожна група обере свого представника, який викладе комітетові думку групи.

Секретар. Необхідно обрати одну особу, яка вестиме стенограму засідання та записуватиме пропозиції, що надходять.

Відповідальний за часовий регламент. Необхідно вибрати одну особу, яка буде стежити за часом доповідей, щоб дати можливість виступити кожній групі.

Об'єднайте учнів у групи по п'ять чи менше осіб відповідно до ролей.

Крок 7. Поясніть учасникам мету громадських слухань і порядок, якого необхідно дотримуватися. Якщо потрібно, роздайте учням такі інструкції для участі в громадських слуханнях.

1. Голова відкриває слухання, повідомляє їх мету та пояснює порядок і часовий регламент доповідей.

2. Оголошений доповідач представляє свою позицію протягом двох хвилин, за цим ідуть запитання членів комітету (не більше трьох хвилин).

3. Першим запитання доповідачеві ставить голова, за ним — «члени» організації чи органу, що проводить слухання. Члени групи доповідача можуть допомагати йому відповідати на запитання комітету.

Крок 8. Відведіть достатньо часу для підготовки учнів до громадських слухань відповідно до їхніх ролей.

Крок 9. Проведіть слухання.

Після того, як будуть вислухані всі доповідачі, члени органу чи організації, що проводить слухання, аналізують аргументи, обговорюють проблему та повідомляють, що вони мають намір робити надалі.

Крок 10. Проведіть обговорення уроку в такій послідовності:

- Обговоріть факти й аргументи, що стосуються теми.
- Обговоріть думки учнів з приводу цього виду діяльності як способу вирішення суспільно важливих проблем і визначення державної політики.
- Обговоріть зауваження, зроблені запрошеним фахівцем.
- Обговоріть інші питання, запропоновані учнями.

Додаткові міркування

Громадські слухання проводяться органами законодавчої влади (такими, як Верховна Рада, її комісії, інші державні органи чи комітети, міські ради) з метою одержання інформації, на якій будуть ґрунтуватися закони чи інші рішення, що зачіпають інтереси населення. Інші слухання проводяться групами з особливими інтересами, громадськими організаціями чи об'єднаннями, щоб з'ясувати громадську думку.

ДІАЛОГ

Мета: Різновид групового навчання, суть якого полягає в спільному пошуку групами узгодженого рішення. Це рішення знаходить своє відображення в кінцевому тексті, переліку ознак, схемі тощо.

Кількість учнів: до 25.

Необхідний час: від 5 хвилин.

Обладнання: це можуть бути картки із завданнями для кожної групи або аркуші з фрагментами тексту, який читають учні. Можна також приготувати кольорові позначки для об'єднання учнів у групи. Для презентації результатів групової роботи часто потрібні папір і маркери.

Порядок роботи:

Крок 1. Клас об'єднується у 5–6 робочих груп і групу експертів із «сильних» учнів.

Крок 2. Учитель ставить перед робочими групами спільне для всіх завдання, яке групи виконують протягом 5–10 хвилин. Група експертів складає свій варіант виконання завдання, стежить за роботою груп і контролює час.

Крок 2. По завершенні роботи представники від кожної робочої групи на дошці або на аркушах паперу роблять підсумковий запис. Потім по черзі надається слово одному доповідачіві від кожної групи. Експерти фіксують спільні погляди.

Крок 3. Після завершення презентацій групи експерти пропонують узагальнену відповідь на завдання. Групи обговорюють і доповнюють її.

Крок 4. Кінцевий варіант занотовується до зошитів.

Додаткові міркування

Діалог виключає протистояння, критику позиції тієї чи тієї групи. Усю увагу зосереджено на сильних моментах у позиції інших.

Варіант 1. Синтез думок

Дуже схожий за метою та початковою фазою на попередній варіант групової роботи. Але після об'єднання в групи і виконання завдання кожна група готує варіант відповіді на завдання на окремому аркуші паперу, який передають іншій групі (чи групам) для доповнення своїми думками, підкреслення того, з чим не погоджуються.

Опрацьовані таким чином аркуші передаються експертам, які знову ж-таки зіставляють написане з власним варіантом, роблять загальний звіт, котрий обговорює весь клас.

Варіант 2. Спільний проект

Має таку ж мету, що й діалог і передбачає об'єднання в групи. Але завдання, які отримують групи, різного змісту та висвітлюють проблему з різних боків.

По завершенні роботи кожна група звітує і записує на дошці певні положення.

Зрештою з відповідей представників груп складається спільний проект, який рецензується та доповнюється групою експертів.

Варіант 3. Пошук інформації

Різновидом роботи в малих групах є командний пошук інформації (звичай тієї, що доповнює раніше прочитану вчителем лекцію або матеріал попереднього уроку, домашнє завдання), а потім відповіді на запитання.

Прийом використовується щоб оживити сухий, іноді нецікавий матеріал.

Для груп розробляються запитання, відповіді на які можна знайти в різних джерелах інформації. Такими джерелами можуть бути:

- роздатковий матеріал;
- документи;
- підручники;
- довідкові видання;
- доступна інформація на комп'ютері;
- артефакти (пам'ятки матеріальної культури);
- прилади.

Учні об'єднуються в групи. Кожна група отримує запитання з теми уроку. Визначається час на пошук та аналіз інформації.

Наприкінці уроку заслуховуються повідомлення від кожної групи, які потім повторюються і, можливо, розширюються всім класом.

КЕРОВАНА ЛЕКЦІЯ

Мета: викласти новий матеріал; навчити учнів вибірково підходити до інформації, виділяти головне; активізувати діяльність учнів під час викладу нового матеріалу.

Кількість учнів: від одного до кількох класів.

Необхідний час: 45–90 хвилин.

Обладнання: наочні засоби, що відображають зміст лекції (таблиці, схеми тощо).

Порядок роботи:

Крок 1. При підготовці лекції вчитель має розділити навчальний матеріал на логічно завершені частини. Виклад однієї частини матеріалу не має перевищувати 5 хвилин (приблизно 600–750 слів). Процедура викладу може тривати 25–30 хвилин і складатися з кількох частин: вступної, основної і заключної.

Крок 2. Викладіть учням матеріал **вступної частини** лекції, який має містити: оголошення вчителем теми, плану лекції, пояснення учням алгоритму діяльності на уроці, основних проблемних питань. Учитель просить учнів уважно слухати і виділяти головне в його розповіді, не записуючи в зошит.

Крок 3. Викладіть учням матеріал **основної частини** лекції. Можна використати наочні посібники й технічні засоби навчання залежно від теми заняття.

Учні слухають і не роблять ніяких записів.

Крок 4. Після 5 хвилин викладу вчитель зупиняється і пропонує записати основні положення з його розповіді. Це займає 3–4 (5–10) хвилин. Потім продовжується виклад. Така процедура може повторитися декілька разів.

Починаючи таку роботу вперше, учитель може запропонувати декільком учням прочитати свої записи, обговорити їх у загальному колі й відкоригувати.

Крок 5. Викладіть учням матеріал **заключної частини** лекції, який може містити короткі висновки й узагальнення, відповіді на проблемні питання. Замість цього чи протягом решти часу на уроці організується робота учнів у малих групах або парах з метою повторення матеріалу лекції та коригування записів.

Крок 6. За бажанням учителя засвоєння матеріалу може перевірятися за допомогою тестів, фронтальної бесіди, порівняння їх з текстом підручника тощо.

Поради

Бажано звернути особливу увагу на:

- чіткість пояснень учням правил роботи;
- планування роботи в групах після закінчення викладу та чіткий інструктаж до неї;
- планування стратегії оцінювання результатів навчальної діяльності учнів.

КОЛО ІДЕЙ

Мета: вирішення гострих суперечливих питань, створення списку ідей і залучення всіх учнів до обговорення поставленого питання. Технологія застосовується, коли всі групи мають виконувати одне й те саме завдання, що складається з кількох питань (позицій), які групи представлятимуть по черзі.

Кількість учнів: до 35.

Необхідний час: використовується одночасно з якоюсь іншою навчальною діяльністю, яку учні виконують, співпрацюючи в малих групах.

Обладнання: для запису результатів групової роботи часто потрібні папір і маркери.

Порядок роботи:

Крок 1. Коли малі групи завершили виконувати завдання й готові представити інформацію, учитель надає слово кожній з них по черзі, щоб озвучити лише один аспект обговорюваної проблеми (назвати й обґрунтувати одну причину, рису, ознаку тощо). Продовжуючи по колу, вчитель запитує всі групи по черзі, поки не вичерпаються ідеї. Це дозволить кожній групі розповісти про результати своєї роботи, уникаючи ситуації, коли перша група, що виступає, подає всю інформацію.

Крок 2. Під час виступів груп учитель може робити записи на дошці, зазначаючи думки груп.

Крок 3. Після завершення презентацій групи можуть обговорити складений на дошці перелік.

Додаткові міркування

Як варіант по колу можуть представлятися результати не тільки групової, а й індивідуальної роботи. Цей метод ефективний для вирішення проблемних питань.

Для створення списку думок, позицій можна попросити кожного учня по черзі усно запропонувати одну ідею або написати свою думку на картці-індексі без імені.

Учитель збирає всі картки та складає список зазначених у них ідей на дошці або починає дискусію, користуючись інформацією з карток.

ЛЕКЦІЯ З ДОПОМОГОЮ УЧНІВ

Мета: викласти новий матеріал; активізувати пізнавальну діяльність учнів; підтримувати зворотний зв'язок з учнями, фіксувати їхні ускладнення, надавати допомогу та забезпечувати корекцію засвоєння. Крім того, дозволяє активізувати розмовну та пізнавальну діяльність учнів; створити умови для творчості й самостійності учнів; надати учням можливість стати головним суб'єктом навчання, взявши активну участь не тільки в лекції, але і в її створенні; побачити різноманітність думок і уявлень про тему лекції; залучити учнів з різним рівнем підготовки з певного предмета, організувати роботу з їхнім досвідом і знаннями

Кількість учнів: від одного до кількох класів.

Необхідний час: 15–20 хвилин на одному уроці та 45–90 хвилин на іншому.

Обладнання: наочні засоби, що відображають зміст лекції (таблиці, схеми тощо).

Порядок роботи:

Крок 1. Підготовка до лекції починається на попередньому уроці і потребує 20–25 хвилин. Учитель оголошує тему лекції, потім зауважує, що в нього ще не повністю готовий план лекції і пропонує учням узяти участь у його розробці. Він роздає кожному учневі по два аркуші паперу (половина аркуша А-4) і пропонує написати на кожному аркуші по одному питанню, яке бажано, на його думку, висвітлити в лекції.

Крок 2. Потім учитель просить учнів по черезно виходити до дошки, читати свої записи та прикріпляти аркуші на дошку. Записи, близькі за змістом, розміщуються поряд (або один під одним). Таким чином створюється декілька груп аркушів і кожна група буде об'єднана спільним змістом. Учитель може також записати і вивісити аркуші зі своїми пропозиціями.

Крок 3. Після того, як усі аркуші будуть розміщені на дошці, учитель пропонує структурувати групи карток у певній послідовності і дати кожній групі назву, формулюючи її як пункт лекції.

Для цього педагог може взяти на себе роль фасилітатора дискусії з класом тривалістю 10–12 хвилин. Можна замість цього організувати ро-

боту малих груп, які візьмуть на себе розробку варіантів плану лекції протягом 5–10 хвилин з наступною презентацією результатів їхньої роботи протягом 10–15 хвилин.

Крок 4. Потім підбивається загальний підсумок роботи всіх груп. Це можна зробити різними шляхами:

- якщо в класі багато учнів (малих груп), можна обмежитись одним запитанням від кожного учня (групи);
- можна розробити план лекції за таким алгоритмом: учні об'єднуються в малі групи і кожна з них розробляє свій план лекції (10–12 хв.), потім усі групи презентують результати своєї роботи. На завершення вчитель організовує роботу з погодження думок і формулювання спільного плану лекції (10–20 хвилин).

Крок 5. На наступному уроці вчитель читає лекцію, побудовану за виробленим усіма планом або може попросити учнів підготувати виклад частини матеріалу (зазвичай це потребує додаткової зустрічі з учнями і погодження змісту).

Додаткові міркування

Учитель має:

- вирішити для себе, що може дати учням такий метод роботи;
- чітко уявити спосіб складання плану, адже він є важливою частиною лекції;
- чітко продумати порядок дій і намагатися максимально скоротити втрати часу при підготовці учнів до роботи (наприклад, на отримання паперу тощо);
- врахувати, що таку лекцію бажано проводити з учнями, які вже мають досвід лекційної роботи.

Поради

Готуючи будь-який варіант інтерактивної лекції, зверніть увагу на такі рекомендації:

- *визначте, з якою метою ви плануєте використати даний метод:* інформаційною, виховною, розвивальною (визначення позицій учнів, формування навичок прийняття рішень чи розв'язання проблеми);
- *з'ясуйте особливості класу, де плануєте його застосувати* (кількість учнів, наявність у них досвіду участі в лекціях, конспектування, опрацювання інформації тощо);
- *визначте свої особливості викладу:* чи повідомляєте ви план лекції учням, яким є ваш темп викладу, чи розподіляєте ви свою увагу між викладом, спостереженням за часом і діяльністю учнів під час лекції, чи підбиваєте підсумок з кожного питання лекції, чи виділяєте голо- сом основні положення тощо;

- *продумайте, яким буде зміст лекції*: спробуйте сформулювати його одним реченням, визначте, які питання ви висвітлюєте, а які — ні, на яких визначеннях, висновках, проблемах бажаєте зосередитись, а які залишите для самостійного вивчення учнями;
- *вирішіть, у якій формі проводитиметься лекція*, чи будуть учні записувати і як, яке обладнання вам необхідне;
- *визначте, з якими методами та технологіями ви будете поєднувати монолог, щоб активізувати учнів* (дискусія, робота в парах, гра тощо);
- *подумайте, за якими ознаками ви зрозумієте, що лекція пройшла успішно*: гарно написані конспекти або репліки учнів, що їм було цікаво, повні змістовні відповіді на наступному уроці тощо.

ЛЕКЦІЯ З ПАУЗАМИ

Мета: викласти новий матеріал; активізувати пізнавальну діяльність учнів; підтримувати зворотний зв'язок з учнями, фіксувати їхні ускладнення, надавати допомогу й забезпечувати корекцію засвоєння.

Кількість учнів: від одного до кількох класів.

Необхідний час: 45–90 хвилин.

Обладнання: наочні засоби, що відображають зміст лекції (таблиці, схеми тощо).

Порядок роботи:

Крок 1. При підготовці лекції вчитель має розділити навчальний матеріал на логічно завершені частини і розробити завдання для учнів, які вони будуть виконувати в паузах між викладом. Уся лекція може тривати 40–45 хвилин і складатися з 2–3 етапів викладу матеріалу та пауз.

Крок 2. Викладіть учням матеріал **вступної частини** лекції, котрий має містити: оголошення вчителем теми, плану лекції, пояснення учням алгоритму діяльності на уроці, основних проблемних питань, першого питання плану лекції.

Виклад однієї частини матеріалу займає 10–12 хвилин з урахуванням того, що учні конспектують матеріал лекції.

Крок 3. Після завершення вступної частини запропонуйте учням виконати завдання. Виконання завдань після кожної частини займе 3–5 хвилин (плюс перевірка результатів виконання завдання — ще до 5 хвилин). Завдання можуть виконуватись як індивідуально, так і в парах або трійках.

Крок 4. Викладіть учням матеріал **основної частини** лекції. Можливе використання наочних посібників і технічних засобів навчання залежно від теми заняття.

Крок 5. Зробіть паузу та запропонуйте учням виконати завдання, пов'язане з матеріалом, що викладався. Після перевірки його виконання поверніться до викладу.

Крок 6. Викладіть учням матеріал **заключної частини** лекції.

Крок 7. Запропонуйте учням виконати завдання, пов'язане з матеріалом, що викладався.

Крок 8. Після завершення викладу вчитель може запропонувати учням поставити запитання до матеріалу лекції, презентувати їх класові. Інші учні намагаються дати відповіді. Тільки якщо немає тих, хто може відповісти, це може зробити вчитель.

Додаткові міркування

Бажано звернути особливу увагу на чіткість пояснень учням правил роботи. Перед початком лекції треба розповісти про смисл і призначення пауз і необхідність роботи в парах (групах). Якщо учні не вміють конспектувати, треба спочатку присвятити цьому певну частину навчального часу. Вчитель має також подумати про оптимальний темп викладу для учнів цього віку та рівня пізнавальних можливостей. Важливим є також планування роботи в групах під час пауз і чіткий інструктаж до неї, так само як і планування стратегії оцінювання результатів навчальної діяльності учнів наприкінці заняття.

Поради

Завдання бажано розробляти залежно від теми уроку. Вони не мають бути великими за обсягом планованої діяльності учнів. Це можуть бути, наприклад, такі завдання.

Під час першої паузи учням пропонується спочатку сформулювати (підкреслити в конспекті) два основних положення з викладу вчителя, а потім порівняти їх у парах.

Під час другої паузи учні можуть скласти таблицю:

Положення, що добре зрозуміли	Положення, що потребують уточнення (запитання до інших)
-------------------------------	--

Після індивідуального заповнення таблиці учні в парах порівнюють результати роботи і можуть поставити один одному, а потім учителеві запитання щодо незрозумілих положень.

Під час третьої паузи учні можуть обмінятися конспектами та перевірити записи один одного на повноту та точність. Потім результати перевірки обговорюються в загальному колі.

НАВЧАЮЧИ — ВЧУСЯ

Мета: використовується при вивченні блоку інформації або при узагальненні та повторенні вивченого. Використання цього методу створює в учнів уявлення про загальну картину понять і фактів, що їх необхідно вивчити на уроці, а також викликає певні запитання та підвищує інтерес до навчання, дозволяє учням узяти участь у передачі своїх знань однокласникам.

Кількість учнів: до 25 осіб.

Необхідний час: 10–20 хвилин.

Обладнання: можна приготувати картки з текстами для кожного учня.

Порядок роботи:

Крок 1. Підготуйте картки з фактами, що стосуються теми уроку, по одній на кожного учня.

Крок 2. Роздайте по одній картці кожному та запропонуйте протягом кількох хвилин прочитати інформацію на картці. Перевірте, чи розуміють вони прочитане.

Крок 3. Запропонуйте учням підвестися та почати ходити класом і знайомити зі своєю інформацією інших однокласників. Попередьте, що кожен учень може одночасно говорити лише з однією особою. Завдання полягає в тому, щоб поділитися своїм фактом і самому отримати інформацію від іншого учня. Протягом відведеного часу треба забезпечити спілкування кожного учня з максимальною кількістю інших для отримання якомога повної інформації.

Крок 4. Після того, як учні завершать цю вправу, запропонуйте їм розповісти, відтворити отриману інформацію. Проаналізуйте й узагальніть отримані ними знання. Відповіді можна записувати на дошці.

ОДИН ЗАЛИШАЄТЬСЯ / ТРИ ЙДУТЬ

Мета: Метод кооперативного навчання, який використовується, щоб у великому за складом класі за короткий час багато учнів могли поділитися своїми ідеями. Перевагою цього методу є те (це об'єднує його з багатьма іншими методами кооперативного навчання), що на учнів покладається відповідальна роль — вони опиняються в ролі експертів, які надають інформацію іншим.

Кількість учнів: добре працює в групах з 4–5 чоловік. У класі може бути будь-яка кількість таких груп.

Необхідний час: переходи учнів з групи в групу можна здійснювати за кілька секунд, коли учні до цього звикнуть, а відвідування нових груп повинно займати не більш 5–6 хвилин.

Обладнання: інколи це можуть бути картки із завданнями або аркуші з фрагментами запланованого для читання тексту.

Порядок роботи:

Крок 1. Учні знаходяться у своїх «домашніх» групах з 4–5 осіб.

Крок 2. Учитель нумерує столи за ходом годинникової стрілки. Він також просить учнів розрахуватися в кожній «домашній» групі від одного до чотирьох або п'яти.

Крок 3. Учні пропонуються питання для обговорення або ставиться певне завдання.

Крок 4. Після того як вони попрацюють над завданням протягом, скажімо, 15 хвилин, учитель просить усіх учнів з номером «один» підвестися та перейти за наступний стіл: тобто від стола з номером «один» — за стіл «два»; від стола «два» — за стіл «три» тощо.

Крок 5. Коли всі учні з номером «один» перейдуть за нові столи, учитель просить підвестися всіх з номером «два». Їм треба перейти від стола з номером «один» за стіл «три», від стола «два» — за стіл «чотири» тощо. Учні з номером «три» переходять через два столи на третій від них, рахуючи від стола «один» — за стіл «чотири» і т. д. Учні з номером «чотири» або «п'ять» повинні залишитися за своїми початковими столами.

Крок 6. Учитель просить учнів, які прийшли за нові столи, провести інтерв'ю із членом первісної групи, який залишився за цим столом, й дізнатися в нього, як ця група відповіла на запитання. Вони ведуть записи та готуються доповісти про ці відповіді за своїм власним столом. Учень, який залишився за своїм власним столом, повинен якомога чіткіше пояснити відповіді своєї групи на це питання.

Крок 7. За 5–6 хвилин попросіть усіх повернутися за свої початкові столи й доповісти, чого вони дізналися за іншими столами. У кожного учня має бути в розпорядженні три хвилини, щоб доповісти, що він дізнався.

Додаткові міркування

Завдання із застосуванням методу «Один залишається/Три йдуть» може бути цікавим для учнів, оскільки воно дає їм можливість порухатися, поспілкуватися з іншими учнями. Учням подобається, коли в них беруть інтерв'ю, подобається розповідати друзям з «домашньої» групи про те, що вони дізналися при відвідуванні інших груп. Якщо цей метод використовується правильно та добре організований, учні можуть навчитися переходити на нові місця дуже швидко.

ПОЧЕРЕЖНІ ЗАПИТАННЯ

Мета: дозволяє значно підвищити ефективність читання складного тексту та засвоєння інформації.

Кількість учнів: з будь-яким складом класу.

Необхідний час: вимагає вдвічі більше часу, ніж просте читання тексту вголос.

Обладнання: один примірник тексту для кожної пари.

Порядок роботи:

Крок 1. Дайте учням текст для читання та заздалегідь вирішіть, які одиниці тексту будуть обговорюватися (Кожне речення? Кожен абзац? Кожна сторінка?).

Крок 2. Один партнер читає перший абзац уголос.

Крок 3. Інший партнер ставить запитання відносно змісту прочитаного. Його партнер намагається відповісти на них. Обидва партнери мають прагнути дійти спільної думки про гарну відповідь на це запитання.

Крок 4. Партнери в парі міняються ролями. Тепер партнер, який ставив запитання, читає вголос наступний абзац. Інший партнер ставить запитання так, як пояснено вище.

Поради

Ось приклади того, що ми маємо на увазі під «гарними запитаннями»: Запитайте про основні ідеї («Що є найважливішим з того, про що говорить автор?»)

Намагайтеся прояснити деталі («Що, на твою думку, автор має на увазі під ...? Який стосунок має ця ідея до головної теми?»)

Зробіть умовиводи («Як ти вважаєш, чому цей процес іде в такий спосіб?»)

Зв'яжіть те, що було сказано, з тим, про що далі піде мова в тексті («Що нам тепер необхідно дізнатись? Як ти вважаєш, про що далі говоритиме автор тексту?»)

РОБОТА В МАЛИХ ГРУПАХ

Мета: роботу в групах варто використовувати для вирішення складних проблем, що потребують колективного розуму. Якщо витрачені зусилля й час не гарантують бажаного результату, краще вибрати парну роботу або будь-яку з інших технологій для швидкої взаємодії. Використовуйте малі групи тільки в тих випадках, коли завдання вимагає спільної, а не індивідуальної роботи.

Кількість учнів: до 35.

Необхідний час: від 5 хвилин.

Обладнання: це можуть бути картки із завданнями для кожної групи або аркуші з фрагментами тексту, який читають учні. Можна також приготувати кольорові позначки для об'єднання учнів у групи. Для презентації результатів групової роботи часто потрібні папір і маркери.

Порядок роботи:

Крок 1. Об'єднайте учнів у групи. Почніть із груп, що складаються з трьох учнів. П'ять-шість осіб — це оптимальна верхня межа для проведення обговорення в рамках малої групи.

Крок 2. Запропонуйте учням пересісти по групах. Переконайтеся в тому, що учні сидять по колу — «пліч-о-пліч, віч-на-віч». Усі члени групи повинні добре бачити один одного.

Крок 3. Повідомте (нагадайте) учнів про ролі, які вони повинні розподілити між собою і виконувати під час групової роботи:

Спікер, голова (керівник групи). Під час роботи групи він:

- зачитує завдання групі;
- організовує порядок виконання;
- пропонує учасникам групи висловитися по черзі;
- заохочує групу до роботи;
- підбиває підсумки роботи;
- визначає доповідача.

Секретар. Під час роботи групи він:

- веде записи результатів роботи групи;

- записи веде коротко й розбірливо;
- як член групи повинен бути готовий висловити думки групи при підбитті підсумків чи допомогти доповідачеві.

Посередник. Під час роботи групи він:

- стежить за часом;
- заохочує групу до роботи.

Доповідач:

- чітко висловлює думку групи;
- доповідає про результати роботи групи.

Будьте уважні до запитань внутрішньогрупового керування. Забезпечте обов'язковий розподіл ролей у кожній групі демократичним шляхом.

Крок 4. Дайте кожній групі конкретне завдання й інструкцію (правила) щодо організації групової роботи. Намагайтеся зробити свої інструкції максимально чіткими. Малоімовірно, що група зможе сприйняти більше однієї чи двох, навіть дуже чітких, інструкцій за один раз.

Крок 5. Коли групи працюють, слідкуйте за їхньою роботою та за часом. Надавайте групам необхідну допомогу і досить часу на виконання завдання. Зупинившись біля визначеної групи, не відволікайте увагу на себе. Подумайте про свою роль у подібній ситуації. Подумайте, чим зайняти групи, які впоралися із завданням раніше за інших.

Крок 6. Запропонуйте групам представити результати роботи. Важливими моментами групової роботи є опрацювання змісту та представлення групами результатів колективної діяльності. Залежно від змісту та мети навчання можливі різні варіанти організації роботи груп. Вони описані нижче.

Крок 7. Запитайте учнів, чи була проведена робота корисною і чого вони навчилися. Використайте їхні ідеї наступного разу. Прокоментуйте роботу груп з точки зору її навчальних результатів і питань організації процедури групової діяльності.

Додаткові міркування

Готуючи групову роботу, обов'язково подумайте про те, як ваш метод заохочення (оцінки) впливає на застосування методу роботи в малих групах. Забезпечте нагороди за групові зусилля.

Будьте готові до підвищеного шуму, характерного для методу спільного навчання.

РОБОТА В ПАРАХ

Мета: можна використовувати для досягнення будь-якої дидактичної мети: засвоєння, закріплення, перевірки знань тощо. Крім того, технологія сприяє розвитку навичок спілкування, вміння висловлюватися, критичного мислення, вміння переконувати й вести дискусію. Робота в парах дає учням час подумати, обмінятися ідеями з партнером і лише потім озвучувати свої думки перед класом.

Кількість учнів: з будь-яким складом класу.

Необхідний час: від 1–2 хвилин.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Крок 1. Запропонуйте учням завдання, поставте питання для невеличкої дискусії, аналізу ситуації, виконання пізнавального завдання. Після пояснення питання або фактів, наведених у ситуації, дайте їм 1–2 хвилини для продумування можливих відповідей або рішень індивідуально.

Крок 2. Об'єднайте учнів у пари, визначте, хто з них буде висловлюватися першим, і попросіть обговорити свої ідеї одне з одним. Краще відразу визначити час на висловлення кожного в парі і спільне обговорення. Це допомагає звикнути до чіткої організації роботи в парах. Вони мають досягти згоди (консенсусу) щодо відповіді або рішення.

Крок 3. По закінченні часу на обговорення кожна пара представляє результати роботи, обмінюється своїми ідеями та аргументами з усім класом. За потреби це може бути початком дискусії або іншої пізнавальної діяльності.

Додаткові міркування

Використання такого виду співпраці сприяє тому, що учні не можуть ухилитися від виконання завдання. Під час роботи в парах можна швидко виконати вправи, котрі за інших умов потребують великих витрат часу.

Серед них можна назвати такі:

- обговорити короткий текст, завдання, письмовий документ;
- узяти інтерв'ю та визначити ставлення партнера до заданого читання, лекції, відео, чи іншої навчальної діяльності;
- зробити критичний аналіз чи редагування письмової роботи один одного.
- підбити підсумок уроку чи серії уроків з теми;
- розробити разом запитання до викладача;
- разом проаналізувати проблему, вправу чи експеримент;
- протестувати один одного;
- дати відповіді на запитання вчителя;
- порівняти записи, зроблені в класі.

РОЛІ В ГРУПОВОМУ НАВЧАННІ

Мета: Робота в малих групах при кооперативному навчанні є більш ефективною, якщо учні одержують певні ролі в межах групи. Цей прийом дозволяє спеціально відпрацювати ролі, що можуть бути й такими, які названі в попередньому методі, або такими, як рекомендовано нижче.

Ці ролі виконуються по черзі — для того щоб у кожного учня було багато можливостей здобути практичні навички виконання кожної ролі. У своїй сукупності ці ролі, описані нижче, є доповненням до вмінь і навичок, необхідних для успішної роботи в групі.

Кількість учнів: Ролі при роботі в малих групах можна представити всьому класу, а випробувати на практиці, коли учні працюють у постійних групах і в групах, що створюються на уроці залежно від мети навчання.

Необхідний час: від 5 хвилин.

Обладнання: немає потреби в спеціальних матеріалах для того, щоб представити ролі для роботи в малих групах.

Порядок роботи:

Крок 1. Представте учням такі ролі:

Голова. Цей учень ставить перед групою завдання.

Перевіряючий. Цей учень стежить за тим, щоб кожен у групі розумів завдання, що потрібно виконати, й дотримувався його.

Спостерігач за часом. Стежить за часом, виділеним для виконання завдання, і за тим, щоб кожен член групи не виходив за рамки відведеного йому часу.

Заохочувач. Заохочує інших відповідати, хвалить їх за гарні ідеї та просить доповнювати сказане.

Доповідач. Доповідає всьому класу те, що було зроблено у процесі роботи малої групи.

Крок 2. Пояснюйте за один раз тільки одну роль. Опишіть роль. Пр продемонструйте учням, як її виконувати.

Крок 3. Попросіть кількох учнів продемонструвати, як вони розуміють цю роль, і внесіть виправлення й пояснення, якщо це необхідно.

Крок 4. Після того як учні зрозуміють усі ролі, попросіть учнів у малих групах розрахуватися від одного до чотирьох або п'яти. Призначте учням ролі відповідно до їх номерів.

Крок 5. Поясніть, що роль доповідача буде призначена пізніше, тому всі мають уважно слухати, оскільки може виявитися так, що саме вам доведеться виконувати цю роль.

Додаткові міркування

Ролі в малих групах розподіляються для того, щоб дати кожному учню можливість ясно зрозуміти його внесок в успіх групи. Виконання цих ролей сприяє тому, щоб згодом сформувати в кожного учня всі навички й установки, що дозволяють стати продуктивним членом групи, який уміє співпрацювати з іншими. Ці ролі також дозволяють здобути навички співробітництва, які є цінними самі по собі.

Важливо, щоб учитель надавав учням кожного разу іншу роль. Це можна зробити так, щоб зберегти ті самі номери, але давати цим номерам інші ролі, коли учні беруть участь у груповій діяльності. Після того як учні працюють у кожній ролі, вони набувають навичок для більш повної участі в роботі групи. Кожна їхня роль дозволяє тренувати один з аспектів того, що має робити людина, яка вміє співпрацювати в групі.

РОЛІ ПІД ЧАС ОБГОВОРЕННЯ НА УРОКАХ З РІЗНИХ ПРЕДМЕТІВ⁴²

Мета: керування обговоренням у малих групах при вивченні різних предметів у конкретних предметних галузях, насамперед при вивченні літератури. Усі учні обговорюють ту саму тему чи текст, проте, виступаючи в різних ролях, вони беруть участь в обговоренні, посідаючи різні позиції. Оскільки ролі відібрані для того, щоб відбивати різні аспекти розуміння, метод дозволяє учням цілеспрямовано навчитися цих аспектів, активно застосовуючи їх на практиці.

Кількість учнів: Ролі при роботі в малих групах можна представити всьому класові, а випробувати на практиці, коли учні працюють у постійних групах і в групах, що створюються на уроці залежно від мети навчання.

Необхідний час: 15–40 хвилин.

Обладнання: один примірник тексту для читання вголос, або примірники на кожного учня, якщо діти читають текст самостійно.

Порядок роботи:

Метод застосовується аналогічно попередньому. Перш ніж виконувати завдання із застосуванням цього методу, необхідно прочитати текст або представити учням матеріал. Крім того, вчителю варто відібрати кількість ролей відповідно до кількості учнів у «домашніх» групах. Ось кілька можливих ролей для використання методу на уроках з різних предметів.

Варіант 1. Ролі для уроку географії

Картограф — учень, який малює карту виучуваного регіону.

Історик — учень, який коротко розкриває історичне минуле регіону.

Геолог — учень, який описує форми земної поверхні, типи ґрунту та клімат цього регіону.

Економіст — учень, який розповідає про види економічної діяльності, якою там займаються люди, і пов'язує цю діяльність з формами земної поверхні.

Антрополог — учень, який розповідає про народ, який живе в цьому регіоні, про його традиції та культуру.

Варіант 2. Ролі для уроку математики

Тлумач (той, хто інтерпретує завдання) — учень, який переформулює завдання таким чином, щоб усі його зрозуміли.

Шукач — учень, який знаходить і позначає потрібні числа в завданні, що мають бути використані при його розв'язанні.

Обчислювач — учень, який формулює завдання в математичних термінах і керує іншими при його розв'язуванні.

Контролер — учень, який перевіряє всю роботу, щоб переконатися, що все зроблено правильно.

⁴² Це різновид технології «Ролі в груповому навчанні».

Зв'язковий — учень, який керує обговоренням, щоб знайти приклади інших завдань, котрі можуть бути вирішені аналогічним шляхом.

Додаткові міркування

Метод «Спеціальні ролі під час обговорення» — це стратегія, що допомагає залучити учнів до процесу роботи. Вам необхідно уважно спостерігати за групами, щоб переконатися, що обговорення йде на належній глибині й досить докладно. Інакше учні можуть просто розповісти те, що вони знають, і на цьому завершити виконання своєї ролі. Завдання буде виконане надто швидко й інші учні не цілком зрозуміють цей матеріал. Крім того, деякі групи завершать набагато раніше за інших. Як і у випадку застосування інших методів кооперативного навчання, щойно учні навчаться виконувати це завдання, вони зможуть виконувати його ефективно.

РОЛЬОВА ГРА (РОЗІГРУВАННЯ СИТУАЦІЇ ЗА РОЛЯМИ)

Мета: визначити ставлення до конкретної життєвої ситуації, набути досвіду шляхом гри, допомогти навчитися через досвід і почуття. Рольова гра може також використовуватися для отримання конкретних навичок, наприклад, безпечної поведінки в певній ситуації тощо.

Кількість учнів: до 35 осіб.

Необхідний час: 45–90 хвилин.

Обладнання: можна приготувати картки з текстами чи завданнями для груп або для кожного учня, за необхідності папір, маркери, таблички з назвою місця, де розташовуються учні тощо.

Порядок роботи:

Крок 1. Учитель повинен попередньо спланувати роботу та підготуватися:

- сформулюйте проблему, яку буде ілюструвати рольова гра;
- спільно з учнями визначте кількісний склад учасників рольової гри та спостерігачів, а також подумайте, як доцільніше працювати над грою: усім класом чи одночасно кількома малими групами. Заохочуйте нерішучих учнів до співучасті;
- надайте учням достатньо інформації, щоб вони могли переконливо виконувати свої ролі і одночасно вчитися;
- продумайте, як буде проходити рольова гра. Сценарій можна скласти у вигляді:
  - розповіді, під час якої ведучий уводить усіх у суть справи, а решта учнів озвучують її, розкриваючи зміст через ролі «своїх» персонажів;
  - інсценізації, під час якої герої діють частково спонтанно, без підготовлених діалогів, але відтворюють основну ідею інсценізації.

Крок 2. Підготуйте і потренуйте учнів. Дайте їм час на обдумування ситуацій своїх ролей. Якщо для проведення гри треба переставити меблі, зробіть це саме зараз.

Крок 3. Проведіть розігрування підготовленого сценарію. Забезпечте активну участь усього класу в проведенні гри принаймні в якості спостерігачів чи експертів з певними завданнями.

Крок 4. Після закінчення вправи учасниками та «спостерігачами» проводиться ретельний і поглиблений аналіз набутого досвіду, їхніх думок та почуттів.

Крок 5. Подумайте про вихід дітей з ролей. Для цього проводиться детальне обговорення ситуації. Бажано, щоб кожен учасник відповів на запитання:

- Як ви почували себе в тій чи іншій ролі?
- Що подобалось під час гри, а що — ні?
- Чи бували ви самі в подібній ситуації?
- Чи була вирішена проблема? Чому? Як вона була вирішена?
- Яку іншу лінію поведінки можна було б вибрати?
- Чи доводилося вам потрапляти в подібну ситуацію?
- Яким чином цей досвід може вплинути на ваше подальше життя?

Додаткові міркування

Рольова гра імітує реальність призначенням учням ролей і наданням їм можливості діяти «наче насправді». Протягом рольової гри учні «розігрують за ролями» визначену проблему або ситуацію. Рольова гра потребує ретельної підготовки. Початкові вправи мають бути простими з наступним ускладненням. Наприклад, можна почати з читання текстів «за ролями», формулювання коротких висловлень або відповідей від імені історичної особи, природного явища, конкретного предмета, тварини.

Кожна особа в рольовій грі має чітко знати зміст її ролі та мету рольової гри взагалі.

Розігрування конкретної життєвої ситуації за ролями допоможе учням виробити власне ставлення до неї, набути досвід шляхом гри, сприяє розвитку уяви та навичок критичного мислення, вихованню здатності знаходити й розглядати альтернативні можливості дій, співчувати іншим.

Дуже важливим є розподіл рольової гри за часом. На пояснення умов припадає приблизно 10–15 %, на роботу в малих групах — 15–25 %, на презентацію й обговорення — 40–50 %, на підсумки — до 15 %.

Поради

Не чекайте відшліфованої гри від самого початку. Дайте учням можливість провести рольову гру й імітувати історичні та сучасні ситуації. Змінійте види діяльності.

Такі вправи мають проводитися в обстановці довіри, щоб учні не почувалися ніяково. Учні повинні розуміти, що реагувати можна по-різному. Практика допоможе учням почувати себе більш упевнено при проведенні таких вправ.

РОТАЦІЙНІ (ЗМІНЮВАНІ) ТРІЙКИ

Мета: сприяє активному, ґрунтовному аналізу й обговоренню нового матеріалу з метою його осмислення, закріплення та засвоєння.

Кількість учнів: з будь-яким складом класу.

Необхідний час: до 30 хвилин.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Крок 1. Розробіть питання, щоб допомогти учням почати обговорення нового або роз'ясненого матеріалу. Використовуйте переважно питання, що потребують неоднозначної відповіді.

Крок 2. Об'єднайте учнів у трійки. Розмістіть трійки так, щоб кожна з них бачила трійку праворуч і трійку ліворуч. Разом усі трійки мають утворити коло.

Крок 3. Дайте кожній трійці відкрите питання (однакове для всіх). Кожен у трійці має відповісти на це питання по черзі.

Крок 4. Після короткого обговорення попросіть учасників розрахуватися від 0 до 2. Учні з номером 1 переходять до наступної трійки за годинниковою стрілкою, а учні з номером 2 переходять через дві трійки проти годинникової стрілки. Учні з номером 0 залишаються на місці і є постійними членами трійки. Результатом буде повністю нова трійка.

Крок 5. Ви можете рухати трійками стільки разів, скільки у вас є питань. Так, наприклад, коли проходить три ротації, кожен учень зустрічається із шістьма іншими учнями.

РУЧКИ ВСЕРЕДИНИ

Мета: допомагає навчити учнів розподіляти час, відведений для роботи групою, більш рівномірно на всіх членів групи.

Кількість учнів: найкраще працює в малих групах від трьох до десяти учнів.

Необхідний час: використовується одночасно з якоюсь іншою навчальною діяльністю, яку учні виконують, співпрацюючи в малих групах.

Обладнання: ніяких особливих матеріалів не потрібно — крім того, щоб у кожного учня були олівець або ручка.

Порядок роботи:

Крок 1. Коли учні починають висловлювати свої ідеї (у навчальній малій групі, що складається з 3–7 членів), кожен учень, висловившись, кладе свою ручку або олівець у центр стола, за яким сидить група — щоб відзначити, що він зробив свій внесок у загальну роботу.

Крок 2. Поклавши ручку, цей учень уже не має права висловлюватися, доки всі інші учні не покладуть свої ручки в центр стола. Усі члени групи рівні у своїй можливості висловлюватися, і ніхто не має права домінувати.

Крок 3. Учень, який не висловився і якому нічого додати в цей момент, має право сказати «Пропускаю», кладучи свою ручку або олівець у центр стола.

Крок 4. У будь-який момент учитель може підійти до групи, вибрати ручку на столі й запитати, який внесок зробив власник цієї ручки.

Додаткові міркування

При роботі в малих групах буває так, що під час обговорення домінує один учень. За таких умов іншим учням важко зробити свій внесок у групову роботу. Метод «Ручки всередині» покликаний сприяти тому, щоб у всіх учнів була можливість брати участь у навчальній діяльності при роботі в групі, а також стимулювати вчителя для запитань до окремих учнів про їхній внесок у роботу групи.

Поради

Коли учні обговорюють питання в малій групі, корисними є прийоми, що допомагають домогтися того, щоб брали участь усі — наприклад, можна попросити учнів передавати якийсь предмет (камінчик, маленький м'яч) від мовця до мовця. Має право говорити тільки той учень, який тримає в руках цей предмет.

СИТУАТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ (ІМІТАЦІЙНІ АБО ДІЛОВІ ІГРИ)

Мета: набуття учнями навичок участі в діяльності певних інституцій суспільства (судів, зборів, виборів тощо) та процедурах прийняття рішень. Дозволяє учням глибоко вжитися в проблему, зрозуміти її зсередини.

Кількість учнів: до 35 осіб.

Необхідний час: 10–40 хвилин.

Обладнання: можуть бути приготовлені картки з текстами чи завданнями для груп або для кожного учня, за необхідності папір, маркери.

Порядок роботи:

Крок 1. Оберіть тему для моделювання й основне питання, з яким працюватимуть учні. Перевірте, чи відповідає тема очікуваним результатам і темі уроку.

При розробці опису ситуації (прикладу, дилеми) необхідно надати учням достатньо інформації. Обов'язково повинні розглядатися різні сторони конфлікту, протилежні позиції й інтереси героїв. Якщо ситуація подається у вигляді дилеми, то вона повинна передбачати чотири основних елементи опису дилеми: загальний контекст дилеми; знайомство з вибором, що пропонує дилема; наведення однаково сильних аргументів «за» та «проти» і пропозицію зробити чіткий вибір наприкінці. Перевірте, наскільки ясно описана ситуація, чи вся подана інформація необхідна для вирішення проблеми.

Крок 2. Сплануйте сценарій гри, продумайте розподіл ролей, участь у грі всього класу.

Крок 3. Об'єднайте учнів у малі групи. Оптимальний розмір групи для аналізу ситуаційної моделі — 6–10 осіб. Бажано, щоб у кожній групі були учні з різним рівнем підготовки, стилями роботи й навичками. Якщо клас великий, можна зробити більше груп, кожна з яких буде займатися одним з аспектів заданої проблеми. За необхідності введіть елемент змагання, запропонувавши групам спробувати розв'язати проблему протягом певного часу.

Крок 4. Надайте учням достатньо інформації, чіткі інструкції, щоб вони могли переконливо виконувати свої ролі і одночасно вчитися. Чітко поставте цілі вправи й завдання для індивідуальної та групової роботи. Інструкції повинні бути короткими та ясними. Роздавши опис ситуації, упевніться, що учні розуміють суть проблеми. Якщо потрібно, запропонуйте учням виділити одну проблему, так, щоб у процесі роботи вивчити її докладніше. Будьте готові надати пояснення там, де це необхідно.

Крок 5. Надайте час на самостійне вивчення ситуації. Поясніть, що кожен учень повинен прочитати опис ситуації, виділити проблему, вибрати метод, за допомогою якого її можна аналізувати, вільно відповідати на питання, давати коментарі й аргументовано пояснити нові варіанти рішення. Стимулюйте учнів до визначення необхідних фактів і відсутньої інформації, а також до обмірковування можливих дій.

Крок 6. Організуйте групові (в малих групах) дискусії щодо змісту. Дискусія — це важливий елемент вправи. Вона сприяє обміну досвідом, дозволяє проробити всі аспекти ситуації та відкоригувати можливі помилки. Перед вправою підготуйте питання для проведення дискусії.

Запитання для аналізу ситуації та проведення дискусії в малих групах або загальному колі

Варіант 1:

- **Факти.** Що відбувається? Де й коли? Хто учасники проблеми? Що ми про них знаємо? Які факти є важливими, а які другорядними? Що в описі є фактами, а що думками, оцінками тощо?
- **Причина ситуації.** У чому є конфлікт? Які питання необхідно розглянути, щоб вирішити проблему? У чому полягають інтереси кожної зі сторін? Чому вони протилежні?
- **Аргументи.** Які аргументи можна навести на захист кожної зі сторін? На які документи, інформацію ми можемо спиратися, відстоюючи ту або іншу позицію?
- **Рішення.** Яким може бути вирішення ситуації? Чому саме таким? На чому ґрунтується вибір такого рішення? Чи є інші шляхи вирішення проблеми?

Варіант 2:

- Яка проблема представлена в прикладі?
- Як різні характери бачать цю проблему?

- Що можна зробити, щоб її вирішити?
- На які чинники слід зважати, щоб обрати оптимальне рішення?
- Якими будуть результати різних рішень?
- Яке рішення буде найбільш оптимальним?

Крок 5. Перед грою (діями, що імітують якусь процедуру суспільного життя) зробіть короткий вступ.

Крок 6. Після гри підбийте підсумки шляхом бесіди з учнями про їхні враження, емоції та думки щодо гри.

Додаткові міркування

Ситуативні моделі (приклади) використовуються для розгляду реальних ситуацій і прикладів з життя в «повільному режимі». Ситуаційні моделі слугують прикладами для узагальнень, дають підстави для високого рівня абстрагування й мислення учнів, демонструють їм людські почуття й емоції, допомагають пов'язати нову теоретичну інформацію з реальним життям і надають можливість застосувати отримані знання на практиці.

Ситуативні моделі (ділові ігри) — це створені вчителем ситуації, під час яких учні копіюють у спрощеному вигляді процедури, пов'язані з діяльністю суспільних інститутів, які існують у справжньому економічному, політичному та культурному житті. Це своєрідні рольові ігри з використанням чітко визначених (за законом або за традиціями) і відомих ролей і кроків, які повинні здійснити виконавці: судові, парламентські, громадські слухання, збори, асамблеї, засідання комісій, політичні дебати тощо.

Проведення вправ з використанням ситуаційних моделей складається з таких основних кроків: подання ситуації учасникам, самостійне вивчення й аналіз ситуації, груповий аналіз і вироблення рішень, групове обговорення, вибір рішення та підбиття підсумків.

Готуючи учнів до такої гри, вчитель має не тільки розподілити ролі, але і з'ясувати з кожним виконавцем послідовність його дій та висловлювань, наприклад, виходячи з обов'язків судді, голови парламенту тощо. Регламент усієї гри будується за чітким сценарієм, що відповідає такій процедурі в реальному житті. Слід пам'ятати, що йдеться не про демонстрування акторських здібностей, а про вміння і в міру можливості безособове відтворення вибраного процесу.

Отже, така гра є «мініатюрною» версією реальності. Ця технологія наближена до рольової гри, але істотно відрізняється від неї, бо її метою є не представлення поведінки конкретних особистостей, а відтворення певного процесу.

Поради

Етапи вирішення проблеми:

- Визначити суть проблеми.
- Визначити важливість проблеми.

- Обміркувати всі можливі варіанти рішення.
- Проаналізувати можливі наслідки кожного варіанта.
- Обрати варіант рішення, що на вашу думку є оптимальним.
- Якщо перший варіант виявиться неефективним, запропонувати інші варіанти й розпочати усе з початку.

СПЕЦІАЛЬНІ РОЛІ ПІД ЧАС ОБГОВОРЕННЯ⁴³

Мета: керування обговоренням у малих групах у конкретних предметних галузях, насамперед при вивченні літератури. Метод використовується після того, як був прочитаний текст або учням була представлена тема.

Усі учні обговорюють одну і ту саму тему або текст, проте, виступаючи в різних ролях, вони беруть участь в обговоренні, посідаючи різні позиції. Оскільки ролі відібрані для того, щоб відбивати різні аспекти розуміння, метод дозволяє учням цілеспрямовано навчитися цих аспектів, активно застосовуючи їх на практиці.

Кількість учнів: ролі при роботі в малих групах можна представити всьому класу, а випробувати на практиці, коли учні працюють у постійних групах і в групах, що створюються на уроці залежно від мети навчання.

Необхідний час: 15–40 хвилин.

Обладнання: один примірник тексту для читання вголос або примірники на кожного учня, якщо діти читають текст самостійно.

Порядок роботи:

Крок 1. Перш ніж виконувати завдання із застосуванням цього методу, необхідно прочитати текст або представити учням матеріал. Крім того, вчителю варто відібрати кількість ролей відповідно до кількості учнів у «домашніх» групах. Ось кілька можливих ролей для використання методу на уроці літератури.

Відповідальний за пошук цитат. Завдання цього учня полягає в тому, щоб відібрати кілька уривків з тексту, які ця група хотіла б зачитати вголос.

Дослідник. Завдання цього учня полягає в тому, щоб надати фонову інформацію з будь-якої теми, пов'язаної із цим текстом.

Відповідальний за пошук зв'язків («зв'язковий»). Завдання цього учня полягає в тому, щоб знайти зв'язки між текстом і зовнішнім світом.

Відповідальний за постановку запитань. Завдання цього учня в тому, щоб записати (перед обговоренням) питання, за якими група буде вести обговорення. Ці питання учень має обговорити з іншими членами групи.

Відповідальний за пошук слів. Завдання цього учня полягає в тому, щоб знайти цікаві, привабливі, важливі або нові слова, звернути на них увагу групи й обговорити їх.

Відповідальний за інтерпретацію (тлумачення) героїв. Завдання цього учня полягає в тому, щоб уважно вивчити характер персонажів і обговорити їх з іншими учнями.

⁴³ Це різновид технології «Ролі в груповому навчанні».

Ілюстратор. Завдання цього учня — намалювати малюнки важливих героїв, їхнього оточення або дій чи вчинків — щоб інші учні могли обговорити ці малюнки.

Той, хто відстежує пересування («слідопит»). Якщо герої в тексті подорожують, то завдання цього учня — простежити за їхніми пересуваннями.

Крок 2. Учні розподілені за «домашніми» групами, що складаються з чотирьох або п'яти осіб.

Крок 3. У кожній групі учні розраховуються за номерами від одного до чотирьох (або п'яти). Кожен номер одержує одну з тих ролей, які ви вибрали.

Крок 4. Як при використанні методу «Ажурна пилка», направте учнів у «групи експертів» — щоб вони спланували, як навчатимуть цього матеріалу, виходячи з кожної ролі. Наприклад, направте всіх учнів, роль яких — «відповідальний за пошук цитат», в одне місце, щоб вони вирішили, які цитати відібрати, і як вони будуть обговорювати їх у своїх «домашніх» групах. Надайте учням 5–8 хвилин для роботи в експертних групах.

Крок 5. Попросіть учнів повернутись у свої «домашні» групи. Кожному учню в його «домашній» групі надається обмежений час — від трьох до п'яти хвилин — щоб керувати своєю частиною обговорення.

Додаткові міркування

Літературний текст можна розглядати з різних точок зору, і метод дозволяє учням попрактикуватись у застосуванні таких підходів. Коли він використовується в інших предметах, це допомагає знайти різні підходи до розгляду тем у межах цих предметів. За допомогою цього методу ми вчимо учнів відігравати активну роль в обговоренні. Він дозволяє учням вивчити весь обговорюваний матеріал, взяти на себе відповідальність за навчання однокласників і отримати власний досвід окремо в одному з аспектів осмислення теми.

Поради

1. Бажано навчати цих ролей увесь клас — по одній ролі за один раз. Ви можете прочитати оповідання або розповісти історію, потім представити одну з ролей — наприклад, роль «зв'язкового». Потім ви можете звернути увагу на зв'язок між чимось у цьому тексті й реальному житті. Далі запропонуйте кільком учням зробити те саме. Протягом кількох днів у такий спосіб можна представити багато ролей, перш ніж учні почнуть їх використовувати під час обговорень у групах.

2. Учнів треба заохочувати не стільки розповідати щось іншим учням (щось, що вони вже можливо, знають), скільки ставити запитання, пов'язані з їхніми ролями. Наприклад, «відповідальний за інтерпретацію героїв» може запропонувати іншим учням створити «карту персонажів» або «семантичну павутинку» про якогось персонажа, а власні ідеї почне

висловлювати лише після того, як висловляться всі інші учні в його групі.

3. Для кожного конкретного обговорення відбирайте тільки найкорисніші ролі. Інколи чотирьох чи п'яти ролей цілком достатньо.

4. Учні повинні по черзі виконати всі ролі. Протягом кількох обговорень кожен учень має виступити в багатьох ролях; накопичений досвід виконання різних ролей допомагає йому усвідомити різні виміри й аспекти літератури.

5. Намагайтеся, щоб виконання ролей не ставало самоціллю під час багатогранного й насиченого обговорення літературного твору. Призначення цих ролей є способом досягнення певної мети: щоб учні висловлювали свої думки про твір. Коли розмова вже йде, ви в будь-який момент можете відійти від ролей і дати можливість розмові розвиватися далі.

СПРОЩЕНЕ СУДОВЕ СЛУХАННЯ

Мета: один з різновидів ситуативного моделювання — процес за участю трьох осіб: судді, який слухатиме обидві сторони та прийматиме остаточне рішення, обвинувачуваного й обвинувача. Дозволяє учням розіграти судовий процес з конкретної справи з мінімальною кількістю учасників та отримати певне уявлення про процедуру прийняття судового рішення. Сприяє розвитку в учнів аналізу, критичного мислення, прийняття рішень.

Кількість учнів: до 35 осіб.

Необхідний час: 25–40 хвилин.

Обладнання: можна підготувати картки з текстами чи завданнями для груп або для кожного учня, за необхідності папір, маркери.

Порядок роботи:

Крок 1. Оберіть ситуацію (судову справу, випадок, дилему) для вивчення. Перевірте, чи відповідає вона очікуваним результатам і темі уроку.

Крок 2. Підготуйте додаткову інформацію (статистику, думки авторитетів, закони та ін.) або продумайте посилання на неї. Якщо необхідно, інформація може бути представлена на дошці, в папках, книжках тощо.

Крок 3. Продумайте самі можливі варіанти розв'язання ситуації (якщо це реальна судова справа, знайдіть інформацію про її реальне розв'язання).

Крок 4. Підготуйте план проведення судового слухання. Його регламент (послідовність проведення) запишіть на дошці.

А. Вступні заяви учасників у відповідному судовому порядку. Ці заяви повинні бути обмежені визначеними часовими рамками (по 0,5–1 хвилині).

Б. Обвинувач викладає аргументацію, його опитує суддя.

В. Обвинувачений викладає суть захисту, його опитує суддя.

Г. Суддя виносить рішення та повідомляє його після того, як увесь клас знову об'єднується.

Крок 5. Проведіть разом з учнями аналіз ситуації, за якою провадитиметься слухання, скориставшись запитаннями:

- *Якими є факти:* Що відбулося? Хто є учасниками справи? Що ми про них знаємо? Які факти є важливими? Які — другорядними?
- *У чому проблема ситуації:* У чому полягає конфлікт? Яке питання нам треба вирішити, розв'язуючи ситуацію? У чому інтереси кожної зі сторін? Чому вони суперечливі?
- *Якими можуть бути аргументи:* Які аргументи можуть бути наведені на захист позиції кожної зі сторін? На які документи, інформацію ми можемо спиратися, захищаючи ту чи іншу позицію?
- *У чому полягає рішення:* Яким буде розв'язання ситуації? Чому саме таким? Якими можуть бути наслідки такого рішення? Чи існують інші шляхи розв'язання?

Крок 6. Познайомте клас з процедурою слухання зверніть увагу учнів на дошку.

Крок 7. Поділіть клас на три однакові групи: судді, обвинувачі й обвинувачені. Нехай групи підготуються до участі в засіданні:

А. Суддів необхідно проінструктувати про процедуру судочинства і дати їм час для підготовки запитань до сторін суду.

Б. Обвинувачам необхідно підготуватися до вступної промови та викладу відповідних аргументів.

В. Обвинуваченим необхідно підготуватися до захисту своєї позиції та інтересів.

Крок 8. Запропонуйте суддям сісти в різних кутках класу. Дайте їм таблички «суддя» або картки з іменами. Запропонуйте, щоб до кожного судді приєднався один обвинувачений та один обвинувач. Повідомте суддів, що коли поруч із ними будуть обидва учасники, можна починати «суд».

Крок 9. Дайте учням час на проведення судового слухання в кожній трійці.

Крок 10. Після завершення слухань попросіть кожного суддю оголосити своє рішення. Після оголошення суддями своїх рішень обговоріть з учнями процес прийняття й ухвалення рішень. Розгляньте варіанти рішення справи, які можливі в порівнянні з рішеннями, прийнятими учнями-суддями.

УЧНІВСЬКИЙ КОНГРЕС (ЗАСІДАННЯ УЧНІВСЬКОЇ РАДИ)

Мета: моделювання засідання учнівського конгресу в процесі імітаційної (симуляційної) гри дозволяє учням зрозуміти мету та порядок слухань, а також ролі й обов'язки членів державних органів, комітетів, комісій. Крім цього, учні здобувають практичний досвід у визначенні та проясненні ідей, інтересів і цінностей, пов'язаних з предметом слухання.

Кількість учнів: до 35 осіб.

Необхідний час: 45–90 хвилин.

Обладнання: можна підготувати картки з текстами чи завданнями для груп або для кожного учня, за необхідності папір, маркери, таблички для позначення робочих місць груп.

Порядок роботи:

Крок 1. Розпочавши урок, пояснить учням мету проведення учнівської ради, суть питання, що буде розглядатися.

Крок 2. Розподіліть між учнями ролі. Вони можуть визначатися залежно від складу груп, які зацікавлені у розв'язанні винесеного на засідання питання.

Ролі можуть бути, наприклад, такі: представники учнів (класів, які висувають і пропонують рішення); представники класів, які виступають проти рішення; представники батьків, учителів, адміністрації школи; секретар, який вестиме стенограму засідання та записуватиме пропозиції, що надходять; відповідальний за часовий регламент, який стежитиме за часом доповідей, щоб дати можливість виступити кожній групі.

Об'єднайте учнів у групи по п'ять чи менше осіб відповідно до ролей.

Крок 3. Пояснить учням мету засідання та порядок, якого слід буде дотримуватися. Якщо потрібно, роздайте учням інструкції для участі. Надайте час для підготовки учнів до виступів відповідно до їхніх ролей.

Крок 4. Проведіть слухання таким чином.

Засідання веде голова. Він чи вона оголошує відкриття засідання, тему та завдання — обговорення резолюції, що була підготовлена робочою групою (комітетом).

Слово надається представникові комітету для виступу на захист своєї резолюції. Час на виступ — 3 хвилини. Після його промови опоненти (опозиція) можуть ставити промовцеві запитання протягом 2 хвилин. Загальний час на виступ та запитання-відповіді не може перевищувати 5 хвилин. За часом слідкує спеціально призначена людина.

Другим виступає представник опозиції. Регламент той самий.

Після цього представники робочої групи (комітету) мають можливість зробити 2 виступи з метою підтримки своєї позиції по 3 хвилини, включно із запитаннями до промовців. Та сама процедура стосується і представників опозиції.

У разі досягнення згоди, відбувається голосування за резолюцію.

Якщо опозиція пропонує внести доповнення чи зміни, її представники мають за 2 хвилини представити свої пропозиції (кожну окремо). За кожною поправкою відбувається процедура запитань і виступів протилежної сторони. Час обговорюється головою з членами конгресу та затверджується голосуванням. Кожна поправка голосується окремо після обговорення.

На завершення роботи над резолюцією сторони мають по 2 хвилини для заключного слова, після чого відбувається голосування.

Крок 5. Проведіть обговорення уроку в такій послідовності:

- обговоріть факти й аргументи, що стосуються до теми.
- обговоріть думки учнів з приводу цього виду діяльності як способу вирішення проблем шкільного життя і визначення шляхів їх розв'язання.
- обговоріть інші питання, запропоновані учнями.

ЧИТАЄМО ТА ЗАПИТУЄМО

Мета: складніший метод читання й постановки запитань у парах. Рекомендується для вивчення матеріалу, який учні мають зрозуміти й гарно засвоїти. Робота з партнером може мати більше мотивувальне значення, ніж самостійна.

Кількість учнів: з будь-яким складом класу.

Необхідний час: до 30 хвилин.

Обладнання: один примірник тексту для кожної пари.

Порядок роботи:

Крок 1. Учні по черезно читають заданий текст за розділами. Перший учень уголос читає якийсь розділ — від одного заголовка до наступного.

Крок 2. Обидва учні вдвох вирішують, які ключові терміни написати на берегах тексту.

Крок 3. Коли перший учень закінчує читати розділ, другий ставить питання з тексту, використовуючи терміни, написані ними на берегах. Запитання мають формулюватися так, щоб бути схожими на запитання тесту, якого учні очікують за пройденим матеріалом. Учень пише кожне з цих запитань на маленькому аркуші паперу (8 × 12 см) або картці.

Крок 4. Перший учень уголос відповідає на кожне запитання. Якщо другий учень погоджується з нею, вони пишуть відповідь на це запитання на звороті картки з питанням.

Крок 5. Далі вони міняються ролями. Другий учень тепер читає наступний розділ. Обидва учасники вирішують, які ключові терміни записати на полях тексту. Перший учень, використовуючи ці терміни, формулює запитання, на які другий учень уголос відповідає. Якщо обидва згодні з відповіддю, то пишуть її на звороті картки. Учні продовжують так мінятися ролями, поки не прочитають заданий текст до кінця.

Крок 6. Користуючись цими картками із запитаннями та відповідями, учні згодом продовжують перевіряти один одного із заданого матеріалу.

Поради

Якщо ви вперше використовуєте метод «Читаємо та запитуємо», перервіть роботу учнів, коли вони закінчать читати перший розділ і поставлять до нього запитання. Обговоріть терміни, написані на берегах, їхні питання й відповіді, і за потреби надайте виправлення і поради. Після цього ви маєте ходити по класу та слухати, які запитання формулюють учні, і як

вони відповідають. Також, перш ніж учні почнуть запам'ятовувати матеріал, використовуючи свої запитання і відповіді, було б добре, аби ви переглянули їхні записи, щоб переконатися в їх адекватності та правильності.

ЧИТАННЯ В ПАРАХ / УЗАГАЛЬНЕННЯ В ПАРАХ

Мета: дозволяє учням проявляти більше ініціативи в процесі власного навчання й навчання один одного. Цей метод призначений для того, щоб сприяти різним видам мислення, а вся діяльність у сукупності спрямована на покращення розуміння тексту учнями.

Кількість учнів: з будь-яким складом класу.

Необхідний час: вимагає в 3–4 рази більше часу, ніж просте читання тексту вголос.

Обладнання: один примірник тексту для кожної пари.

Порядок роботи:

Крок 1. Виберіть інформативний текст розумної довжини. У ньому або мають бути короткі абзаци (не більше трьох речень у кожному), або вам треба розбити його на короткі розділи.

Крок 2. Якщо цей метод є новим для учнів, вам потрібно спочатку продемонструвати його:

А. Прочитайте абзац уголос і узагальніть його зміст. Зазначте, що це одна з двох ролей при виконанні цього завдання. Поясніть, що таке узагальнення, як його треба виконувати: воно коротше, ніж висхідний текст, але містить усі його основні ідеї.

Б. Сформулюйте два запитання за текстом і попросіть учнів відповісти на них. Поясніть, що це друга з двох ролей при виконанні цього завдання.

Крок 3. Попросіть учнів об'єднатися в пари. Поясніть, що один з них прочитає перший абзац (або позначений вами уривок) і узагальнить його, як ви показали. Надайте час, щоб усі це зробили. Потім перевірте розуміння, попросивши кількох учнів зробити узагальнення. Якщо необхідно, прокоментуйте відповіді.

Тепер попросіть другого учня в парі поставити запитання до цього уривку. Після того, як вони це зроблять, перевірте розуміння, попросивши кількох учнів виголосити свої запитання. Знову, якщо необхідно, зробіть коментарі, сказавши, як можна поліпшити запитання.

Крок 4. Коли учні зрозуміють, як виконується таке завдання, попросіть їх продовжувати роботу самостійно — читати, узагальнювати та ставити запитання за текстом — абзац за абзацом. Нагадуйте їм про необхідність мінятися ролями після читання й обговорення кожного абзацу.

Додаткові міркування

«Читання в парах / Узагальнення в парах» є ефективним способом залучення учнів до уважного читання важкого тексту.

Розділ V. ПРИЙОМИ І МЕТОДИ УЗАГАЛЬНЕННЯ, СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ, ОРГАНІЗАЦІЇ РЕФЛЕКСІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Коли учні зрозуміли ідеї та поняття уроку, необхідно переходити до наступної частини уроку — підсумкової. Підсумки є найбільш важливою частиною інтерактивного навчання.

Завдання цього етапу уроку: систематизувати засвоєний матеріал; застосувати нові знання в умовах нової пізнавальної ситуації; прояснити зміст опрацьованого; співвіднести реальні результати з очікуваними; проаналізувати, чому відбулося так чи інакше; зробити висновки; закріпити чи відкоригувати засвоєння; намітити нові теми для обмірковування; установити зв'язок між уже відомим і тим, що слід засвоїти, чого навчитись у майбутньому; скласти план подальших дій.

Учителів треба створити умови для того, щоб учні відрефлексували те, про що дізналися, та запитали себе, що це означає для них, як це змінює їхні попередні уявлення, зрештою, як вони зможуть це використовувати у своїй подальшій пізнавальній діяльності та в житті. Вони мають також оцінити власний рівень розуміння та засвоєння навчального матеріалу і спланувати чіткі реальні кроки його подальшого опрацювання; порівняти своє сприйняття з думками, поглядами, почуттями інших та інколи скоригувати певні позиції.

Отже, технологізація навчання передбачає обов'язкову рефлексію, під якою в педагогіці розуміють здатність людини до самопізнання, вміння аналізувати свої власні дії, вчинки, мотиви та зіставляти їх із суспільно значущими цінностями, а також діями та вчинками інших людей. Мета рефлексії — згадати, виявити й усвідомити основні компоненти діяльності — її зміст, тип, способи, проблеми, шляхи їх вирішення, отримані результати тощо.

Проведення рефлексії на уроці включає такі етапи:

- зупинка дорефлексійної діяльності. Будь-яка попередня діяльність має бути завершена чи призупинена. Якщо виникли труднощі в розв'язанні проблеми, то після рефлексії її розв'язання може бути продовжене;

- відновлення послідовності виконаних дій. Усно чи письмово відтворюється все, що зроблено, в тому числі і те, що на перший погляд здається дріб'язковим;
- вивчення відтвореної послідовності дій з точки зору її ефективності, продуктивності, відповідності поставленим завданням тощо. Параметри для аналізу рефлексійного матеріалу вибираються із запропонованих учителем;
- виявлення та формулювання результатів рефлексії. Таких результатів може бути виявлено декілька видів: предметна продукція діяльності — ідеї, пропозиції, закономірності, відповіді на запитання тощо; способи, які використовувалися чи створювалися протягом діяльності; гіпотези відносно майбутньої діяльності.

Важливим чинником, що впливає на ефективність рефлексії в навчанні, є різноманітність її форм і прийомів, їх відповідність віковим та іншим особливостям дітей. Рефлексія не повинна бути лише вербальною — це можуть бути малюнки, схеми, графіки тощо.

Навчання в межах традиційного уроку не потребує переосмислення ні від учителя, ні від учнів, у ньому немає місця рефлексійним видам діяльності. Замість цього застосовується так зване закріплення й узагальнення отриманих знань, що не дозволяє учням оцінити себе, рівень власних досягнень, шлях отримання навчальних результатів і перспективи в подальшому навчанні, і майже не передбачає наступного коригування вчителем мети та змісту навчання. На відміну від традиційного навчання, де виявлення прогалин, наприклад у засвоєнні учнями змісту навчання, є таким, що засуджується, в інтеракції — це лише привід для вчителя й учнів розібратись у тому, чому так сталося і як можна покращити навчання.

Учителям ця складова інтерактивного навчання дозволяє, крім усього, побачити реакцію учнів на навчання та внести необхідні корективи.

Таким чином, цей етап уроку має на меті:

- узагальнити, систематизувати основні ідеї;
- інтерпретувати нові поняття, ідеї;
- обмінятися думками;
- апробувати ці ідеї, а також відрефлексувати процес навчання, що відбувся;
- виявити особисте ставлення до матеріалу та процесу навчання;
- оцінити, перебіг власного навчання, його результати;
- поставити додаткові запитання.

Нижче наведені прийоми, методи та технології, що допоможуть учителю організувати підсумковий етап навчання як на уроці засвоєння нових знань, так і на спеціальних уроках, що є підсумковими до теми, розділу тощо.

Завершують цей розділ спеціальні технології рефлексії.

ПРИЙОМИ, МЕТОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

АКВАРІУМ

Мета: ефективний для розвитку навичок спілкування в малій групі, вдосконалення вміння дискутувати й аргументувати свою думку на етапі осмислення нового матеріалу. Може бути запропонований тільки за умови, що учні вже мають добрі навички групової роботи.

Кількість учнів: добре працює в групах з 4–5 осіб. У класі може бути 4–6 таких груп.

Необхідний час: від 15 до 40 хвилин.

Обладнання: можна приготувати картки із завданнями для груп.

Порядок роботи:

Крок 1. Учитель об'єднує учнів у групи по 4–5 осіб і пропонує їм ознайомитися із завданнями.

Крок 2. Одна з груп сідає в центр класу (або на початку середнього ряду в класі, де стоять парти). Це необхідно для того, щоб відокремити діючу групу від слухачів певною відстанню.

Ця група отримує завдання для проведення групової дискусії, сформульоване приблизно таким чином:

- Прочитайте завдання вголос.
- Обговоріть його в групі.
- За 3-5 хвилин дійдіть спільної думки або підсумуйте дискусію.

Крок 3. Поки діюча група займає місце в центрі, вчитель знайомить решту класу із завданням і нагадує правила дискусії у малих групах.

Крок 4. Групі в центрі кола пропонується протягом 3–5 хвилин уголос обговорити можливі варіанти розв'язання проблемної ситуації. Учні, які перебувають у зовнішньому колі, слухають, не втручаючись у перебіг обговорення.

Крок 5. Коли сплинув час, відведений для дискусії, група повертається на свої місця, а вчитель ставить до класу запитання:

- чи погоджуєтеся ви з думкою групи?
- чи була ця думка достатньо аргументованою, доведеною?
- який з аргументів ви вважаєте найбільш переконливим?

На таку бесіду відводиться не більше 2–3 хв.

Крок 6. Після цього інша група займає місце в «акваріумі» й обговорює наступну ситуацію.

Крок 7. Наприкінці вчитель має обговорити з учнями хід групової роботи, прокоментувати ступінь володіння навичками дискусії в малих групах і звернути увагу на необхідність та напрями подальшого вдосконалення таких навичок. У межах «акваріуму» можна підбити підсумки уроку або за браком часу обмежитись обговоренням роботи кожної групи.

ВІДГАДАЙ

Мета: розвиток логічного мислення, вміння ставити запитання, поповнювати термінологічний словник учнів з предметів, удосконалювати навички роботи в групі

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: до 20 хвилин.

Обладнання: аркуші паперу (формат А-4) з написаними на них термінами.

Порядок роботи:

Крок 1. Учитель підбирає 4–5 вивчених понять, виходячи з теми уроку або розділу програми, записує їх на непрозорих картках (на одній картці — один термін). Розмір карток — приблизно піваркуша формату А-4.

Крок 2. Потім учитель об'єднує клас у малі групи, причому кількість груп має відповідати числу обраних термінів. Далі він розставляє картки з написаними на них термінами поруч з кожною групою таким чином, щоб група не могла бачити свого терміна, а іншим його було добре видно.

Крок 3. Групам пропонується протягом п'яти хвилин скласти п'ять «закритих» (відповідь може бути тільки «так» або «ні») запитань, що дозволять групі дати визначення свого терміна. Наприклад, якщо йдеться про терміни, пов'язані з вивченням на уроках історії в 6-му класі розділу «Давній Єгипет», учні можуть поставити такі запитання: 1. Це людина? 2. Це явище? 3. Чи стосується цей термін простої людини? 4. Чи стосується він управління державою? 5. Це глава держави?

Крок 4. Далі організується групова взаємодія: групи обмінюються запитаннями, намагаючись відгадати своє поняття та визначити його.

Група має право поставити відразу тільки одне запитання, попередньо визначивши іншу групу, що буде на нього відповідати. Усі інші групи по черзі відповідають на запитання кожної групи.

Крок 5. Якщо група не визначила своє поняття, поставивши всі п'ять запитань, учитель пропонує іншим групам допомогти їй дати визначення поняття, прямо не вказуючи на нього (це можуть бути асоціації, порівняння тощо). Потім групі надається ще одна спроба.

Додаткові міркування

Педагог має чітко стежити за послідовністю та кількістю поставлених запитань.

Учні можуть фіксувати всі етапи роботи в зошиті та по закінченні методу проаналізувати свою діяльність.

ДЕБАТИ

Мета: поглибити розуміння засвоєної теми, навчити учнів посідати певну позицію зі спірного питання або суперечливої проблеми, підкріплю-

вати свою позицію аргументами, відбивати контраргументи, дискутувати цивілізовано.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: від 20 до 30 хвилин.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Крок 1. Підготуйте бінарне питання, тобто таке, на яке можливі дві відповіді — «так», або «ні». Учителю формулює питання, з якого думки учнів дійсно розділяться, і пише його на дошці, щоб усі бачили. (Якщо ви не впевнені, що учні з цього питання розділилися приблизно порівну, то перш ніж переходити до дебатов, попросіть їх піднести руки — щоб побачити, як розділилися думки.)

Крок 2. Учні обмірковують питання та вільно його обговорюють. Спочатку кожен учень може самостійно написати свою відповідь на аркуші паперу, а через 2 хвилини учні можуть обговорити свої відповіді з партнером у парі, щоб стимулювати додаткові ідеї.

Крок 3. Учителю просить учнів розділитися. Ті, хто вважають, що правильною є одна відповідь на питання, встають і вишиковуються вздовж однієї стіни класу; а ті, хто вважають, що правильна інша відповідь — уздовж стіни навпроти. Ті, хто не хоче приєднатися ні до тих, ні до інших (тобто, обміркувавши питання, думає, що обидві сторони частково праві, або що не права ні та, ні інша сторони), мають стати вздовж стіни між двома іншими.

Крок 4. Учителю пояснює основні правила:

А. Учні не повинні проявляти жорсткість і некоректність стосовно одне одного (учителю, можливо, варто пояснити й продемонструвати, що це значить).

Б. Якщо учні чують аргумент, що змушує їх змінити свою думку, вони мають перейти на іншу сторону (або до центру).

Крок 5. Учні з кожної сторони мають 3–4 хвилини, аби вирішити, **чому** вони на цій стороні. Потім учитель просить їх сформулювати кілька речень, що виражають їхню позицію. Учителю просить учнів з кожної сторони призначити когось, хто висловить їхню позицію.

Крок 6. Одна людина з кожної сторони (включаючи й групу тих, хто не приєднався) озвучує позицію цієї групи.

Крок 7. Тепер будь-який учень з будь-якої команди може щось сказати (контраргументи або спростування) у відповідь на те, що сказала інша команда, або ж додаткові аргументи на підтримку сторони своєї команди.

Крок 8. Учителю відслідковує, як виконується завдання, і піклується, аби тон висловлювань не почав переходити в негативні нападки. Педагог просить зробити пояснення, пропонує сам одну-дві ідеї, за потреби виступає «адвокатом диявола». Він переходить з однієї сторони на іншу, заохочує учнів переходити на іншу сторону, якщо їх переконали висловлені аргументи.

Крок 9. За 10–15 хвилин учитель просить кожну сторону узагальнити сказане.

Крок 10. Учитель «підбиває підсумки» дебатів, аналізуючи висловлені ідеї й аргументи. Або ж він може попросити кожного учня написати есе з аргументованим викладом своїх думок з цього питання.

Додаткові міркування

Дебати можуть бути корисним і енергійним способом досліджувати якісь ідеї. Але вчитель повинен уважно стежити за тим, щоб дух змагальності не захопив учнів і не перешкодив їм побачити нюанси в обговорюваних ідеях.

Поради

Протягом дебатів ви можете за допомогою пантоміми моделювати поведінку при зміні позиції: після того, як хтось пропонує гарний аргумент, ви на мить удаєте замисленого, а потім переходите на протилежну сторону.

ДЕБАТИ У ФОРМАТІ КАРЛА ПОППЕРА

Мета: формувати культуру дискусії; розвивати вміння формулювати аргументи на захист своєї позиції; навчати учнів висловлювати свою точку зору розгорнуто, у строгій логіці, але спокійно, у дружелюбній манері й формі.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: від 20 до 30 хвилин.

Обладнання: аркуші паперу (формат А-4).

Порядок роботи:

Крок 1. Об'єднайте учнів у дві групи (або кількість груп має бути кратною двом — у такому випадку ви можете провести не одну, а кілька ігор). Дайте учням можливість самим обирати, яку точку зору відстоювати, або визначте це жеребом.

Крок 2. Розкажіть про тему дебатів і правила проведення дискусії. Якщо тема дебатів нова для учасників, надайте їм необхідну інформацію та час на підготовку в групах (10–15 хвилин або більше, якщо необхідно). Під час підготовки учасники розподіляють ролі між членами групи та вирішують, як краще розпорядитися відведеним часом. Представники однієї групи можуть підготувати запитання представникам інших груп, а також коментувати аргументи своїх опонентів. Групи можуть використовувати малюнки, схеми й інші наочні приладдя. Представники груп повинні домогтися про черговість своїх виступів.

Крок 3. Проведіть обговорення теми за регламентом, представленим у таблиці 2. Представники груп виступають по черзі, відповідно до регламенту, наведеному в таблиці нижче. Кожна група має право на три виступи.

Надаючи учасникам слово, стежте за регламентом.

Крок 4. На завершення дебатів можна провести опитування серед глядачів або таємне голосування для визначення команди, яка була більш переконливою. Підбийте підсумки, якщо у вас були судді, надайте їм слово.

Таблиця 2

Формат дебатів Карла Поппера	
Виступ	Спікер
Перша промова команди ствердження	C1
Перший раунд запитань команди заперечення до команди ствердження	ПРОЗ і C1
Перша промова команди заперечення	ПРО1
Перший раунд запитань команди ствердження до команди заперечення	C3 і ПРО1
Друга промова команди ствердження	C2
Другий раунд запитань команди заперечення до команди ствердження	ПРО1 і C2
Друга промова команди заперечення	ПРО2
Другий раунд запитань команди ствердження до команди заперечення	C1 і ПРО2
Третя промова команди ствердження	C3
Третя промова команди заперечення	ПРО3
Обидві команди протягом раунду можуть узяти до 8 хвилин на підготовку будь-якого елементу дискусії.	

Додаткові міркування

Це найчастіше використовувана форма (формат) дебатів, спеціально створена для заохочування співробітництва й командного духу. Учасники дебатів працюють у командах з трьох осіб. Команди готуються відстоювати протилежні точки зору на проблему.

Тема дебатів завжди є твердженням, сформульованим приблизно так, як формулюються питання на референдумах. Наприклад, «Участь громадськості повинна стати невід'ємним елементом процесу прийняття всіх екологічно значимих рішень». Перша команда посідає стверджувальну позицію — доводить тезу за допомогою аргументів і спростовує аргументи протилежної сторони. Команда заперечення виступає проти тези й аргументів, запропонованих командою ствердження. Під час дебатів час виступу кожного учасника жорстко обмежений.

ДЕРЕВО РІШЕНЬ

Мета: як варіант техніки рішення проблеми допомагає учням проаналізувати та краще зрозуміти механізми прийняття складних рішень. Метод аналогічний описаному вище, але вибір запропонованих рішень відбувається за певною схемою.

Кількість учнів: до 30 осіб.

Необхідний час: від 20 до 30 хвилин.

Обладнання: аркуш паперу для кожної групи або пари.

Порядок роботи:

Крок 1. Оберіть проблему, дилему, що не має однозначного рішення. Вона може бути викладена у формі історії, судової справи, ситуації з життя, епізоду літературного твору. Запропонуйте учням необхідну для розв'язання проблеми інформацію (вона може бути надана і для домашнього читання заздалегідь).

Крок 2. Підготуйте на дошці або роздайте кожному учневі зразок «дерева рішень». Сформулюйте проблему для рішення, визначте суть проблеми та запишіть на дошці, заповнюючи схему (див. рис. 11).

Крок 3. Дайте необхідну додаткову інформацію щодо проблеми (або час для її пошуку, перегляду, якщо це було домашнє завдання).

Запитайте в учнів, чи дійсно хочуть розв'язати проблему люди, які мають до неї стосунок? Якщо проблема є важливою й актуальною, процес може тривати. Попросіть пояснити, чому сторони прагнуть розв'язати проблему.

Крок 4. Варіанти вирішення проблеми можна визначити шляхом проведення мозкового штурму. На цьому етапі жоден варіант не може бути неправильним. Важливо набрати якомога більше ідей.

Крок 5. Обговоріть з класом кожен з варіантів рішення, які позитивні чи негативні наслідки для кожної зі сторін він передбачає. Таким чином можна відхилити частину ідей і залишити 3–4.

Крок 6. Об'єднайте учнів у малі групи (пари) і запропонуйте кожній заповнити схему (див. рис. 11). Група має шляхом обговорення дійти спільного варіанту рішення. Якщо єдності немає, можна застосувати голосування.

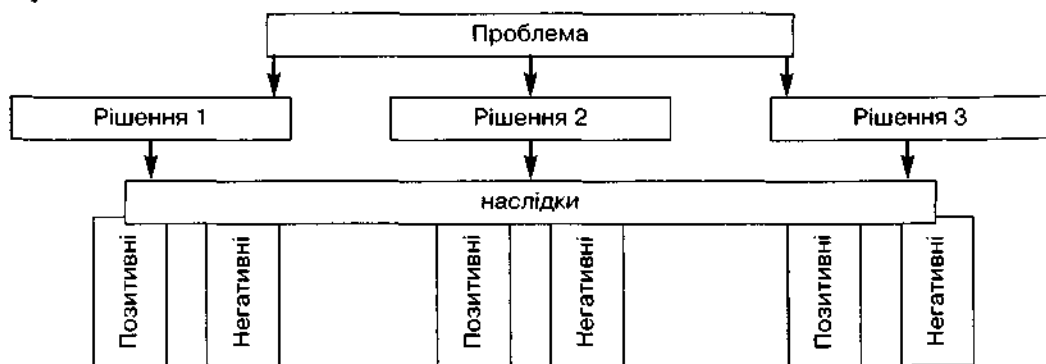

Рис. 11

Крок 7. Кожна група пропонує своє рішення. Проведіть обговорення. Можна провести голосування всього класу для вибору одного з варіантів.

ДИСКУСІЯ

Мета: сприяє розвитку критичного мислення учнів, дає можливість визначити власну позицію, формує навички аргументації та відстоювання своєї думки, поглиблює знання з обговорюваної проблеми.

Кількість учнів: до 25–30 осіб.

Необхідний час: від 7 до 25 хвилин.

Обладнання: не потребує

Порядок роботи:

Крок 1. Планування дискусії

1. Виберіть тему для дискусії. Вона має бути сформульована проблемно, щоб підходи до її висвітлення були різновекторними.
2. Дуже важливим елементом дискусії є план. Він може пропонуватись учасникам заздалегідь, напередодні дискусії. Учні, маючи такий план, можуть підготуватися до обговорення: попрацювати з літературою, довідниками, підготувати собі нотатки тощо.
3. Можна практикувати складання плану дискусії за відомою заздалегідь темою безпосередньо на початку обговорення. У такому випадку викладачеві доцільно залучити до складання плану самих учнів.
4. Підготуйте матеріал, який учні мають прочитати вдома. Постарайтесь, щоб там були представлені всі точки зору.
5. Складіть список запитань, що допоможуть вам спрямовувати обговорення та привертати увагу класу до проблеми.

Крок 2. Для того щоб дискусія була відвертою, необхідно створити в класі атмосферу довіри та взаємоповаги. Почніть з обговорення з учнями правил культури ведення дискусії.

Такі правила можна узагальнити в кількох положеннях:

1. Виступи мають здійснюватись організовано (кожен учасник може виступати лише з дозволу ведучого, повторний виступ може бути тільки після певного проміжку часу, не можна дозволяти сперечання, лайки між учасниками).
2. Кожен виступ має бути підкріплений фактами.
3. Під час обговорення слід надавати можливість висловитися кожному учаснику.
4. Кожне висловлення має бути уважно розглянуто.
5. Під час обговорення неприпустимо «переходити на особистості», чіпляти ярлики, вживати принизливі висловлювання тощо.
6. Обов'язково слід дотримуватися визначеного регламенту. Краще, коли час залишиться (його можна рівномірно розподілити наприкінці дискусії між учасниками), ніж не вистачить на колективне обговорення та підбиття підсумків.

Крок 3. Запропонуйте учням розпочати обговорення проблеми.

Крок 4. Коли час дискусії вичерпаний і треба завершити обговорення, запитайте, наприклад: «Чи ніхто не хоче ще щось додати на завершення?»

Крок 5. Виділіть досить часу для заключної частини та попросіть самих учнів підбити підсумки за такою схемою:

- Які найбільш переконливі аргументи обох сторін? Перерахуйте їх.
- Якщо під час обговорення виникли додаткові запитання, де можна отримати інформацію?

Поради

Для того, щоб дискусія була ефективною:

- Робіть помітки, які дозволять вам триматися в межах обговорюваної проблеми.
- Активно користуйтеся жестами та мімікою, які допомагають підтримувати хід дискусії, не перериваючи її.
- Для того щоб повернутись до теми обговорення, скажіть, наприклад: «Схоже ми відхилилися, повернімося до поняття...»
- Уважно слухайте учнів, слідкуйте за ходом обговорення, настроєм, не давайте відхилитися від теми.
- Не дозволяйте обговоренню перетворитися на гарячу суперечку, але й не гасіть усі прояви емоцій. Ставте конкретні запитання, щоб пробудити обговорення й абстрактні, щоб остудити запал.
- Змініть формулювання проблем, що обговорюються, або застосуйте інший прийом пожвавлення думок, якщо дискусія вщухає.

Варіантів проведення дискусії може бути багато, обирайте варіант залежно від складу класу та мети вашої взаємодії.

Варіант 1. Круглий стіл

Дискусія в невеликій (не більше 5 учнів) групі, члени якої обговорюють певне питання, спілкуючись як один з одним, так і з іншими учнями класу, які становлять аудиторію, де проходить «круглий стіл».

Варіант 2. Засідання експертної групи (або петельна дискусія)

Обмін думками в групі з 4–6 учнів із заздалегідь призначеним головою. Відбувається в два етапи: 1) обговорення обраної проблеми всіма учасниками групи; 2) виклад позиції групи у вигляді невеликих (1–2 хв.) виступів кожного її члена перед усім класом. Обговорення цієї позиції з класом не передбачається.

Варіант 3. Форум

Вид дискусії, подібний до засідань експертних груп, але на другому етапі відбувається обмін думками з аудиторією (класом).

Варіант 4. Симпозіум

Обговорення думок членів групи у вигляді виступів із заздалегідь підготовленими повідомленнями, що відбивають їхню точку зору, після чого промовці відповідають на запитання класу.

Варіант 5. Концентричні кола

На початковій фазі схожий на «круглий стіл», але спілкування членів роботи групи з аудиторією здійснюється шляхом обміну позиціями: робоча група стає аудиторією, а аудиторія перетворюється на групу, що дискутує.

Варіант 6. «6 × 6 × 6»

Одночасне обговорення шістьма групами із шести учасників певної проблеми протягом 6 хвилин. Потім ведучий створює шість нових груп таким чином, щоб у кожній з них перебував учасник, який працював у попередній дискусійній групі.

ДИСКУСІЯ У СТИЛІ ТЕЛЕВІЗІЙНОГО ТОК-ШОУ

Мета: допомогти учням попрактикуватись у публічному виступі, аргументованому висловлюванні своєї позиції, навчитися працювати з твердженнями, аргументами інших, відстоювати ідеї та сперечатися з ними, не нападаючи на своїх суперників.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: від 45 до 90 хвилин.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Крок 1. Підготовка дискусії.

- Попередньо повідомте тему дискусії її учасникам (бажано у формі дискусійного питання).
- Запросіть чи виберіть із числа учнів класу 2–5 експертів.
- Попросіть учнів придумати запитання до експертів і визначитися зі своєю позицією щодо поставленого запитання.
- Попросіть експертів підготувати додаткову довідкову інформацію з теми дискусії.
- Придумайте назву ток-шоу і виберіть ведучого.
- Організуйте аудиторію на кшталт студії (учні сідають півколом перед експертами).

Крок 2. Назвіть тему та відрекомендуйте учасникам ведучого й експертів.

Крок 3. Повідомте правила проведення ток-шоу:

- Усі учасники дискусії говорять коротко та конкретно.
- Надавати слово для виступу може лише ведучий.
- Ведучий може зупинити промовця, який перевищив ліміт часу.
- Виступ експертів триває по 1-2 хвилини кожен.

- Учні ставлять запитання експертам або роблять повідомлення (не більше 1 хвилини).
- Експерти ставлять один одному запитання.

Крок 4. Запропонуйте ведучому розпочати обговорення з надання слова експертам.

Крок 5. Після виступів експертів усі учасники шоу можуть поставити їм запитання.

Крок 6. Після відповідей експертів учасники шоу можуть висловити свою позицію щодо проблеми.

Крок 7. Експерти можуть зробити висновки.

Крок 8. Учитель пропонує учням підбити підсумки дискусії за змістом і формою її проведення.

ЗАЙМИ ПОЗИЦІЮ

Мета: обговорення будь-якої гострої проблеми з діаметрально протилежних позицій; для інтенсивної перевірки обсягу та глибини наявних знань (наприклад, термінів, ідей); для розвитку вмінь аргументувати власну позицію.

Кількість учнів: до 30 осіб.

Необхідний час: до 15 хвилин.

Обладнання: плакати «За», «Проти», «Це складне для мене питання».

Порядок роботи:

Крок 1. Запропонуйте учням дискусійне питання і попросіть їх визначити власну позицію щодо нього.

Крок 2. Розмістіть плакати з варіантами відповідей у протилежних кінцях кімнати.

Крок 3. Попросіть учнів стати біля відповідного плакату, залежно від їхньої думки щодо обговорюваної проблеми, «проголосувати ногами».

Крок 3. Виберіть декількох учасників і попросіть їх обґрунтувати свою позицію або запропонуйте всім, хто поділяє одну і ту саму точку зору обговорити її та виробити спільні аргументи на її захист.

Крок 4. Після викладу різних точок зору запитайте, чи не змінив хто-небудь з учасників своєї думки і чи не хоче перейти до іншого плакату. Запропонуйте учням перейти й обґрунтувати причини свого переходу.

Крок 5. Попросіть учасників назвати найбільш переконливі аргументи своєї та протилежної сторони.

КАРУСЕЛЬ

Мета: цей варіант кооперативного навчання найбільш ефективний для одночасного залучення всіх учасників до активної роботи з різними співрозмовниками для обговорення дискусійних питань. Застосовується для обговорення будь-якої гострої проблеми з діаметрально протилежних

позицій; для інтенсивної перевірки обсягу та глибини наявних знань (наприклад, термінів, ідей); для розвитку вмінь аргументовано відстоювати власну позицію.

Кількість учнів: до 30 осіб.

Необхідний час: до 20 хвилин.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Крок 1. Розставте стільці для учнів у два кола. Учні, які сидять у внутрішньому колі, мають розташуватися спиною до центру, а в зовнішньому — обличчям. Таким чином, кожен сидить навпроти іншого.

Крок 2. Запропонуйте учням проблему для розв'язання та дайте 1–2 хвилини на підготовку аргументів. Ураховуйте, що учасники внутрішнього кола є прихильниками однієї точки зору, а зовнішнього — протилежної.

Крок 3. За сигналом учителя учні в парах починають спілкування. Спочатку йде обмін точками зору в перших парах, подаються необхідні відомості (аргументи, оригінальний поворот проблеми тощо). Учні фіксують у себе в записничках усе, що подає протилежна сторона. Зазвичай на спілкування в парі відводиться не більше 2 хвилин — по одній на партнера.

Крок 4. За сигналом учителя всі учасники кола пересуваються на один стілець праворуч і опиняються перед новим партнером (внутрішнє коло нерухоме, а зовнішнє — рухоме). Дискусія продовжується, однак учні намагаються підібрати нові контраргументи.

Крок 5. Рух учнів продовжується протягом відведеного часу або доти, доки кожен не пройде все коло, виконуючи поставлене завдання. До кінця кола учні, зазвичай, уже відточують свою систему аргументів і здобувають досвід спілкування з різними партнерами.

Варіант 2.

У такому варіанті використання «каруселі» кожен учень, який сидить у зовнішньому колі, має аркуш з конкретним питанням (темою), і під час переміщення збирає максимум інформації, аспектів, поглядів із зазначеної проблеми. Наприкінці відбувається заслуховування окремих відповідей, обговорення того, які питання виявилися особливо складними, продуктивними чи, навпаки, швидко вичерпалися і чому, як працювали партнери тощо. У цьому випадку застосуванням методу досягається узагальнення наявних в учнів знань, активізацією їх і перетворенням на загальногрупове надбання.

Варіант 3.

У цьому варіанті застосування «каруселі» учні заздалегідь готують запитання та записують його на маленьких аркушах, а на звороті пишуть

своє ім'я. Під час роботи партнери ставлять один одному запитання, і в разі правильної відповіді учень одержує від автора запитання цю картку. Наприкінці вправи підраховується кількість зароблених карток і визначається переможець.

КРУГЛИЙ СТІЛ

Мета: розвиток умінь брати участь у колективному обговоренні, дискутувати, висловлюватися.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: від 30 до 90 хвилин.

Обладнання: плакат з темою та питаннями «круглого столу».

Порядок роботи:

Крок 1. Учитель розпочинає «круглий стіл» і визначає його функції (колективна дискусія, обговорення актуальної проблеми, пошук конкретного рішення проблеми тощо). Він пропонує учням правила «круглого столу» (це можуть бути вже відомі правила поведінки під час дискусії).

Крок 2. Учитель визначає питання «круглого столу», за кожним з яких призначається експертна група (по 2 особи).

Крок 3. Оголошується дискусія за пропонованими запитаннями: спочатку за першим запитанням, потім за другим тощо. Під час обговорення вчитель послідовно надає слово кожному з бажаючих учнів, заохочуючи тих, хто мовчить. Експертні групи фіксують думки з кожного питання.

Крок 4. Експертним групам по черзі надається слово для підбиття підсумків дискусії з кожного питання.

Крок 5. Учитель проводить з учнями обговорення того, що відбулося, їхніх вражень і думок.

Крок 6. Учитель підбиває підсумки, за необхідності може узагальнити виступи експертних груп.

БЕЗПЕРЕРВНА ШКАЛА ДУМОК

Мета: розвиток в учнів навичок прийняття особистого рішення та вдосконалення вміння аргументувати свою думку. Розглядаючи полярні точки зору з проблеми, що дискутується, учні знайомляться з альтернативними позиціями, поглядами; прогнозують, які наслідки буде мати та чи інша точка зору для окремих людей чи політичних рішень; навчаються на практиці відстоювати свою позицію, вислуховувати думки інших; отримують додаткові знання з теми, що вивчається.

Кількість учнів: до 25–30 осіб.

Необхідний час: до 20 хвилин.

Обладнання: не потребує

Порядок роботи:

Варіант 1

Крок 1. Оберіть дискусійну проблему, що передбачає наявність обґрунтованих, діаметрально протилежних точок зору.

Крок 2. Охарактеризуйте полярні точки зору, розглядаючи кожну досить детально та ґрунтовно. У протилежних кінцях класу можуть бути виішені плакати з альтернативними думками.

Крок 3. Дайте учням час обдумати й аргументувати свою позицію.

Крок 4. Учням пропонується зайняти місце десь уздовж уявної лінії між двома крайніми позиціями відповідно до того, з яким із цих крайніх полюсів вони більш згодні.

Крок 5. Учитель пропонує учням обговорити з товаришами, які стоять поруч, свої відповіді на це питання — для того, щоб переконатися, що вони стоять разом з тими, хто поділяє їхню точку зору. Якщо з'ясовується, що їхні точки зору відрізняються, то їм необхідно пересунутися в той чи інший бік.

Крок 6. Попросіть, щоб один учень від кожної групи сформулював позицію своєї групи з цієї проблеми. Якщо учні пояснюватимуть причину, але не аргументуватимуть, наполягайте на аргументах.

Крок 7. Для того щоб переконатись, що учні уважно слухають один одного, слід попросити їх навести аргументи, які хоч і суперечать їх поглядам, але є деякою мірою обґрунтованими, примушують їх замислитись і, можливо, переоцінити свою позицію.

Крок 8. Попросіть учнів оцінити інші точки зору. Учні можуть змінити свою позицію та зайняти нове місце в ланцюгу.

Крок 9. Обговоріть з учнями наслідки різних точок зору.

Додаткові міркування

Учні із задоволенням виконують це завдання, тому що їм подобається зухатися по класу й обговорювати свою думку з іншими. Цікаво фізично продемонструвати їм, що означає «зайняти позицію» і «змінювати свою позицію» з проблемного питання.

Варіант 2

Крок 1. Оберіть дискусійну проблему, що передбачає наявність обґрунтованих, діаметрально протилежних точок зору.

Крок 2. Схарактеризуйте полярні точки зору, розглядаючи кожну досить детально та ґрунтовно. У протилежних кінцях класу можуть бути виішені плакати з альтернативними думками.

Крок 3. Дайте учням час обдумати й аргументувати свою позицію. Запропонуйте їм викласти свою точку зору в письмовому вигляді.

Крок 4. Якщо бракує часу та місця в класі, можна не пропонувати всім учням утворювати єдиний ланцюг. Поки вони письмово аргументують свою позицію, учитель проводить на дошці безперервну пряму лінію, роз-

ташували альтернативні точки зору на різних кінцях.

Крок 5. Позицію кожного можна позначити на дошці схематично, прослухавши аргументи, або прикріпити на дошці аркуші з письмовими аргументами кожного.

Крок 6. Учитель може вибірково зачитати аргументи учнів, які дотримуються протилежних точок зору.

Крок 7. Попросіть учнів оцінити інші точки зору. Дехто може змінити свою позицію та зайняти нове місце в ланцюгу.

Крок 8. Обговоріть з учнями наслідки різних точок зору.

ОБМІН ПРОБЛЕМАМИ

Мета: навчити учнів визначати важливі питання в навчальному матеріалі, формулювати проблеми, пов'язані з цими питаннями, а також взаємодіяти з іншими учнями.

Кількість учнів: добре працює в групах з 4–5 осіб. У класі може бути будь-яка кількість таких груп.

Необхідний час: від 15 до 40 хвилин.

Обладнання: використання цього методу не вимагає якихось спеціальних матеріалів.

Порядок роботи:

Крок 1. Попросіть кожну групу записати на аркуші паперу проблему й віддати цей аркуш іншій групі.

Крок 2. Група, отримавши проблему, має вирішити її. Після того як група отримує аркуш паперу із завданням, у них є обмежена кількість часу для обмірковування рішення цього завдання.

Крок 3 (факультативно). Після того як завдання виконане, група може спланувати «урок», щоб навчити вирішенню цього завдання іншу групу. При навчанні вони повинні:

- 1) показувати, а не розповідати;
- 2) залучити учнів.

ОДНА ХВИЛИНА

Мета: розвиток усвідомлення теми учнями, мислення, вміння висловлюватися.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: до 10 хвилин.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Крок 1. Учитель називає метод і пояснює порядок роботи: учням називається поняття і пропонується без підготовки протягом 1 хвилини створити зв'язний текст.

Крок 2. Учитель звертається до одного з учнів, називає поняття (це звичай термін, ключове слово, питання уроку тощо) і пропонує протягом 1 хвилини (він стежить за часом) висловитися на цю тему. Коли час витік, учитель зупиняє мовця.

Крок 3. Потім учитель дає таке саме завдання другому, третьому і так далі учневі, причому кожного разу називаючи нове поняття.

Крок 4. Після завершення проводиться бесіда за такими запитаннями: «Чи сподобався вам метод, чому?», «Як ви оцінюєте власну діяльність, чому?» «Про що можливо ви замислились під час цієї роботи?».

ОЦІНЮВАЛЬНА ДИСКУСІЯ

Мета: розвивати критичне мислення, уміння визначати власну позицію, формувати навички аргументації та відстоювання своєї думки, дотримуватись правил участі у дискусії, поглибити знання з обговорюваної проблеми.

Кількість учнів: до 25–30 учнів.

Необхідний час: 7–25 хвилин.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Крок 1. Підготовчий етап такий самий, як і для інших видів дискусії. Крім того, вчитель готує для кожної групи листок оцінювання роботи її учасників.

Крок 2. На початку уроку необхідно об'єднати учнів у групи по 8–10 осіб.

Одна з груп розташовується в центрі аудиторії, а решта учнів разом із учителем розміщується довкола них. Вони є спостерігачами, а також мають оцінювати дискусію. За кожним з них вчитель «закріплює» одного з учасників дискусії, якого вони будуть оцінювати.

Крок 3. Учні в центрі обговорюють проблему (дискусія може тривати від 8 до 20 хвилин, залежно від теми).

У своїй роботі учасники обговорення користуються планом, аби не ухилятися від обраної теми. Перехід в обговоренні від одного пункту плану до іншого має бути переконливим та аргументованим. Учитель може попередньо навести приклад такого переходу та продемонструвати його учням.

Тільки за відсутності бажаючих щось додати по суті до сказаного, можна переходити до наступного пункту плану дискусії.

Учитель має керувати процесом обговорення та заохочувати учасників до творчої дискусії.

Крок 4. Протягом дискусії вчитель та спостерігачі записують у спеціально підготовлену таблицю з прізвищами учасників заохочувальні та штрафні бали. Кожен зі спостерігачів отримує листок індивідуального оцінювання свого учасника дискусії, де записується вид діяльності, за

який можна додавати чи віднімати бали. Він може бути представлений у вигляді такої таблиці (див. табл. 3, учитель може скласти і власний варіант таблиці).

Таблиця 3

№ з/п	Вид діяльності	Кількість балів	Прізвище
1	Визначення позиції учасника в дискусії	+ 2 бали	
2	Формування сутнісного зауваження	+ 1 бал	
3	Використання аргументів та джерел інформації	+ 2 бали	
4	Залучення до дискусії інших учасників	+ 1 бал	
5	Наведення уточнювальних запитань з метою подальшого розвитку дискусії	+ 1 бал	
6	Виявлення протиріччя в аналізі явища	+ 2 бали	
7	Пасивність у дискусії	- 1 бал	
8	Перебивання інших учасників	- 1 бал	
9	Намагання говорити тільки самому	- 1 бал	
10	Припинення інших учасників	- 1 бал	
11	Загальна кількість балів	=	

Крок 5. На завершення дискусії вчитель підраховує кількість балів і виставляє оцінку кожному учасникові. Для оцінювання кожного залучаються також спостерігачі з числа учнів.

Крок 6. Далі вчитель підбиває підсумки, аналізує діяльність кожного з учасників, оголошує суму набраних ними балів.

Крок 7. З метою закріплення одержаних протягом дискусії знань учитель на завершення може дати групі письмове завдання за варіантами.

Додаткові міркування

Це один з найскладніших способів обговорення дискусійних проблем. Оцінювальну дискусію можна використовувати лише тоді, коли учні навчилися працювати в групах і засвоїли технології вирішення проблем. Метою проведення такого виду дискусії є не стільки прояснення позицій сторін, скільки вдосконалення навичок дискутування.

Оцінювальну дискусію можна порівняти зі «зборами друзів». На таких зустрічах здійснюється обмін думками та інформацією. У підгрупах ніхто не тисне, не домінує і не здійснює авторитарного контролю за обговоренням, аби через декілька хвилин висловити «єдиний правильний» погляд на ту чи іншу проблему. Учасники дискусії в малих групах дуже швидко обмінюються інформацією, думками, залучають один одного до творчого процесу обговорення.

ПАВУТИНКА ДИСКУСІЇ

Мета: поміркувати над тим, що вивчено, подумати про висновки, які можна зробити на основі змісту, відігравати активну роль в обговоренні, займати позицію з проблем, що дебатовуються, або суперечливих питань, підкріплювати свою позицію аргументами та співпрацювати з іншими, щоб просувати певну точку зору.

Кількість учнів: щонайменше 2 групи з чотирьох учнів у кожній, а таких груп може бути скільки завгодно.

Необхідний час: від 20 до 30 хвилин.

Обладнання: аркуш паперу для кожної групи.

Порядок роботи:

Крок 1. Учителю необхідно підготувати бінарне питання, тобто таке, на яке можна дати дві обґрунтовані відповіді. На нього можна відповісти або «так», або «ні», підкріпивши свою відповідь аргументами.

Крок 2. Учитель просить пари учнів підготувати таблицю «Павутинка дискусії» (див. табл. 4). Потім парам дається 4–5 хвилин, щоб продумати аргументацію та написати по три причини на підтримку **обох** сторін у дискусії. Вони перераховують ці аргументи в таблиці «Павутинка дискусії».

Таблиця 4

Запитання	
Згоден (-а)!	Я не згоден (-а)!
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
Висновок:	

Крок 3. Кожна пара учнів поєднується з іншою парою. Вони розглядають ті відповіді, які дали на підтримку обох сторін з цього питання, і роблять доповнення до своїх списків.

Крок 4. Чотири учні обговорюють це питання, поки дійдуть певного висновку. Тобто, у своїй четвірці учні досягають згоди відносно певної позиції цього питання та перераховують аргументи, які підкріплюють цю позицію. Свою позицію вони записують до клітинки «Висновок» у таблиці «Павутинка дискусії».

Крок 5. Учитель викликає кілька четвірок і просить їх коротко повідомити свою позицію й аргументи на її підтримку. Можна запропонувати групам провести дискусію один з одним, якщо виявиться, що вони зайняли зні позиції з цього питання.

Поради

Добре, якщо вчитель заздалегідь вирішить для себе, наскільки він хоче, щоб учні дійшли згоди із запропонованого питання. На такі питання, які ми називаємо питаннями «вищого порядку», найчастіше не можна дати якусь однозначну відповідь, обґрунтовану гарними аргументами. Було б помилкою намагатися змусити учнів досягти однієї відповіді на подібне питання. Ми як учителі хочемо лише, щоб наші учні зайняли якусь позицію з цього питання та підкріпили б її аргументами. З іншого боку, там, де згода можлива, ми не повинні уникати цього.

ПУБЛІЧНИЙ ФОРУМ

Мета: допомогти учням попрактикуватись у тому, як робити твердження й захищати їх аргументами в умовах, коли інші висувають інші твердження. Навчитися працювати з твердженнями, аргументами й дискусіями, відстоювати ідеї та сперечатися, не нападаючи на своїх суперників.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: від 45 до 90 хвилин.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Крок 1. Повідомте учнів про тему форуму (це має бути певна дискусійна проблема, наприклад життя громади, чи дискусійне питання, що передбачає багато точок зору щодо його розв'язання) та об'єднайте їх у групи. Вони можуть посідати протилежні позиції щодо питання або мати певні соціальні ролі для груп, з якими пов'язані різні позиції щодо обговорюваного питання (учителі, батьки, селяни тощо).

Крок 2. Підготуйте та роздайте або поясніть, де знайти інформацію з теми форуму. Учні повинні підготуватися до початку обговорення. Під час підготовки група повинна розподілити ролі, подумати, як краще використати відведений для виступів час, підготувати питання для інших груп.

Крок 3. Підготуйте аудиторію. Розташуйте столи по колу для загальної дискусії та передбачте місце для окремих доповідачів.

Крок 4. Починаючи форум, ще раз оголосіть тему обговорення та відрекомендуйте групи. Нагадайте правила ведення дискусії.

Крок 5. Визначте час і порядок проведення дебатів. Наприклад, на підготовку в групах можна виділити 15 хвилин, на виступ кожної групи — 10 хвилин (може бути три виступи: обґрунтування своєї позиції та дві відповіді на виступи й питання інших груп), на загальну дискусію — 15 хвилин. Для оцінки виступів учасників можна запросити експертів.

Крок 6. Надайте слово промовцям і строго слідкуйте за регламентом.

Крок 7. Якщо було завдання знайти спільне рішення, то після дискусії можна провести голосування.

Крок 8. Підбийте підсумки, а якщо були експерти — дайте їм слово.

ПАВУТИНКА ДИСКУСІЇ

Мета: поміркувати над тим, що вивчено, подумати про висновки, які можна зробити на основі змісту, відігравати активну роль в обговоренні, займати позицію з проблем, що дебатовуються, або суперечливих питань, підкріплювати свою позицію аргументами та співпрацювати з іншими, щоб просувати певну точку зору.

Кількість учнів: щонайменше 2 групи з чотирьох учнів у кожній, а таких груп може бути скільки завгодно.

Необхідний час: від 20 до 30 хвилин.

Обладнання: аркуш паперу для кожної групи.

Порядок роботи:

Крок 1. Учителю необхідно підготувати бінарне питання, тобто таке, на яке можна дати дві обґрунтовані відповіді. На нього можна відповісти або «так», або «ні», підкріпивши свою відповідь аргументами.

Крок 2. Учитель просить пари учнів підготувати таблицю «Павутинка дискусії» (див. табл. 4). Потім парам дається 4–5 хвилин, щоб продумати аргументацію та написати по три причини на підтримку **обох** сторін у дискусії. Вони перераховують ці аргументи в таблиці «Павутинка дискусії».

Таблиця 4

Запитання	
Я згоден (-а)!	Я не згоден (-а)!
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
Висновок:	

Крок 3. Кожна пара учнів поєднується з іншою парою. Вони розглядають ті відповіді, які дали на підтримку обох сторін з цього питання, і роблять доповнення до своїх списків.

Крок 4. Чотири учні обговорюють це питання, поки дійдуть певного висновку. Тобто, у своїй четвірці учні досягають згоди відносно певної позиції з цього питання та перераховують аргументи, які підкріплюють цю позицію. Свою позицію вони записують до клітинки «Висновок» у таблиці «Павутинка дискусії».

Крок 5. Учитель викликає кілька четвірок і просить їх коротко повідомити свою позицію й аргументи на її підтримку. Можна запропонувати групам провести дискусію один з одним, якщо виявиться, що вони зайняли різні позиції з цього питання.

Поради

Добре, якщо вчитель заздалегідь вирішить для себе, наскільки він хоче щоб учні дійшли згоди із запропонованого питання. На такі питання, які ми називаємо питаннями «вищого порядку», найчастіше не можна дати якусь однозначну відповідь, обґрунтовану гарними аргументами. Було б помилкою намагатися змусити учнів досягти однієї відповіді на подібне питання. Ми як учителі хочемо лише, щоб наші учні зайняли якусь позицію з цього питання та підкріпили б її аргументами. З іншого боку, там, де згода можлива, ми не повинні уникати цього.

ПУБЛІЧНИЙ ФОРУМ

Мета: допомогти учням попрактикуватись у тому, як робити твердження й захищати їх аргументами в умовах, коли інші висувають інші твердження. Навчитися працювати з твердженнями, аргументами й дискусіями, відстоювати ідеї та сперечатися, не нападаючи на своїх суперників.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: від 45 до 90 хвилин.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Крок 1. Повідомте учнів про тему форуму (це має бути певна дискусійна проблема, наприклад життя громади, чи дискусійне питання, що передбачає багато точок зору щодо його розв'язання) та об'єднайте їх у групи. Вони можуть посідати протилежні позиції щодо питання або мати певні соціальні ролі для груп, з якими пов'язані різні позиції щодо обговорюваного питання (учителі, батьки, селяни тощо).

Крок 2. Підготуйте та роздайте або поясніть, де знайти інформацію теми форуму. Учні повинні підготуватися до початку обговорення. Під час підготовки група повинна розподілити ролі, подумати, як краще використати відведений для виступів час, підготувати питання для інших груп.

Крок 3. Підготуйте аудиторію. Розташуйте столи по колу для загальної дискусії та передбачте місце для окремих доповідачів.

Крок 4. Починаючи форум, ще раз оголосіть тему обговорення та відрекомендуйте групи. Нагадайте правила ведення дискусії.

Крок 5. Визначте час і порядок проведення дебатів. Наприклад, на підготовку в групах можна виділити 15 хвилин, на виступ кожної групи – 10 хвилин (може бути три виступи: обґрунтування своєї позиції та дві відповіді на виступи й питання інших груп), на загальну дискусію — 15 хвилин. Для оцінки виступів учасників можна запросити експертів.

Крок 6. Надайте слово промовцям і строго слідкуйте за регламентом.

Крок 7. Якщо було завдання знайти спільне рішення, то після дискусії можна провести голосування.

Крок 8. Підбийте підсумки, а якщо були експерти — дайте їм слово.

Додаткові міркування

Публічний форум — один з найскладніших способів обговорення дискусійних проблем. Його можна проводити лише тоді, коли учні навчилися працювати в групах і засвоїли технології вирішення проблем. Поділ на протилежні точки зору набуває в цій технології найбільшої гостроти, оскільки учням необхідно довго готуватися й публічно обґрунтовувати правильність своєї позиції. Кожна група має переконати опонентів і схилити їх до зміни своєї позиції. Однак можна поставити й інше завдання — спільно вирішити поставлену проблему. У такому разі учні повинні будуть, висловивши свою точку зору, уважно вислухати протилежну сторону, щоб знайти точки дотику. Важливо, щоб учасники дискусії не переносили емоції один на одного, а спілкувалися спокійно.

ПИСЬМОВА (ТИХА) ДИСКУСІЯ

Мета: організувати змістовне обговорення теми заняття; розвивати вміння письмово аргументувати свою позицію, наводити чіткі й конкретні тези; розвивати комунікативні навички.

Кількість учнів: до 20.

Необхідний час: від 30 до 40 хвилин.

Обладнання: аркуші паперу (формат А-4), фломастери, маркери.

Порядок роботи:

Крок 1. На початку уроку вчитель вивішує три аркуші паперу, на кожному з яких чітко позначена позиція з обговорюваної проблеми, знайомить учнів з темою письмової дискусії, позиціями, механізмом проведення обговорення та дає їм можливість поставити уточнювальні запитання, пов'язані з організацією та проведенням дискусії.

Обговорення теми проходить у такий спосіб. Учасникам необхідно підійти до всіх трьох аркушів паперу, ознайомитися з їх змістом і обміркувати його.

Учень, готовий зафіксувати на одному з аркушів тезу чи аргумент на підтримку або спростування тієї чи іншої позиції, бере фломастер, пише своє ім'я, ставить двокрапку, записує аргумент або тезу, а потім іде до інших аркушів для того, щоб висловити свою думку стосовно існуючих позицій.

У процесі дискусії учасники знайомлять з уже пред'явленими аргументами й тезами інших учнів. Вони також можуть письмово висловити своє ставлення до вже наявних висловлювань: для цього учасник пише на аркуші своє ім'я, малює стрілку та вказує ім'я автора раніше написаної тези. Такий запис дозволить усім іншим учням побачити зв'язок між аргументами і тезами, що наводяться, не втратити логіки обговорення, не вийти за межі теми дискусії.

Крок 2. Процес мовчазного обговорення триває 30 хвилин. Після завершення дискусії педагог разом з учнями підбиває підсумки.

Додаткові міркування

Кожен учень має записувати лише чітко та коротко сформульовану думку. Між учасниками відсутні вербальні контакти. Процес обговорення позицій проходить лише в письмовій формі.

ПИСЬМОВІ ДЕБАТИ

Мета: формувати культуру дискусії; розвивати вміння формулювання аргументів на захист своєї позиції; розвивати навички письмової мови.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: від 20 до 30 хвилин.

Обладнання: аркуші паперу (формат А-4).

Порядок роботи:

Крок 1. Учитель ознайомлює учнів з темою, що є предметом дебатов, і з порядком їх проведення. Він об'єднує учнів у пари та визначає, яку позицію буде відстоювати кожен учасник (наприклад, один — прихильник цієї позиції, інший — противник). Якщо в групі непарна кількість учнів, то педагог організує роботу однієї трійки.

Крок 2. Учні сідають спиною один до одного. Педагог зачитує твердження, і учні розпочинають письмовий діалог. На формулювання аргументів на захист власної позиції відводиться 5 хвилин. Учасники записують аргументи на аркуші паперу у вигляді розгорнутих тез.

Крок 3. По закінченні відведеного часу учні міняються аркушами, читають тези своїх опонентів і наводять антитези (заперечення). Час роботи — 5 хвилин. Така процедура обміну аркушами повторюється 2–3 рази.

Крок 4. В останньому раунді учні індивідуально або в парах пишуть підсумкову роботу з теми дискусії та здають зошити вчителю.

Крок 5. При підведенні підсумків письмових дебатов педагог може спитати: «Які були кращі аргументи партнера?», «Що сподобалося в аргументах твого партнера?», «Що викликало здивування в цих аргументах?».

Додаткові міркування

Можна оцінити індивідуальну роботу учнів або роботу в парах. Якщо педагог планує виставити оцінки за роботу, він має попередити про це на початку заняття.

ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ РЕФЛЕКСІЇ НАПРИКІНЦІ УРОКУ

Мета: дати учням можливість оцінити зміст і діяльність на уроці, вчителю — отримати зворотний зв'язок, який фіксує найбільш важливі для учнів моменти заняття.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: від 5 до 10 хвилин.

Обладнання: не потребує.

Порядок роботи:

Варіант 1. Рефлексивна бесіда

Після окремих вправ і фрагментів уроку можна провести усне обговорення за питаннями: «З якою метою ми робили цю вправу?», «Які думки вона у вас викликала?», «Які почуття?», «Чому ви особисто навчилися?», «Чого б хотіли навчитися надалі?».

Варіант 2. Листи самооцінювання

Наприкінці уроку після інтерактивної діяльності учням пропонується заповнити листи самооцінювання (див. табл. 5–7). Після цієї роботи вчитель може попросити кількох учнів прочитати свою оцінку та прокоментувати її, запитати, чого б вони хотіли навчитися на подальших уроках. Ці оцінки вчитель може врахувати на тематичному оцінюванні тощо.

Таблиця 5

Листок оцінювання вміння висловлюватися

Ім'я, прізвище _____

Критерії оцінки (0 — потребує вдосконалення; 1 — задовільно; 2 — прекрасно)

Критерії	Бали
Я вмію підбирати аргументи та чітко висловлювати їх	
Я вмію робити логічні висновки	
Я успішно застосовую парафразування	
Я вмію ставити запитання	
Я вмію сказати «ні»	
Я вмію аргументовано відповідати на критику	

Таблиця 6

Колективна оцінка учнями діяльності малої групи

ПОКАЗНИКИ	Завжди	Звичайно	Іноді	Ніколи
1. Ми перевіряли, чи всі учасники групи розуміють, що потрібно зробити				
2. Ми відповідали на запитання, даючи пояснення, коли це було необхідно				
3. Ми з'ясовували те, що було нам незрозуміло				
4. Ми допомагали одне одному, щоб усі могли зрозуміти і застосувати на практиці отриману інформацію				
5. Ми надавали всім можливість узяти участь в обговоренні, прийнятті рішення та представленні результатів роботи групи				

Підписи членів групи: _____

Оцінка учнем власної участі в роботі малої групи

Як добре я працював зі своїми товаришами?	Завжди	Звичайно	Іноді	Ніколи
1. Я співробітничав з іншими, коли ми працювали на досягнення спільних цілей				
2. Я ретельно працював над завданням				
3. Я висловлював нові ідеї				
4. Я вносив конструктивні пропозиції, коли мене просили допогти				
5. Я підбадьорював інших				

Варіант 3. Незакінчене речення

Незакінчене речення може бути усним і письмовим. Воно має пропонувати учням підсумкові рефлексивні формули, наприклад: «Для мене сьогодні важливим було...», «Сьогодні я навчився...», «Мені хотілося надал навчитися...»

Варіант 4. Есе

Наприкінці уроку учням пропонується написати коротке есе з чітким викладенням власної позиції або твір-п'ятихвилинку, у якому слід дати відповідь на основне питання уроку.

Якщо учні ще не знайомі з пропонованим видом діяльності, вчитель може підготувати зразок оформлення есе на окремому аркуші для кожного учня.

Зразок формату письмової роботи — есе

Ім'я: _____

Дата: _____

Тема: _____

1. Проблема, яку учень має розв'язати, наприклад: «Чи повинна ООН санкціонувати застосування сили, щоб зупинити світовий тероризм?»

2. Аргументи «за»

а) _____

б) _____

в) _____

3. Аргументи «проти»

а) _____

- б) _____
в) _____

3. Висловіть своє ставлення до проблеми у вигляді зрозумілого абзацу.

4. Продовжуйте писати есе (відповідь на питання) на решті місця на аркуші. Пишіть розбірливо, розділяйте текст на абзаци. Пам'ятайте, що ви обмежені обсягом цього аркуша, тому плануйте висловлення заздалегідь.

Варіант 5. Бліц-дискусія

Наприкінці уроку проводиться коротка дискусія, що відбиває його тему. Наприклад, за такою схемою: *«Спробуйте знайти в своєму житті приклади.... Які думки, почуття це у вас викликало? Які викликає зараз? Як ви будете реагувати на прояви... зараз? Яке значення мав для вас урок?»*.

Варіант 6. Одним словом

Наприкінці уроку вчитель вивішує аркуш паперу (формат А-1) і просить учнів відзначити те, що найбільше сподобалося їм на уроці: зміст, методи, атмосфера, власна діяльність, результати тощо.

Обраний момент учні мають назвати одним словом, що змістовно розкривало б зроблений вибір. Учитель фіксує це слово на папері і за необхідності просить учнів його прокоментувати.

Варіант 7. Потяг

На аркуші паперу вчитель малює потяг. Кожен вагон — це один розділ. На вагонах малюють віконця, що відповідають темам розділу. Назву вивченого розділу пишуть на паровозі.

Малюнок вивішується в класі, кожна тема вписується у віконце. Для кожного уроку вчитель готує невеличкі картки на кожного учня.

Наприкінці уроку (вивчення теми) вчитель пропонує кожному учневі зафіксувати на картках головні думки, ідеї, що сподобалось чи не сподобалось на занятті. Потім картки прикріплюються у відповідне віконце вагону.

Варіант 8. Мішень

Учні малюють у зошитах мішень (див. рис. 12). Три частини її заповнює учень (у кожній частині фіксується певний аспект уроку), а в четвертій оцінку виставляє вчитель.

Наприкінці уроку вчитель просить учнів виставити оцінки і здати зошити. Перевіряючи зошити, він виставляє у своєму секторі оцінку учневі, за необхідності супроводжуючи її коментарем. Якщо оцінки учня та вчителя збігаються, можна перенести їх у журнал, якщо ні — відбувається процес погодження.

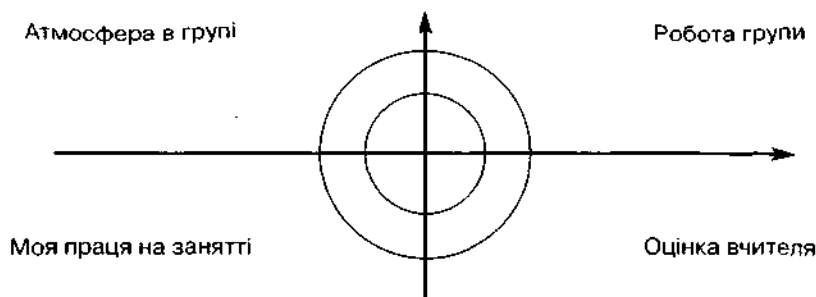

Рисунок 12

Варіант 9. Зарядка

Учитель пропонує учням встати в коло і дати оцінку окремим компонентам уроку через виконання окремих рухів, а також висловити своє ставлення до того, що відбулося.

Рухи можуть бути такими:

- присісти — дуже низька оцінка, негативне ставлення;
- злегка присісти — невисока оцінка, байдуже ставлення;
- звичайна поза, руки вздовж тулуба — задовільна оцінка, спокійне ставлення;
- руки зігнуті в ліктях — гарна оцінка, позитивне ставлення;
- піднести руки догори, плескати в долоні — дуже висока оцінка, захоплення.

Учитель знайомить учнів з рухами, пояснюючи їхнє значення. Після цього він може називати окремі елементи уроку: зміст, методи, робота в групах, власна діяльність учня, діяльність учителя, а учні рухами висловлюють свою оцінку та ставлення.

Варіант 10. Анкета-газета

Учням пропонується відобразити своє ставлення, дати оцінку уроку навчального курсу, виховного заходу у вигляді дружніх карикатур, малюнків, поезій, невеличких текстів, побажань, пропозицій, зауважень, запитань та ін. на великому аркуші паперу. Після того, як усі взяли участь у випуску газети, вона має бути вивішена у класі.

ПУСТИЙ СТИЛЕЦЬ

Мета: поглибити знання учнів з обговорюваної теми, звернути увагу на різноманітність думок і точок зору на запропоновану проблему, розвивати вміння учнів здійснювати вибір і аргументувати його.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: до 20 хвилин.

Обладнання: 4 аркуші паперу з написаними твердженнями. Розташування меблів у формі «Коло».

Порядок роботи:

Крок 1. Учитель обирає тему, готує 4 твердження, що представляють різні точки зору на обговорюване питання, і розставляє меблі у формі «Коло». Кожне твердження він записує на окремому великому аркуші паперу й розміщує на підлозі, створюючи коло. Учні підводяться і, переходячи від аркуша до аркуша, знайомляться зі змістом тверджень. Потім кожен з них вибирає те твердження, з яким він погоджується, і сідає біля нього. Таким чином створюються малі групи для дискусії.

Крок 2. Кожна група протягом 10–15 хвилин обговорює зміст твердження, фіксуючи аргументи, що підтверджують її вибір.

Крок 3. Після обговорення в малих групах перед кожною з них ставиться один стілець, на який сідає представник групи, щоб висловити спільно вироблену думку з обговорюваної теми й почати дискусію. Час виступу — 2–3 хвилини.

Завершивши виступ, він повертається до малої групи. Кожний учень може продовжити дискусію, висловлюючи свою думку, підтримуючи аргументами позицію групи або підкреслюючи неточності попередніх виступів. Для того щоб включитися в обговорення, він повинен зайняти пустий стілець, що знаходиться перед його малою групою. Учасник може зайняти пустий стілець тільки один раз.

Крок 4. Учитель завершує дискусію за 5 хвилин до кінця уроку, щоб підбити підсумки роботи груп і, якщо необхідно, виставити оцінки.

Додаткові міркування

Кількість тверджень не повинна перевищувати чотирьох. Якщо в учня виникли складності у визначенні своєї позиції, вчитель може запропонувати йому вибрати твердження, найближче до його переконань. При великій кількості учнів у малих групах і бажанні всіх членів команди брати активну участь учитель може обмежувати час виступу представників команд.

СПІЛЬНЕ ОПИТУВАННЯ

Мета: організувати глибоке обговорення проблемного або літературного тексту.

Кількість учнів: від 8 до 20 (якщо в класі більше 20 учнів, то другій половині учнів можна дати інше завдання, поки з першою половиною ви проводите обговорення).

Необхідний час: від 25 до 45 хвилин.

Обладнання: текст, який учні мають можливість прочитати самостійно.

Порядок роботи:

Крок 1. Оберіть текст, що сприятиме дискусії. Він має допускати більше ніж одну інтерпретацію (тому не будь-який текст підійде) і порушувати цікаві проблеми.

Крок 2. Дайте учням можливість прочитати матеріал. Бажано, щоб вони прочитали текст двічі, перш ніж ви будете його обговорювати.

Крок 3. Підготуйте чотири або п'ять питань для обговорення. Це мають бути «інтерпретаційні» питання, які повинні відповідати таким критеріям:

- Це мають бути реальні питання, на кшталт тих, які ставлять приятели після перегляду фільму, що викликає неоднозначну реакцію.
- На такі питання є більш ніж одна обґрунтована відповідь (Це критерій, що сприяє дискусії. Якщо цей критерій не виконаний, то обговорення не стане справжньою дискусією).
- Питання мають бути сформульовані на основі тексту і передбачати обговорення різних його інтерпретацій, а не фантазії чи уявлення учнів.

Крок 4. Педагог записує перше питання на дошці та пропонує учням відповісти на нього.

Крок 5. Учитель просить учнів подумати над цим питанням, а потім коротко записати свої відповіді. (Якщо учні дуже маленькі, і тому запис відповіді буде занадто трудомістким, учитель може сказати, що він порахує до 60, перш ніж попросити кого-небудь відповісти на запитання — так що весь цей час вони мають обмірковувати свою відповідь).

Крок 6. Учитель вислуховує відповіді учнів і викликає дискусію між учнями, вказуючи на розходження в тому, що вони говорять, і просить тих самих чи інших учнів детальніше зупинитися на розходженнях. Він може попросити учнів підтримати свої ідеї посиланнями на текст або переформулювати свої ідеї більш зрозуміло.

Крок 7. Учитель заповнює таблицю відповідей. У цю таблицю внесені список імен учнів і короткі виклади відповіді кожного учня. Учитель веде цю таблицю, щоб показати свою повагу до думок учнів, уповільнити розмову, вести облік того, що було сказано, а також відзначати, хто брав участь в обговоренні, а хто — ні.

Крок 8. Коли обговорення якогось питання виявляється вичерпаним, слід прочитати вголос записані ним у таблицю короткі узагальнення висловлювань учнів. Потім педагог або один з учнів робить узагальнення всієї дискусії з цього питання.

Крок 9. Учитель може записати ще одне питання на дошці та продовжувати, як було описано вище. Але за бажанням учителя, коли дискусія вже зав'язалася, можна йти за учнями та продовжувати обговорювати проблеми й питання, які вони порушують.

Крок 10. Педагог може оцінювати роботу учнів у процесі обговорення. Можна спостерігати за кожним учнем у процесі його участі в обговоренні й оцінювати якість цієї участі за допомогою таких параметрів:

- Чи охоче учень бере участь?
- Чи дає учень глибоку ґрунтовну відповідь?
- Чи може учень підкріпити свою відповідь доказами з тексту?

Додаткові міркування

«Метод спільного опитування» може привести до натхненних дискусій у класі. Коли учні читають цікавий текст, що викликає різну реакцію, коли їм ставлять реальні питання (тобто такі питання, на які у вчителя немає заздалегідь готових «правильних» відповідей), коли пропонують дати різні відповіді, що відрізнятимуться одна від одної, і далі вести дискусію одне з одним — тоді це часто забезпечує глибоке мислення. Навіть коли вчитель використовує не всі кроки, описані нижче, окремі аспекти «методу спільного опитування» можуть сприяти поліпшенню обговорень у класі.

Поради

Багато вчителів, навіть коли при проведенні обговорення тексту вони не використовують «Метод спільного опитування» цілком, застосовують його окремі аспекти. Наприклад, вони можуть попросити учнів записати ті ідеї, які вони хотіли б винести на обговорення, або ж ведуть записи висловлюваних учнями ідей під час обговорення; або намагаються зробити так, щоб під час обговорення ідеї висловлювали учні, а не домінував учитель.

ТАК І НІ

Мета: розширення уявлень учнів про тему уроку; визначення власного ставлення, власної позиції щодо певних явищ і подій.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: до 20 хвилин.

Обладнання: дві картки на кожного учня, на одній з яких написано «Так», на іншій — «Ні», годинник із секундною стрілкою. Меблі розставлені у формі «Коло».

Порядок роботи:

Крок 1. Учитель розставляє меблі, готує картки з написами «Так» і «Ні», формулює та записує для себе три твердження з теми уроку.

Учні сідають у коло, і кожен отримує дві картки: одна зі словом «Так», друга — «Ні».

Крок 2. Педагог зачитує учням одне твердження і дає їм час (1–2 хвилини) для самостійного його осмислення. Після чого кожен учасник дискусії

вибирає й показує картку, що означає згоду або незгоду з озвученим твердженням. Коли всі учасники зробили свій вибір, педагог пропонує двом учням з протилежними думками навести аргументи на захист своїх позицій.

Крок 3. При великій кількості учнів у групі досить складно створити умови для однакової активності всіх учасників, особливо тих, які частіше перебувають у ролі спостерігачів. У таких випадках найбільш ефективною буде організація дискусії в підгрупах. Методи «Торнадо» і «Пустий стілець» дозволяють учням спочатку обговорити проблему в підгрупі, висловити свою думку, представити її всій групі й почути іншу позицію.

Потім їхні висловлювання можуть доповнити інші учні.

Додаткові міркування

- Необхідно заохочувати учнів висловлюватися, особливо якщо цей метод проводиться вперше.
- Учитель може наводити аргументи на захист однієї з позицій, ініціювати дискусію в тому випадку, якщо всі учні зробили однаковий вибір;
- Тверджень не має бути багато. Оптимальний варіант — три.

ТОРНАДО

Мета: розвиток умінь наводити аргументи на захист своєї позиції, ставити питання й відповідати на них; формування культури ведення дискусії та вмінь взаємодіяти в групі, набуття досвіду підготовки повідомлення й виступу.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: до 30 хвилин.

Обладнання: розташування меблів у формі «Дискусійний клуб»: по два столи поруч.

Порядок роботи:

Крок 1. На початку заняття вчитель об'єднує учнів у три (або більше) малі групи та пояснює норми й критерії оцінки роботи в групах, послідовність проведення дискусії.

Метод передбачає кілька етапів. За виконання кожного етапу учням нараховуються бали (зазвичай шкала оцінок відповідає кількості груп, що беруть участь у дискусії: три групи оцінюються за трибальною шкалою). Учитель виставляє бали, відзначаючи яскраві виступи учнів на захист своєї позиції, фіксуючи цікаві думки, запитання, добре аргументовані відповіді.

Крок 2. Протягом 1–2 хвилин усі групи вибирають собі лідерів, придумують назву та девіз. Протягом презентації вчитель фіксує на дошці (аркуші паперу) назви груп.

Крок 3. Педагог пропонує протягом 1 хвилини навчитися вимовляти скоромовку (одна для всіх груп) всією малою групою.

Крок 4. Учитель повідомляє тему обговорення та формулює твердження, навколо якого розгортатиметься дискусія. Потім він пропонує одній групі навести аргументи на захист твердження, іншій — спробувати його спростувати. Після уточнення завдання ці групи протягом 10 хвилин готують невеликий усний виступ.

Завданням третьої групи є формулювання 10 запитань (по 5 кожній малій групі) з метою уточнення та прояснення позицій перших двох груп.

Крок 5. Презентація результатів роботи малих груп проходить за такою схемою:

1. Виступає доповідач групи, що наводила аргументи на захист твердження.
2. Представники третьої групи ставлять 5 запитань. На підготовку кожної відповіді групі, що виступила, дається 30 секунд. Тут набуває чинності ще одне правило: один учень з третьої групи може задати тільки одне запитання команді, що відповідає. У підготовці відповіді бере участь уся група, але кожен учень має право представити відповідь тільки на одне запитання. Доповідач бере участь в обговоренні відповідей на запитання, але не відповідає на них. Це правило діє також на п'ятому кроці презентації.
3. Учитель оцінює виступ доповідача й відповіді на питання третьої групи, виставляючи дві оцінки.
4. Виступає доповідач групи, що спростовувала запропоноване твердження.
5. Представники третьої групи ставлять 5 запитань.
6. Педагог оцінює виступ доповідача, відповіді на запитання третьої групи, виставляючи дві оцінки.
7. Учитель оцінює роботу третьої групи, виставляючи оцінки за кожний блок запитань.

Крок 6. Завершення дискусії, підбиття педагогом підсумків групової роботи.

Додаткові міркування

Клас із 25 і більше учнів учитель об'єднує у 4 групи, дві з яких будуть працювати над текстом, а інші — готувати та ставити запитання.

ЧОТИРИ ПОГЛЯДИ

Мета: розвиток уміння здійснювати самостійний вибір і аргументувати обрану позицію. Цей метод можна також використовувати з метою контролю знань учнів.

Кількість учнів: до 30.

Необхідний час: до 20 хвилин.

Обладнання: аркуші кольорового паперу (формат А-4), клейка стрічка. Меблі в аудиторії розставляються вздовж стін, щоб не заважати вільному пересуванню учнів.

Порядок роботи:

Крок 1. Виходячи з теми уроку, вчитель готує не більше 10 запитань, кожне з яких має чотири варіанти відповіді. У кутках класної кімнати розміщуються чотири картки різного кольору (жовтий, зелений, синій, червоний). Кожному кольору відповідатиме один з варіантів відповіді.

При підготовці запитань необхідно враховувати, що перше запитання має бути легким і сприяти розумінню учнями того, як працювати. Наприклад, який колір вам найбільше подобається.

Крок 2. Учитель пропонує учням зібратися в центрі класу і вислухати перше запитання, обрати один з чотирьох варіантів відповіді та стати поруч з картою того кольору, що відповідає цьому варіанту.

Таким чином, у кутах кімнати утвориться кілька груп (від однієї до чотирьох), залежно від зробленого учнями вибору.

Крок 3. Подальша робота в групах може бути побудована за такими схемами на вибір учителя:

1. Учні в групах, що утворилися, відповідають на запитання: «Чому я вибрав цей варіант?». Бажано, щоб висловилися всі. Після обговорення один представник від кожної групи озвучує думку всієї групи.
2. Учні розміщуються в аудиторії так, щоб утворилося загальне коло й у той же час можна було визначити вибір кожного. У цьому випадку аргументація вибору відбувається індивідуально й для всього класу відразу.

Крок 4. Висловивши свої думки, учні повертаються в центр класу, й їм зачитується наступне питання.

Додаткові міркування

- комусь з учнів може не підійти жоден варіант відповіді, тоді йому варто запропонувати обрати відповідь, найближчу до його позиції;
- деяким учням з різних причин складно зробити самостійний вибір, тому їм можна запропонувати пояснити свій вибір.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК МЕТОДІВ І ПРИЙОМІВ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ

6 x 6 x 6	118
Ажурна пилка	73
Акваріум	110
Активне слухання	39
Анкета-газета	133
Бажано. Обов'язково. Не можна	40
Безперервна шкала думок	121
Бліц-дискусія	132
Взаємне навчання	77
Відгадай	111
Візитки	48
Віночок	50
Вітер дме	41, 61
Герб	42, 61
Градусник	43
Громадські слухання	78
Два — чотири — всі разом	62
Дві правди й одна брехня	43, 62
Дебати	111
Дебати у форматі Карла Поппера	113
Дерево рішень	114
Дискусія	116
Дискусія у стилі телевізійного ток-шоу	118
Діалог	80
Есе	131
З чим я йду	50
Займи позицію	119
Зарядка	133
Засідання експертної групи (або петельна дискусія)	117
Землетрус	45
Знайомство	46, 62
Іграшка	47
Ім'я та жест	48
Ім'я та характер	47
Інтерв'ю	47
Історія імені	47
Карусель	119
Керована лекція	82
Коло ідей	83

Комплімент	49
Концентричні кола	118
Коротка розповідь	46
Круглий стіл	117, 121
Лекція з допомогою учнів	84
Лекція з паузами	86
Листи самооцінювання	130
Мережа чи кульки	64
Мікрофон	63
Мішень	132
Мозковий штурм	63
Мозковий штурм у загальному колі	63
Мозковий штурм у парах	64
Монетка	47
Мультиголосування	65
Навчаючи — вчуся	87
Незакінчені речення	66, 131
Обговорення проблеми в загальному колі	66
Обмін проблемами	123
Обміркуйте/об'єднайтеся в пари/обміняйтеся думками	67
Один залишається / три йдуть	88
Одна хвилина	123
Одним словом	132
Оцінка	50
Оцінювальна дискусія	124
Очікування	49, 68
Павутинка дискусії	126
Павутиння	50
Парафразування	51
Перемішайтеся /завмірь / об'єднайтеся в пари	52
Переформулювання (зіпсований телефон)	52
Письмова (тиха) дискусія	128
Письмові дебати	129
Піраміда позитивних почуттів	50
Поглянь, Ман!	53
Поговори зі мною!	54
Подаруй квітку	54
Поняття про...	68
Потяг	132
Почережні запитання	89
Пошук інформації	81
Прийняття правил	55
Прийоми проведення рефлексії наприкінці уроку	129

Приховані «скарби»	56
Прогноз погоди	57
Публічний форум	127
Пустий стілець	133
Рефлексія	48
Рефлексивна бесіда	130
Робота в малих групах	90
Робота в парах	69, 91
Ролі в груповому навчанні	92
Ролі під час обговорення на уроках з різних предметів	94
Рольова гра (розігрування ситуації за ролями)	69, 95
Ротаційні (змінювані) трійки	96
Ручки всередині	97
Симпозіум	118
Синтез думок	81
Ситуативне моделювання (імітаційні або ділові ігри)	98
Ситуативне моделювання (імітаційна гра)	69
Спеціальні ролі під час обговорення	101
Спільна угода	44
Спільне опитування	134
Спільний проект	81
Спрошене судове слухання	103
Таємні таланти	57
Так і ні	136
Ти мені подобаєшся, друже	58
Торнадо	137
Учнівський конгрес (засідання учнівської ради)	104
Фігурки	58
Форум	117
Ходимо навколо — говоримо навколо	70
Читаємо та запитуємо	106
Читання в парах / узагальнення в парах	107
Я змінюю своє ім'я	48
Я пишаюсь	47
Я через 10 років	48
Якби я був (була) явищем природи	59